IOANNIS SARESBERIENSIS METALOGICON

Source transcription: The Logic Museum

LIBER PRIMUS

PROLOGUS

[0823A] In rebus humanis nil fere sic arbitror elimatum, ut aliqua ex parte detractioni non pateat; cum mala de merito, bona autem de livore carpantur.

Unde mihimet persuasi detractorum aculeos aequanimius tolerare; praesertim cum ex divina dispositione natura parens nos in ea aetate et regione ediderit, editosque sors in ea conditione, conviventiumque coetu locaverit, qui malunt aliena carpere, quam sua respicere, componere vel emendare.

Sic nemo in sese tentat descendere, nemo,

Sed praecedentis spectatur mantica dorso. (PERS. IV, 23.) Potueram quidem scholarium, et eorum qui philosophiae nomina profitentur, utcunque in silentio [0823B] cavere morsus, sed omnino non possum concurialium dentes evadere. Omnibus obsequi, neminem laedere, solebat prodesse ad gratiam; ut iuxta comicum: “Sine invidia laudem invenias, et amicos pares;” nunc autem vel sic raro proficitur ad commilitonum invidiam reprimendam. Nam obsequendi mos nota abiectionis inuritur; innocentia impotentiae esse videtur professio. Taciturnos criminatur indoctus; facundus accedit ad garrulos. Vir gravis sedere dicitur in insidiis, minus gravis a levitate culpatur ineptus. Qui modestiam sequitur sermonis et operis, censetur factiosus. Postremo, si rixa non est, vix est ut livor non sit incuria. Si tamen in alea, et venatica, caeterisque curialium nugis [0823C] omnem inter commilitones consumpsissem aetatem, scripta mea nequaquam roderent, sicut nec ego illorum scripta redarguo.

Mihi tamen pro minimo est, ut scribens ab illis iudicer, qui magni faciunt mimorum, histrionumque iudicia, et velut servi abiectissimi, expavescunt, ne de iis perperam loquatur, aut sentiat Thais, aut Thraso, Callirrhoe [0823D] aut Bathyllus. Porro si philosophiae professores persequuntur philosophantium amatorem, plane iniuriosi sunt, et in eam male remunerant charitatem. Eos enim, etsi nequeam imitari, certe amare, honorare et colere propositum est. Scholarium vero [0824A] debueram meruisse favorem: quos aut quod sunt aut quod fuerunt, quali possum advocatione defendo. Quod si utiliter gessero, gratia et merces debetur eventui; sin autem minus, voluntati. Hinc est illud:

Egisti nihil, inquis, et a te perdita causa est:

Tanto plus debes, Sexte, quod erubui. Neque enim a patrocinandi officio excludo potiores, si meae devotionis protestor affectum. Praestantiores supremam manum apponant, et ad sententiam ferendam pro logicis, iudicis inclinent officium. Siquidem cum opera logicorum vehementius, tanquam inutilis, rideretur: et me indignantem et renitentem, aemulus quotidianis fere iurgiis provocaret, tandem litem excepi, et ad eas calumnias, quas [0824B] procuraverat, sicut emergebant studui respondere.

Unde factum est, ut illum ordinem sequi oportuerit, quo ille urgebat, et plerumque silere a potioribus, dum diluerentur obiecta. Ipse enim procurabat, super quibus articulis vellet orationem procedere. Placuit itaque sociis, ut hoc ipsum tumultuario sermone dictarem: cum nec ad sententias subtiliter examinandas, nec ad verba expolienda, studium superesset, aut otium. Necessariis enim occupationibus vix aliquid amplius deducebatur, quam refectionis hora, vel somnii: cum ex mandato domini mei, cui deesse non possum, sollicitudo totius Britanniae, quod ad causas ecclesiasticas, mihi incumbat. Ad haec sollicitudo rei familiaris, et curiales [0824C] nugae, studium excludebant,

amicorum interpellatio me fere totum absorbuerat.

Itaque iustum arbitror, ut in his quae temere dicta sunt, mihi venia facilius impendatur; si quid vero exierit aptius, ei gratia referatur, sine quo nihil potest humana infirmitas. Nam ingenium hebes est, et memoria infidelior, quam ut antiquorum subtilitates percipere, [0824D] aut quae aliquando percepta sunt, diutius valeam retinere. Linguam vero impolitam esse, stylus ipse convincit. Et quia logicae suscepi patrocinium, METALOGICON inscriptus est liber, quem quatuor voluminibus, ad recreationem lectoris, distinguere [0825A] curavi. More scribentium, res varias complexus sum, quas quisque probabit suo, aut reprobabit, arbitrio.

Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura,

Quae legis hic: aliter non fit, Avite, liber. (MART. I, 17.) Sic Martialis; sic et ego: malens sic nugari, quam ad formam Ganymedis, lepores agitare, vel

Nocturno putere mero, putere diurno. (HOR. Ep. I, XIX, 11.)

Nec dedignatus sum, modernorum proferre sententias quos antiquis, in plerisque, praeferre non dubito. Spero equidem quod gloriam eorum, qui nunc sunt, posteritas celebrabit, eo quod multorum nobilia mirer ingenia, investigandi subtilitatem, diligentiam [0825B] studii, felicitatem memoriae, fecunditatem mentis, et oris facultatem, et copiam verbi. De moribus vero nonnulla scienter, inserui: ratus omnia quae leguntur aut scribuntur, inutilia esse, nisi quatenus afferunt aliquod adminiculum vitae.

Est enim quaelibet professio philosophandi inutilis, et falsa, quae se ipsam in cultu virtutis, et vitae exhibitione non aperit. Academicus, in his quae sunt dubitabilia Sapienti, non iuro verum esse, quod loquor: sed seu verum, seu falsum sit, sola probabilitate contentus sum. Tu, ut libuerit, universa [0826A]

examinabis, et singula, quia te iudicem meis opusculis consecravi, dum intelligam quod mihi opera non pereat, et impensa. Quod si, quod absit! contigerit, ????

[0825]

CAP. I. Calumnia quae ut Cornificio suo responderetur, extorsit. [0825C]

Adversus insigne donum naturae parentis et gratiae, calumniam veterem et maiorum nostrorum iudicio condemnatam excitat improbus litigator, et conquirens undique imperitiae suae solatia, sibi proficere sperat ad gloriam, si multos similes sui, id est si eos viderit imperitos; habet enim hoc proprium arrogantiae tumor, ut se commetiatur aliis, bona sua, si qua sunt, efferens, deprimens aliena; defectumque proximi, suum putet esse profectum.

Omnibus autem recte sapientibus indubium est quod natura, clementissima parens omnium, et dispositissima moderatrix, inter caetera quae genuit animantia, hominem privilegio rationis extulit, et [0825D] usu eloquii insignivit: id agens sedulitate officiosa, et lege dispositissima, ut homo qui gravedine faeculentioris naturae et molis corporeae tarditate premebatur et trahebatur ad ima, his quasi subvectus alis, ad alta ascendat, et ad obtinendum verae beatitudinis bravium, omnia alia felici compendio antecedat. Dum itaque naturam fecundat gratia, ratio rebus perspiciendis et examinandis invigilat; naturae sinus excutit, metitur fructus et efficaciam singulorum: et innatus omnibus amor boni, naturali urgente se appetitu, hoc, aut solum,

Inveniam alium si me hic fastidit Alexis, (VIRG. Ecl. II, 73.) philosophanti quemlibet praeferens histrionem. Tria quidem sunt (ut de consilio meo perfectius instruaris), quae non modo mihi metum, sed plerisque scriptoribus periculum salutis, aut meriti

dispendium afferunt: ignorantia veri, fallax aut proterva assertio falsi, et tumida professio veritatis. Novi enim quis dixerit: “Tutius auditur veritas, quam dicatur.” In audiendo enim custoditur humilitas, sed in dicendo saepissime subrepit elatio. Ego autem [0826B] in omnibus his agnosco errorem meum, qui et rerum ignorantia laboro, et falsum saepius, et magis quam expediat, tueor, et plerumque tumide, et cum elatione, donec me Deus corripiat et corrigat, ipsam profero veritatem.

Unde lectorem et auditorem, quanta possum supplicatione, convenio, ut in orationibus suis memores mei sint apud Altissimum, impetrantes mihi praecedentium veniam delictorum, cautelam futurorum, notitiam veri, amorem boni, cultum Dei, et ut corde, ore, opere, exerceantur a nobis, quae divinae sunt placita voluntati.

[0826C] aut prae caeteris sequitur, quod percipiendae beatitudini maxime videtur esse accommodum.

Cum vero beatitudo communionis ignara, quae aut qualis extra societatem sit, nec fingi quidem possit; quisquis ea, quae ad ius humanae societatis, (quae quodammodo filiorum naturae unica et singularis fraternitas est), conciliandum et fovendum proficiunt, impugnat, viam adipiscendae felicitatis omnibus videtur obstruere; et praecluso pacis aditu, ut in se concurrant ad interitum orbis, naturae viscera incitare.

Hoc quidem est seminare inter fratres discordiam, hoc arma ministrare compositis; hoc denique firmare novum et magnum chaos inter Deum et homines; sic enim ad firmioris nexus compagem et charitatis custodiam, universitatis partes, creatrix [0826D] Trinitas, Deus unus et verus, ordinavit, ut alterius ope res altera indigeret, et altera defectum suppleret alterius; dum sunt singula quasi singulorum membra. Semiplena sunt ergo omnia, si ab invicem dissolvantur; sed aliorum foederatione

perfecta: quoniam omnia mutuis constant auxiliis. Quid ad beatitudinem obtinendam virtute fidelius, aut utilius? Quid compendiosius? haec est enim fere singularis et unica via, quam ad beatitudinem gratiae praeparavit. Nam qui citra virtutis meritum beati fiunt, non tam eundo illuc perveniunt, quam trahuntur. [0827A] Miror itaque (non tamen satis, quia non possum), quid sibi vult, qui eloquentiae negat esse studendum; ipsamque sicut visum non caeco, auditum non surdo, asserit gratis a natura pervenire ei, qui mutus non est; sed plenius, si naturae munus exercitio roboretur, nec tamen beneficium aliquod ab arte praestari; aut id minus, quam labor artis exposcat.

Sicut enim eloquentia, non modo temeraria est, sed etiam caeca, quam ratio non illustrat; sic et sapientia, quae usu verbi non proficit, non modo debilis est, sed quodam modo manca: licet enim quandoque aliquatenus sibi prodesse possit sapientia elinguis ad solatium conscientiae; raro tamen, et parum confert ad usum societatis humanae. Nam ratio, scientiae virtutumque parens, altrix et custos, [0827B] quae de verbo frequentius concipit, et per verbum numerosius et fructuosius parit, aut omnino sterilis permaneret, aut quidem infecunda, si non conceptionis fructum in lucem ederet eloquio: et invicem, quod sentit prudens agitatio mentis hominibus publicaret.

Haec autem est illa dulcis et fructuosa coniugatio rationis et verbi, quae tot egregias genuit urbes, tot conciliavit et foederavit regna, tot univit populos et charitate devinxit, ut hostis omnium publicus merito censeatur, quisquis hoc, quod ad utilitatem omnium Deus coniunxit, nititur separare. Mercurio philologiam invidet, et ab amplexu Philologiae Mercurium avellit, qui eloquentiae praeceptionem a studiis philosophiae eliminat; et, quamvis solam videatur eloquentiam [0827C] persequi, omnia liberalia studia convellit, omnem totius philosophiae impugnat

operam, societatis humanae foedus distrahit, et nullum charitati, aut vicissitudini officiorum relinquit locum. Brutescent homines, si concessi dote priventur eloquii; ipsaeque urbes videbuntur potius pecorum quasi septa, quam coetus hominum, nexu quodam societatis foederatus, ut participatione officiorum, et amica invicem vicissitudine eodem iure vivat. Quis enim contractus rite celebrabitur? quae fidei aut morum disciplina vigebit? quaenam erit obsecundatio aut communicatio voluntatum, subtracto verbi commercio? Non ergo unam, non paucos, sed omnes simul urbes et politicam vitam totam [0827D] aggreditur Cornificius noster, studiorum eloquentiae imperitus et improbus impugnator.

CAP. II. Descriptio personae suppresso nomine.

Ipsum vero vulgato designarem ex nomine, et tumorem ventris et mentis; oris impudicitiam, rapacitatem manuum, gestus levitatem, foeditatem morum (quos tota vicinia despuit), obscenitatem libidinis, deformitatem corporis, turpitudinem vitae, maculam famae, publicis aspectibus ingerens denudarem, nisi me Christiani nominis reverentia cohiberet. Memor enim professionis, meae et fraternae, quae in Domino est, communionis indulgendum esse personae credidi, dum tamen non indulgeatur errori. Defero ergo Deo, parcens naturae, quae ab ipso est, et impugnans vitium, quod contra ipsum est; dum [0828A] naturam corrumpit, quam ille generavit. Utique par est sine derogatione personae, sententiam impugnari; nihilque turpius, quam cum sententia displicet, aut opinio, rodere nomen auctoris; longe quidem probabilius est, ut opinioni falsae, quatenus tamen error tolerabilis est, parcatur interdum propter hominem, quam ut propter opinionem homo carpatur. Singula suis sunt examinanda indiciis, et paria meritis sunt praemia

conferenda; ita tamen, ut rigorem mansuetudo clementiae vincat.

Hac itaque contemplatione, suppressi vulgati nominis notam: ne non tam erroris videar procurasse medelam, quam infensam deturpasse personam. Ut autem verum fatear, nihil est minus verum, quia quatenus Christiano licitum est, personam et sententiam [0828B] aeque contemno. Ut libet ergo ille stertat in dies medios, quotidianis conviscerationibus ingurgitetur ad crapulam, et in illis immunditiis volutatus incumbat, quae nec porcum deceant Epicuri. Caeterum opinioni reluctor, quae multos perdidit, eo quod populum, qui sibi credat, habet; et, licet antiquo novus Cornificius ineptior sit, ei tamen turba insipientium acquiescit. Illorum tamen maxime, qui, cum inertes sint et ignavi, videri, quam esse sapientes, appetunt.

CAP. III. Quando, qualiter et a quibus fuerit institutus?

Ego quidem omnino non miror si credulos auditores suos, multa mercede conductus et multo tempore aerem verberans, docuit nihil scire: cum et ipse sic [0828C] edoctus sit a magistris. Siquidem non facundus, sed verbosus, et sine fructu sensuum, verborum folia in ventum continve profert. Ea tamen est cautela hominis, cum aeque omnium dicta vituperet, ut in astruenda sua, aut aliena sententia destruenda, nunquam manum conserat, ratione nunquam innitatur, nunquam sustineat congredi in campo Scripturarum: nescio quid arduum et ignotum omnibus sapientibus, tumenti ventosi pulmonis folle concepit: unde alicui respondere, aut patienter audire quempiam, dedignatur.

Si enim quidlibet proposueris, ille conviciabitur, aut ridebit. Si, ut ille propositum probet, exspectas, dilatio necessaria est; ut, cum dies cesserit, tu exspectationis fructu fraudaberis, eo quod

margaritas suas, porcis alienis, ut ait, non [0828D] vult esse communes. Fabellis tamen et nugis, suos pascit interim auditores; quos, sine artis beneficio, si vera sunt quae promittit, faciet eloquentes, et tramite compendioso sine labore, philosophos. Nam et ipse accepit a doctoribus, quod nunc discipulis tradit, eosque sic instituit, sicut et ipse institutus est. Discipulos ergo in philosophia sibi faciet coaequales.

Quid multa? nonne sic perfecti erunt, iuxta illud Evangelii: Discipulus omnis perfectus est, si sit sicut magister eius? (Luc. VI.) Eo autem tempore ista Cornificius didicit, quae nunc docenda reservat, audienda quidem felicibus, et, ut dici solet, auribus Iovis, quando in liberalibus disciplinis, littera nihil erat, et ubique spiritus quaerebatur, qui, ut [0829A] aiunt, latet in littera. Hylam esse ab Hercule, validum scilicet argumentum, a forti et robusto argumentatore potestates vocalium, quinque iura regnorum; et in hunc modum docere omnia, studium illius aetatis erat. Insolubilis in illa philosophantium schola tunc temporis quaestio habebatur, an porcus, qui ad Venalitium agitur, ab homine, an a funiculo teneatur. Item, an capucium emerit, qui cappam integram comparavit.

Inconveniens prorsus erat oratio, in qua haec verba, conveniens, et inconveniens argumentum, et ratio non perstrepebat multiplicatis particulis negativis et traiectis per esse, et non esse, ita ut calculo opus esset, quoties fuerat disputandum, Alioquin vis affirmationis et negationis erat incognita. [0829B] Nam plerumque affirmationis vim habet geminata negatio, itemque vis negatoria ab impari numero convalescit. Siquidem negatio plerumque iterata, se ipsam perimit; et contradictioni, sicut regulariter proditum est, coaequatur.

Ut ergo, pari loco an impari versetur, deprehendi queat, ad disceptationes, collectam fabam et pisam deferre, quae conveniebatur, consilio prudenti consueverat; ita quidem si

intellectui rerum, quae videbantur in quaestione versari, operam dabat. Sufficiebat ad victoriam verbosus clamor, et qui undecunque aliquid inferebat, ad propositi perveniebat metam. Poetae, historiographi, habebantur infames, et si quis incumbebat laboribus antiquorum, notabatur, et non modo asello Arcadiae tardior, sed obtusior [0829C] plumbo vel lapide, omnibus erat in risum. Suis enim, aut magistri sui quisque incumbebat inventis. Nec hoc tamen diu licitum; cum ipsi auditores in brevi coerrantium impetu urgerentur, ut et ipsi, spretis his, quae a doctoribus suis audierant, cuderent et conderent novas sectas.

Fiebant ergo summi repente philosophi; nam qui illitteratus accesserat, fere non morabatur in scholis ulterius, quam eo curriculo temporis, quo avium pulli plumescunt.

Itaque recentes magistri e scholis, et pulli volucrum e nidis, sicut pari tempore morabantur, sic pariter avolabant. Sed quid docebant novi doctores, et qui plus somniorum, quam vigiliarum, in scrutinio philosophiae consumpserant, et [0829D] facilius instituti, quam illi iuxta narrationes fabulosas, qui somniantes in Parnasso, repente vates progrediebantur, aut citius quam ii qui de Castalio Fonte Musarum munus hauriebant poeticum; aut quam illi qui, viso Phoebo, Musarum, nedum musicorum. meruerunt ascribi consortio? Nunquid rude aliquid, aut incultum, nunquid aliquid vetustum aut obsoletum? Ecce nova fiebant omnia, innovabatur grammatica, immutabatur dialectica, contemnebatur rhetorica: et novas totius quadrivii vias, evacuatis priorum regulis, de ipsis philosophiae adytis proferebant. Solam convenientiam sive rationem loquebantur, argumentum sonabat in ore omnium, et asinum nominare, vel hominem, aut aliquid operum naturae, instar criminis erat, aut ineptum [0830A] nimis, aut rude, et a philosopho alienum, impossibile credebatur convenienter, et ad rationis normam quidquam dicere aut facere,

nisi convenientis et rationis mentio expressim esset inserta.

Sed nec argumentum fieri licitum, nisi praemisso nomine argumenti. Ex arte et de arte agere idem erat. Docebunt hi forte, quod poeta versifice nihil dicet, nisi cognominet versum, quod faber lignarius scamnum facere nequeat, nisi scamnum aut lignum volvat in ore. Inde ergo haec sartargo loquendi in qua senex insulsus exsultat, insultans eis qui artium venerantur auctores, eo quod nihil utilitatis in eis reperit, cum se eis dare operam simularet.

CAP. IV. Qualiter evaserint consortes erroris.

Caeterum huius sectae, post damnum temporis, [0830B] rerumque iacturam, et spes deceptas, et propositi sui solatio destitutas, multiplex usus emersit. Alii namque, monachorum aut clericorum claustrum ingressi sunt, et plerique suum correxerunt errorem: deprehendentes in se, et aliis praedicantes, quia quidquid didicerant, vanitas vanitatum est, et super omnia vanitas. Plerique, inquam, eo quod quidam, in sua perdurantes insania, tumidi vetusta perversitate, malebant desipere, quam ab humilibus, quibus Deus dat gratiam, fideliter erudiri; erubescebant enim formam discipuli, qui magisterii praesumpserant fastum.

Si mihi non credis, claustra ingredere, scrutare mores fratrum, et invenies ibi superbiam Moab, et eam intensam valde; ut arrogantia absorbeat fortitudinem eius. Miratur [0830C] Benedictus, et queritur quod, se quodammodo auctore, latet lupus in pellibus agninis: utique tonsuram et pullam vestem a supercilio distare causatur. Et, ut rectius dixerim, supercilium arguit, eo quod tonsurae vestibusque non consonet. Ritus observationum contemnitur, et sub imagine philosophantis,

spiritus fallacis elationis obrepit.

Nota sunt haec, in omni veste, ac professione, vulgata. Alii autem, suum in philosophia intuentes defectum, Salernum vel ad Montempessulanum profecti, facti sunt clientuli medicorum, et repente, quales fuerant philosophi, tales in momento medici eruperunt. Fallacibus enim referti experimentis, in brevi redeunt, sedulo exercentes, quod didicerunt. Hippocratem [0830D] ostentant, aut Galenum; verba proferunt inaudita: ad omnia suos loquuntur aphorismos; et mentes humanas, velut afflatas tonitruis, sic percellunt nominibus inauditis. Creduntur omnia posse, quia omnia iactitant, omnia pollicentur. Duo tamen deprehendi eos fideliori tenuisse memoria, et frequentius in eorum operatione versari. Alterum quidem Hippocratis est (sed ibi vergit ad alium intellectum): “Ubi, inquit, indigentia, non oportet laborare;” et revera inopportunum et inofficiosum opinantes, dare operam indigentibus, et ei qui nolunt, aut nequeunt, vel solis verbis, eorum plene gratiam referre mercedis.

Alterum profecto est, non, quod meminerim, Hippocratis, sed diligentium adiecto medicorum: “Dum dolet, accipe.” Occasio [0831A] siquidem exigendi maxime opportuna est, cum dolor cruciat aegrotantem, sibique cooperantur languentis exulceratio et avaritia medentis. Si convalescit aeger, operam danti medico ascribatur; si deficit, eius invalescat auctoritas, qui hoc antea familiaribus suis revelavit. Siquidem impossibile est non evenire, quod de industria praevaticinatus est, cum huic sospitatem, isti sinistrum exitum pronuntiavit aegrotantis. Si evasurus est aeger, curatur facile; nisi quatenus incolumitatem eius medicus praepedit imperitus. Sin autem non, ut Sollius Sidonius ait, “occiditur officiosissime.” Quidni? Nunquid enim naturae secretos latentesque cuniculos deprehendet homo totius philosophiae ignarus? et qui nec recte loqui novit, nec recte intelligere quae scripta sunt [0831B] aut quae dicuntur, cum fere

quot disciplinae sunt, tot sint linguae, et in ipsis plerumque auctoribus, non sit maior, in corporali compositione, diversitas facierum, quam in usu varietas linguarum? Homo enim homini assimilatur; sed nec gemelli invicem usquequaque se exprimunt. Vox voci conformatur interdum, sed nec sororum, et si vis, nec Musarum eadem etiam vocis agilitas. Consonant enim voces, sed dispares, ipsaque disparitas, suis coaequata proportionibus, est apta concentui, et quodammodo gratior, quam si identitatem pareret similitudo. Habent itaque linguae idiomata sua, et singuli suum loquendi modum, quem, qui ignorat, non magis commode philosophabitur, quam si picam, [0831C] humana conantem verba, velit homini coaequare. Alii profecto, similes mei, se nugis curialibus mancipaverunt, ut magnorum virorum patrocinio freti, possent ad divitias aspirare, quibus se videbant, et iudicio conscientiae, quidquid lingua dissimulet, fatebantur indignos.

Taceo vias istorum, quoniam eas Polycraticus noster diligenter exsequitur, etsi omnes plene non sufficiat indagare; hoc enim vires excedit humanas. Alii autem Cornificio similes, ad vulgi professiones, easque profanas relapsi sunt, parum curantes quid philosophia doceat, quid appetendum, fugiendumve denuntiet: dummodo: “rem faciant, si possunt, recte, si non, quocunque modo.” Exercent foenebrem pecuniam, alternis vicibus rotundaverant, adaequantes. Nihil [0831D] enim sordidum putant, nihil stultum, nisi paupertatis angustias, et solas opes ducunt esse fructum sapientiae. Siquidem celebre est in corde eorum, quod ait ethicus, etsi hoc eum, quia contemnitur, dixisse non noverint:

Et genus, et formam, regina pecunia donat,

Et bene nummatum decorat Suadela, Venusque: (HORAT., Ep. I, VI, 38.) Hoc autem quasi quadrivio, sibi utique necessario, evadebant illi repentini philosophi, et cum Cornificio, non modo trivii nostri, sed totius quadrivii contemptores. Nam, ut dictum

est, aut sub praetextu religionis mergebantur in claustris, aut, sub imagine philosophandi et utilitatis publicae, confugiebant ad physicam; aut sub honestatis velamine, [0832A] quo splenderent et sublimarentur, se praeclaris domibus ingerebant; aut, sub obtentu necessitatis exercendique officii, dum lucrum sitiebant, multiplicis avaritiae voragine absorbebantur. Adeo quidem, ut sic proficientium philosophorum, aut, ut verius dixerim, deficientium collatione, quivis in turba profanae multitudinis, rudis ad flagitia videretur.

CAP. V. Quantis viris, et cur, familia illa detrahere audeat.

Solebat magister Gilbertus (tum quidem cancellarius Carnotensis, et postmodum venerabilis episcopus Pictavorum) temporis eius, nescio ridens aut dolens insaniam, cum eos videbat ad studia, quae praedicta sunt, evolare, eis artem pistoriam [0832B] polliceri, quoniam illa est, ut aiebat, in gente sua, quae sola accipere consuevit omnes, aliis operibus aut artificio destitutos. Ars enim facillime exercetur, et subsidiaria est aliarum, praesertim apud eos, qui panem potius quam artificium quaerunt. Sed et alii viri, amatores litterarum (utpote magister Theodoricus, artium studiosissimus investigator, itidem Willelmus de Conchis, grammaticus, post Bernardum Carnotensem, opulentissimus et peripateticus palatinus, qui logicae opinionem praeripuit omnibus coaetaneis suis, adeo ut solus Aristotelis crederetur usus colloquio) se omnes opposuerunt errori.

Sed nec universi insanientibus resistere potuerunt: insipientes itaque facti sunt, dum insipientiae resistebant, [0832C] et erronei diutius habiti, dum obviare nitebantur errori. Verumtamen, fumus ille cito evanuit, et praedictorum opera magistrorum et

diligentia redierunt artes, et quasi iure postliminii, honorem pristinum nactae sunt, et post exsilium, gratiam et gloriam ampliorem. Invidit Cornificius, et turpe reputans, ut senex mitteretur ad scholas et ut sensu puer appareret, senex aetate culpare coepit, quod se posse consequi desperabat. Sententias carpebat omnium, eo quod ei dissimiliter universi sentirent. Sic vulpes a desperatione cerasa culpat, et ut dici solet rusticano proverbio, quod negatur, ducit inutile.

Inde ergo irae, hinc lacrymae, hinc indignatio, quam adversus discipulos memoratorum sapientium concepit Cornificii domus: undique in [0832D] eos exercet dentem, sed in soliditate eorum frangit, ut dicitur, genuinum. Impudenter etiam, (in latebris tamen, quia palam non licet), offuscare nititur splendidissima lumina Galliarum, Lauduni gloriam, fratres theologos, Ansellum et Radulfum, quorum memoria in iucunditate et benedictione est: quos nemo laceravit impune, et qui solis displicuerunt haereticis, aut flagitiorum turpitudine obvolutis. Nam de Alberico Remensi et Simone Parisiensi palam loquuntur, et proverbium nullum dicunt, et sequaces eorum, non modo philosophos negant, imo nec clericos patiuntur: vix homines sinunt esse, sed boves Abrahae vel asinos Balaamitos duntaxat nominant; imo derident, aut si quid scommatice magis aut loedorice in eos dici potest. Willelmus [0833A] de Campellis, errasse convincitur scriptis propriis. Vix parcitur magistro Hugoni de Sancto Victore: et hoc quidem magis propter habitum religionis, quam propter reverentiam scientiae aut doctrinae. Deo enim in ipso deferunt, non personae.

Rodbertus Pullus, cuius memoria bonis omnibus iucunda est, diceretur filius subiugalis, nisi sedi apostolicae deferretur, quae ipsum, de doctore scholastico, cancellarium fecit. Ut autem licentius haec familia aliis derogaret, religionem extrinsecam induit paterfamilias (de interna enim cognoscet Dominus, et

iudicabit) et Cisterciensium, Cluniacensium, Praemonstratensium, aliorumque, quorum fama hilarior est, familiaritatem captat, ut ab eorum auctoritate possit esse insignis.

Ego autem detractionem [0833B] eius familiae aequanimiter porto, et me fateor aliquos praemissorum habuisse doctores, et itidem aliorum audisse discipulos, et ab eis modicum id didicisse, quod novi: neque enim, ut Cornificius, me ipsum docui. Nec multum curo, quid ineptum in auribus suorum cornicetur. Ingratus enim est, et perversi ingenii, qui profectus sui diffitetur auctorem. Sed haec hactenus, nunc, praetermissis personae ineptiis, ipsius sententiae redarguamus errorem.

CAP. VI. Quibus rationibus nitatur.

Non est ergo ex eius sententia (si tamen falsa opinio sententia dicenda est) studendum praeceptis eloquentiae, quoniam eam cunctis natura ministrat, [0833C] aut negat. Si ultro ministrat, aut sponte, opera superfluit et diligentia; si vero negat, inefficax est et inanis. Nam plerumque ad maximarum propositionum robur accedit: “Tantum quemque posse, quantum natura permiserit.” Adeo quidem, ut apud serietatem fidelium historicorum constet, Daedalum non volasse, quoniam ei natura alas negaverat, sed tyrannicam rabiem subito evasisse navigio. Praeterea ratio praeceptorum, quod pollicetur, non efficit: et omnino impossibile est, ut quis eloquens sit, etiam diligentissimo studio praeceptorum. Sufficit enim usus verbi loquendique inter cohabitantes commercium; et linguae cuiusque habet potissimam facultatem, qui officium eius crebro exercet.

[0833D] Apud Graecos planum est hoc, et Latinos. Idem Galli nobis attestantur, et Britones. Apud Scythas et Arabes, imo

ubique locorum, verum est, quia usus magistrum reddit:

. . . Labor omnia vincit

Improbus. (VIRG. Georg. I, 145.) et assiduitas operis, in quavis arte, praestantissimum facit opificem. Ad haec, etsi eloquentiae praecepta proficerent, plus habent laboris quam utilitatis, nec dispendium operae aequa unquam compensabitur retributione mercedis. Graeca plebs, et Hebraea, sine praeceptorum difficultate, linguae suae compendio utitur, et tam Galli quam Britones, et aliae itidem gentes, commercium verbi, ante a nutricum sinu, quam a cathedra doctorum excipiunt. [0834A] Nutricis linguam plerumque redolet aetas virilis, nec potest interdum ab eo, quod tenerior aetas ebiberat, doctorum diligentia erudiri. Quam recte loquuntur, quam expedite, singulae gentes, in linguis, quas eis decreti divini constitutio assignavit! Nunquid artem orationis exspectant, aut praecepta eloquentiae? Postremo, quid est eloquentiae cum philosophia? altera enim consistit in verbo, altera sapientiae vias affectat, investigat, et circuit, et interdum pro studio efficaciter apprehendit. Plane eloquentiae praecepta sapientiam non conferunt; sed nec amorem eius: et saepissime quidem ei obtinendae non conferunt. Res enim philosophia, aut finis eius, quae est sapientia, quaerit, non verba. Itaque ex his liquet, quia praecepta eloquentiae ab [0834B] operis suis philosophia eliminat.

CAP. VII. De commendatione eloquentiae.

Cornicatur haec domus insulsa (suis tamen verbis) et quam constat totius eloquii contempsisse praecepta. Sicut enim de se ipsa testatur, gravium temporum casuumque non potest simul curare iuncturam et constructioni sensuum operam dare. Esto,

loquatur falso, dum verum sentiat, sed plane non acquiescet, quia homo ore mendax, et spiritu falsum loquitur et falsum sentit. Ait enim: superflua sunt praecepta eloquentiae, quoniam ea naturaliter adest aut abest. Quid, inquam, falsius? Est enim eloquentia facultas dicendi commode quod sibi vult animus expediri. Quod enim in abdito cordis [0834C] est, hoc quodammodo in lucem profert et producit in publicum. Siquidem non est eloquens, quisquis loquitur, aut quidquid voluerit, utcunque loquitur, sed ille duntaxat, qui animi sui arbitrium commode profert. Ipsaque commoditas exigit facultatem (quae a facilitate dicitur) ut sequamur mores nostros, quibus gratum est, in ea parte, Stoicos imitari, qui ad verborum faciliorem intelligentiam, rerum etiam originem studiosius perscrutantur.

Ergo cui facilitas adest commode exprimendi verbo quidem, quod sentit, eloquens est. Et hoc faciendi facultas, rectissime eloquentia nominatur. Qua quid esse praestantius possit ad usum, compendiosius ad opes, fidelius ad gratiam, commodius ad gloriam, non facile video. Nihil enim dotem istam naturae et [0834D] gratiae antecedit, aut rarum. Siquidem cum virtus et sapientia, quae forte, sicut Victorino placet, verbis potius quam substantia, differunt, in appetendis locis primum obtineant, secundum sibi eloquentia vindicat; tertius autem cedit locus bonis corporis, eique ad materiam gerendorum, cohabitantium favor et rerum copia quarto loco succedunt. Secutus est hunc ordinem ethicus, votorumque seriem in ordine expetendorum eleganter expressit:

Quid voveat dulci matricula maius alumno,

Quam sapere et fari possit quae sentiat, et cui

Gratia, fama, valetudo, contingat abunde,

Et mundus victus, non deficiente crumena. (HORAT., Ep. I, IV, 8.) Si ergo, verbi et rationis usu, aliorum animantium [0835A]

naturam humana dignitas antecedit, quid conducibilius ad omnia, quid ad claritatem conciliandam potentius, quam in eo naturae praevenire consortes et generis, in quo solus homo caetera vincit? Haec autem, cum omnem aetatem doceat et exornet, clariorem efficit iuventutem: eo quod aetas tenerior gratiae quodammodo lenocinatur, ut ingenium vindicet. Qui sunt enim qui florent inter concives? Qui sunt qui opibus pollent? Qui sunt qui praevalent viribus, et in omnibus negotium obtinent, nisi eloquentes?

Nam ut Cicero est auctor, nihil est tam incredibile quod non dicendo fiat probabile; nihil tam horrendum et incultum, quod non splendescat oratione et quodammodo mansuescat, tanquam si excolatur. Qui ergo tanti boni contemptor est, manifestissime [0835B] desipit. Qui autem diligit, imo se diligere simulat, et non excolit, nimis negligens est, et desipientiae proximus.

CAP. VIII. Quod natura iuvanda est usu et exercitio.

Caeterum hanc aliquando habituris, gratis ipsa natura largitur; et non habituris, eam negat, et perpetuo subtrahit, ut liquido constet, operam ulteriorem, aut inanem esse, aut supervacuam. Quare ergo, doctissimi Cornificiani, peritiam omnium non habetis linguarum? Quare non saltem Hebraeam nostis? quam, ut aiunt, natura parens primigenis tradidit et generi conservavit humano, donec unitatem scidit impietas, et confusione linguarum prostrata est elatio, quae in coelum conscendere, non virtute, sed viribus moliebatur, turre constructa. [0835C] Quare non hanc, quae caeteris naturalior est, ut sic dicatur, natura docente loquuntur? Est autem natura, ut quibusdam placet, (licet eam sit definire difficile,) vis quaedam genitiva, rebus omnibus insita, ex qua facere vel pati possunt.

Genitiva autem dicitur, eo quod ipsam res quaeque contrahat, a causa suae generationis, et ab eo quod cuique est principium existendi; res enim quaelibet a componentibus contrahit, unde ad hoc apta sit vel ad illud: sive accedant ad originem materiae et formae, ut in simplicibus, qui coacervationem partium non admittunt; sive ratio componendi ad solius divinae bonitatis decretum accedat. Nam et haec ipsa prima natura est, auctore Platone qui, sicut Victorinus et [0835D] alii multi testantur, et certissimam omnium rerum naturam esse asseruit, divinam voluntatem: siquidem natura creata, ab hoc fonte manat, et quidquid operatur, operis sui Deum habet auctorem: ita quidem, nisi sit corruptionis opus, et culpae, in quo, ab auctore suo natura degenerat. Vis itaque originaliter indita cuique, ex qua opus, aut aptitudo procedit, natura quidem est, sed creata.

Alias quidem definitiones, quae sparsim in diversis reperiuntur auctoribus, eo plerumque trahendas arbitror, ut natura, quae creata est, describatur. Nam et ignis artifex, qui per invisibiles vias, procedit ad res visibiles procreandas, creatus quidem est; sed pace Aristotelis et Chalcidii, eum naturam esse aliqui diffitentur. Item principium motus secundum se, a Deo [0836A] habuisse initium, nec Aristotelem negaturum credo. De Boetio certus sum; quia id quod facere vel pati potest, non negabit esse creatum. Sed et unamquamque rem informans specifica differentia, aut ab eo est per quem facta sunt omnia, aut omnino nihil est. Aliis quoque modis natura describitur; sed quidquid aliud a Platonico ponitur, aut de rerum numero tollendum est, aut divinis operibus ascribendum. Sed utamur ad praesens prima definitione, quae ad usum praesentis articuli magis videtur accedere. Esto ergo; sit potens et efficax vis illa genitiva, indita rebus originaliter: certe, sicut vitio corrumpi aut impediri, sic variis adminiculis reparari vel adiuvari potest.

Nam et pueri vulgo garriunt, eum gerendi aliquid habere

aptitudinem naturalem, [0836B] cui aptitudinis negatus est usus; quod enim gressibile est, interdum gradi non potest, et qui bipes est natura, actu plerumque caret utroque pede, vel altero. Cura itaque non superfluit, sed naturam iuvat, faciliusque reddit, quod tamen utcunque forte fieri posset. Nam et Socrates, ut traditur, natura petulcus erat, et mulierosus (ut verbo utar historiae) naturae tamen intemperantiam, castigatione philosophiae et virtutis exercitatione repressit et domuit. Obtusioris ingenii tradunt fuisse Scaurum Rufum, sed sedulitate exercitii, in id virium evasisse, ut Ciceronem ipsum Allobroga nominaret. Si exemplis utendum fuerit, undique fiet conspicuum, quia nec diligentia inanis est, ubi est natura obtusior; et nec abundat cura, utpote superflua, [0836C] et sic ut fuerit ad aliquid agendum natura benignior. Licet enim plerumque natura dominetur, et sit proclivior in alterutro; tamen, sicut facile corrumpitur a negligentia, sic a cultura, et a cura saepissime mansuescit.

Natura fieret laudabile carmen, an arte,

Quaesitum est: ego nec studium sine divite vena,

Nec rude quid possit video ingenium; alterius sic

Altera poscit opem res, et coniurat amice. (HORAT., Art. poet., 409.)

Prodest utique natura, sed eatenus aut nunquam, aut raro, ut sine studio culmen obtineat; nihil enim est tam validum, tam robustum quod diligentia non enervet, nihil tam erectum quod non deiiciat; sicut econtra quamlibet humilem gradum, cura diligens [0836D] erigit et conservat. Ergo si natura propitia est, contemni non debet, sed excoli ut facile prosit; si adversa, diligentiorem cultum exigit, ut ope virtutis, felicius et gloriosius invalescat.

CAP. IX. Quod homines nititur elingues facere, qui logicam impugnat.

Quis autem ab ope naturae hunc assecutus est titulum, ut sine studio in omnibus, imo vel in una linguarum, eloquentissimus haberetur? utique si eloquentem esse, bonum est et eloquentissimum, melius erit. Neque enim hic in contrarium boni, quod proponitur, comparationis gradus excrescunt. Quemadmodum in eo, qui disertus dicitur, aut disertior, cum positivus sapientiae sensum habeat, et [0837A] eloquentiae quantum excrescit comparatio, tantum decrescit sapientia, et eloquii fluvius invalescit. Sic enim nonnullis grammaticis placuit.

Sed licet aliquae artium contingentium et docentium virtutem, eloquii naturam attingant, illa tamen quae ad placitum fere est, naturaliter sciri non potest, quia nec naturalis est; non est enim eadem apud omnes. Quocirca id quod est homini praecipue debitum, imprudenter sine hominis beneficio a natura exigitur: at haec domus, non eloquentiam criminatur, quae omnibus necessaria est, et commendatur ab omnibus, sed artes eam pollicentium, arguit esse inutiles. Eo itaque opinionis vergit intentio, ut non omnes mutos faciat, quod nec fieri potest, nec expedit, sed ut de medio logicam tollat. Est enim [0837B] fallax, et ut ait, professio verbosorum, et quae multorum consumpsit ingenia, et non modo philosophiae studiis praeclusit viam, sed gerendis omnibus rationem et exitum interclusit.

CAP. X. Quid significet nomen logicae, et quod omnes artes colendae, nisi reprobatae sint.

Ecce propositi planior est intentio, et logicam aggreditur expugnare, quae omnis philosophiae semitas pari furore

persequitur. Verumtamen ab aliqua fuerat inchoandum. Illam itaque praeferri placuit, quae caeteris notior, et huic haeresi familiarior videbatur. Congrediamur ergo, et quid censeatur nomine logicae, proferatur in medium. Est itaque logica, (ut nominis significatio latissime pateat), loquendi vel disserendi ratio. Contrahitur enim interdum, [0837C] et duntaxat circa disserendi rationes, vis nominis coarctatur. Sive itaque ratiocinandi vias doceat, sive omnium sermonum regulam praebeat, profecto desipiunt, qui eam dicunt esse inutilem: cum utrumque ratione clarissima doceatur esse pernecessarium. Duplicitatem vero huius significationis, nomen a Graeca quidem origine contrahit, quoniam ibi lovgoû, nunc sermonem, nunc rationem significat.

Sed ut quam latissime protendatur significatio, ei, ad praesens, sermonum omnium magisterium tribuatur; ut nusquam convincatur esse inutilis, cum etiam secundum generaliorem modum, tota perutilis esse et necessaria apparuerit. Si enim, ut saepe dictum est, necessarius (quod [0837D] nemo negat) est usus verbi, quanto compendiosius docetur, tanto est doctrina utilior et certe fidelior. Stultum enim est in eo diutius cum labore et difficultate versari, quod aliter expediri facile et cito potest. Solet hoc negligentibus evenire, et qui iacturam temporis nullius putant esse momenti.

Omnium itaque gerendorum artes amplectendae sunt, et colendae, eo quidem studiosius, quo ab optima parente natura originem ducunt, et nobilitatem generis, facili et felici gerendorum protestantur effectu. Gerendorum idcirco dixerim artes colendas, ad discretionem artium, quae versantur in maleficiis; ut sunt sortilegorum, et caeterae reprobatae matheseos. Quae quoniam ab officiis alienae sunt, a toto hominum coetu, recte philosophantium decreto, eliminari [0838A] debent. Sed de his latius dictum est in Polycratico.

CAP. XI. Quid ars, et de speciebus ingeniorum: et quod artibus excolenda sunt.

Est autem ars, ratio, quae compendio sui naturaliter possibilium expedit facultatem. Neque enim impossibilium ratio praestat, aut pollicetur effectum; sed eorum, quae fieri possunt, quasi quodam dispendioso naturae circuitu compendiosum iter praebet et parit, ut ita dixerim, difficilium facultatem. Unde et Graeci eam mevqodon dicunt, quasi compendiariam rationem, quae naturae vitet dispendium, et anfractuosum eius circuitum dirigat, ut quod fieri expedit, rectius et facilius fiat. Natura enim, quamvis vivida, nisi erudiatur, ad artis facilitatem non pervenit; [0838B] artium tamen omnium parens est, eisque, quo proficiant et perficiantur, dat nutriculam rationem.

Excitat enim primo ingenium ad res aliquas percipiendas: et cum eas perceperit, deponit quasi in custodia et thesauro memoriae; ratio vero quae percepta et commendanda vel commendata sunt, studio diligenti examinat, et ex natura singulorum, de singulis (nisi forte labatur in aliquo,) verum profert incorruptumque iudicium. Haec tria quidem, quasi omnium artium fundamenta et instrumenta, natura praemittit. Est autem ingenium, ut Isidoro placet, vis quaedam animo naturaliter insita, per se valens.

Hoc autem exprimere videtur ista descriptio, quod natura animo vim quamdam indidit, quae aut primitivus motus animae est, aut motum excitat [0838C] primitivum, quem anima exercet in rerum investigatione. Unde et per se dicitur: Valens, eo quod nullius praecedentis opem exspectat, et omnes praevenit, et iuvat subsequentes; praecedit enim investigatio comprehensionem, examinationem et custodiam omnium sciendorum.

Itaque proficiscitur a natura, studio iuvatur et exercitio: ut

quod difficile fuerat in prima agitatione, ab assiduitate usus reddatur facilius; et cum regulas hoc faciendi deprehenderit, fiat, nisi desuetudinis et negligentiae torpor obsistat, facillimum. Et haec quidem est omnium origo artium, ut cum natura periacens, usum et exercitium studii peperit, usus et exercitatio artem; ars autem, eam, de qua nunc agitur, facultatem.

[0838D] Valet itaque per se ingenium, exercitatio, ex usu ab utroque memoria; et ab his etiam ipsa ratio convalescit, artesque producit, et hoc quidem pro capacitate ingeniorum. Horum autem tria sunt genera, sicut Carnotensis senex Bernardus, frequenti colloquio, suis auditoribus tradere consuevit. Aliud enim advolans, aliud infimum, aliud mediocre est. Advolans quidem eadem facilitate, qua percipit, recedit a perceptis, nec in aliqua sede invenit requiem. Infimum autem sublimari non potest, ideoque perfectum nescit; at mediocre, et quia habet in quo sedeat, et quia sublimari potest, nec de profectu desperat, et philosophantis exercitio accommodissimum est. Et in hac quidem specie naturam, opinor, artium fundamenta fecisse; usus [0839A] enim huius studio invalescit.

Est autem, ut Ciceroni placet, studium, assidua, et vehemens animi applicatio, ad aliquid agendum magna cum voluntate. Memoria vero quasi mentis arca, firmaque et fidelis custodia perceptorum. Ratio, eorum quae sensibus, aut animo occurrunt, examinatrix animi vis est, et fidelis arbitra potiorum, quae rerum similitudines dissimulitudinesque perpendens, tandem artem statuit, quasi quamdam infinitorum finitam esse scientiam. Cum enim in ea desinant nomina infinita, ea omnia feminino definiuntur articulo, iis exclusis, quae certa suae proprietatis assignatione distinxit.

Species infinitae sunt; sed haec in eis finitum tradidit, ut cuicunque adest species, adsit et genus. Numeri infiniti; omnem tamen parem [0839B] vel imparem esse definivit; et ut quod

dicitur, liquido comprobetur exemplo, disceptationem primam casus intulit: usum disceptandi exercitatio auxit. Disceptandi formam, quae ars eius operis est, ratio deprehendit; ars culta contulit facultatem: et quia artium natura mater est, merito in iniuriam parentis redundat contemptus earum.

Sedulo igitur ingenium, tam studii quam remissionis moderatione, excolendum est, ut ab altero convalescat, ab altero confortetur. Unde egregie sapiens quidam (cui dicti habeo gratiam) ait: ingenium a natura proficiscitur, iuvatur usu, immoderato labore retunditur, et temperato aevitur exercitio. Si enim compositum fuerit, et legitime exerceatur, non modo ad artium capacitatem sufficiet, sed ad res [0839C] quodammodo naturaliter inaccessibiles, rectam et expeditam inveniet viam; et ad cito discendum, aut docendum quidquid oportet expedire, fidelissimum erit.

CAP. XII. Unde artes dicantur liberales.

Sed cum artium multa sint genera, ingenio philosophantis animi primae omnium liberales occurrunt. Hae quidem omnes, aut Trivii, aut Quadrivii ratione clauduntur: et tantam dicuntur obtinuisse efficaciam apud maiores, qui eis diligenter institerant, ut omnem aperirent lectionem, ad omnia intellectum erigerent, et omnium quaestionum, quae probari possunt, difficultatem sufficerent enodare. Neque enim doctore egebant in aperiendis libris, [0839D] aut quaestionibus dissolvendis hi quibus aut ratio Trivii omnium sermonum, aut Quadrivii lex totius naturae secreta exponebat. Unde sicut artes dictae sunt, eo quod arctant regulis et praeceptis, vel a virtute, quae Graece airethv dicitur, et animos roborat ad percipiendas vias sapientiae, aut a ratione, cui alimenta et incrementa parant, quae a Graecis arses nominantur: sic et liberales dictae sunt, vel ex eo, quod antiqui liberos suos iis

procurabant institui; vel ab hoc quod quaerunt hominis libertatem, ut curis liber sapientiae vacet, et saepissime ab iis liberent curis, quarum principium sapientia non admittit. Necessarias quoque saepe excludunt, ut agitationi mentis ad philosophiam sit expeditior via.

CAP. XIII. Unde dicatur grammatica. [0840A]

Harum autem omnium prima est logica; ab ea tamen sui parte, quae in prima sermonum institutione versatur, ut nomen logices, sicut iam dictum est, quam latissime pateat, et non modo ad disserendi scientiam contrahatur. Est enim grammatica, scientia recte loquendi, scribendique, et origo omnium liberalium disciplinarum. Eadem quoque est totius philosophiae cunabulum, et, ut ita dixerim, totius litteratorii studii altrix prima; quae omnium nascentium de sinu naturae teneritudinem excipit, nutrit infantiam, cuiusque gradus incrementa in philosophia provehit, et sedulitate materna, omnem philosophantis producit et custodit aetatem: unde a primis, tam scribendi quam loquendi [0840B] principiis, grammatica appellatur.

Grammatica enim, littera vel linea est, et inde litteralis, eo quod litteras doceat; quo nomine, tam simplicium vocum figurae, quam elementa, id est voces figurarum intelliguntur; aut etiam linearis est, eo quod sicut in magnitudinis incremento, dimensio lineae prima occurrit, et quasi quaedam materia est superficiei aut corporis; sic aspirantibus ad profectum sapientiae, disciplina haec prima succurrit, quae linguam erudit; et tam per aures, quam per oculos, ut sic procedat oratio, sapientiam introducit; verba enim per aurem intromissa, pulsant et excitant intellectum, qui, ut ait Augustinus, quaedam animae manus est, rerum capax et perceptitibilis obiectorum.

Litterae autem, id est figurae [0840C] primo vocum indices sunt, deinde rerum, quas animae per oculorum fenestras opponunt, et frequenter absentium dicta sine voce loquuntur. Tradit ergo prima elementa sermonis ars ista, oculorum et aurium iudicium instruit, ut non facilius queat aliquis praeter eam philosophari, quam inter philosophos eminere, qui semper caecus et surdus fuit.

CAP. XIV. Quod ipsa, etsi naturalis non sit, naturam imitatur.

Caeterum cum haec ad placitum sit, non a natura videtur esse profecta; siquidem naturalia eadem sunt apud omnes, haec autem apud omnes non eadem est. Artium vero matrem superius collectum est, esse naturam; sed, licet haec aliquatenus, imo [0840D] ex maxima parte ab hominum institutione processerit, naturam tamen imitatur, et pro parte ab ipsa originem ducit, eique in omnibus, quantum potest, studet esse conformis: unde et ad eius nutum, vocalium numerum, apud omnes gentes, quantum ad elementa spectat, quinario inclusit; nam apud plerosque, figurarum numerus multiplicior est. Teuredus tamen noster, grammaticus scientia quam opinione potentior, etiam in sonis elementariis ampliorem numerum convincebat.

Si enim attendantur vocum, ut ait, differentiae, septem sunt. In ipsis quoque consonantibus, diversas species semivocalium et mutarum, item simplicium dupliciumque, natura formavit; quarum differentiam patenter advertit, si quis attendat ora, mirabili lege [0841A] naturae, modulantia voces, et potestatem earum subtili examinatione perpendat. Ipsa quoque nominum impositio, aliarumque dictionum, etsi arbitrio humano processerit, naturae quodammodo obnoxia est, quam pro modulo suo probabiliter imitatur.

Homo enim ad exsequendum divinae dispensationis effectum, et ad instituendum inter homines verbi commercium, rebus eis primo vocabula indidit, quae praeiacebant, naturae manu formatae, et quas illa, vel ex quatuor elementis, vel ex materia et forma, compegerat et distinxerat, ut rationalis creaturae possent sensibus obiici, earumque diversitas, sicut proprietatibus, sic et vocabulis insigniri. Inde ergo (sicut Boetius auctor est) contigit, ut "hoc vocetur homo, illud lignum, aliud vero [0841B] lapis;" et sic substantiis omnibus, sua quasi impressa sunt nomina. Sed quoniam ipsarum multae sunt differentiae; aliae quidem a quantitate, aliae a qualitate, aliae a variis accidentium formis: item aliae ab his, quae familiariora sunt, et ad esse conducunt: idcirco quibus hoc designaretur, nomina sunt inventa quae possent adiici substantivis, et eorum vim et naturam quodammodo depingerent, sicut praemissae substantiarum differentiae suis proprietatibus exprimentur.

Sicut enim accidentia substantiam vestiunt et informant; sic quadam proportione rationis, ab adiectivis substantiva informantur. Et ut familiarius rationis institutio naturae cohaereat, sicut substantia cuiusque rei, [0841C] intentionis et remissionis ignara est; sic substantiva ad comparationis gradus non veniunt, ut nec nomina differentiarum substantialium, licet adiectiva sint, eo quod substantiae quamdam indicent qualitatem. Item nec illa comparantur, quae adiiciuntur substantiis a quantitate, eo quod ipsa quantitas, non suscipit magis et minus.

Et in summa, sicut solum accidens comparabile est, nec id tamen omne: sic sola adiectiva accidentiam, nec ea tamen omnia, comparantur. Nec in solis nominibus conspicua est haec naturae imitatio, sed in aliis omnibus orationis partibus, si diligentius attendatur. Pro eo quod substantia, quae sensui aut rationi obiicitur, sine motu, quo agendo vel patiendo aliquid

temporaliter movetur, esse non [0841D] potest, ideo ad designandos motus corporales agentis aut patientis, excogitata sunt verba.

Unde quia motus non est sine tempore, nec verbum esse potuit sine temporis consignificatione; et sicut motus is non semper uniformis est, sed, ut sic dicam, multicolor, alio aliter, vel alias agente vel patiente, ad exprimendas differentias eius, ad modum nominum adiectivorum, adverbia processerunt. Quinetiam quod verba quaedam, aliquibus temporibus carent, sicut meditativa et inchoativa, praeterito eo quod gerendorum deliberatio non statim completur, nec initia rerum, ad sui perfectionem accedunt, hoc nonne est expressum naturae, apud humanam rationem, vestigium?

CAP. XV. Quod adiectiva secundae impositionis, substantivis primae non apte copulantur, ut equus patronymicus. [0842A]

Procedat ratio ad secundae impositionis originem, ubi, etsi non tam liquido, dominantis tamen naturae claret auctoritas. Rebus itaque, ut dictum est, cum nomina primitus essent imposita, reversus ad se animus imponentis, ipsis nominibus vocabula indidit, per quae sermonum doctrina procederet; dum eorum adminiculo, alter, in mentem alterius suum traiiceret intellectum.

Ergo quod casualiter flectitur, et temporis expers est, dictum est nomen substantivum quidem, si substantiam significat, aut substantive. Adiectivum, id quod formaliter, ut sic dici liceat, inest substantiae, vel aliquid ad [0842B] imaginem eius. Quod autem motum eius significat temporalem (ita tamen ut temporaliter) verbum est appellatum.

Activum quidem, si eum, ut in agente; passivum, si ut in

patiente significat. Ad similitudinem itaque dictionum primae impositionis, earum, quae secundario processerunt, facta est institutio; ut quemadmodum in illis, tam substantivis quam adiectivis, dicuntur quaedam propria singulorum, alia plurium sunt sua ratione communia; ita quaedam singulariter dicta, quaedam accepta communiter inveniantur in istis.

Quod enim nomen dicitur, aut enuntiatio, ad substantivorum accedit rationem: quod appellativum, aut categorica praemissis adnectuntur, adiectivae virtutis explet officium, quae substantivorum determinat qualitatem. [0842C] Verumtamen, sicut in operibus naturae subtilior est speculatio eorum quae insunt, utpote simplicium, quam eorum quae compositio sensui ingerit, aut intellectui; sic in adiectivis secundae impositionis, si non adiiciantur his, quibus naturaliter addicta sunt quid significent, difficilius est intelligere; solidior est enim natura substantiae quam verborum; et accidentia eius, quam eorum, quae sensui aut intellectui familiarius occurrunt.

Adeo quidem, ut qui secundae impositionis adiectiva, primae institutionis substantivis applicant, aut nihil omnino dicant, aut nugiloqui sint. Si enim equus dicatur patronymicus, aut hypothetici saeculares, iunctura incompetens est, praepediente quidem rationem [0842D] intelligendi principali significatione verborum, non aliqua discohaerentia accidentium. Nam quod ad genus, numerum et casum attinet, substantivo satis cohaeret adiectivum.

Sed principalia significata coniungere, non modo mentiri, sed etiam nugari est. Reus acyrologiae Virgilius criminatur, dicens gramineo in campo, eo quod graminoso in campo dici oportuit: et plane magis reus esset, et procul dubio longe nugacior, si dixisset in campo categorico, vel patronymico. Dissolvit autem instantiam eorum, qui ex solis nituntur accidentibus, in similitudine cohaerentibus sibi, probare quod non omnis

consonans, vocali subiuncta, syllabam facit: Siquidem I et V consonantes subiunctae, non magis proficiunt ad syllabam, quam adiectiva secundae [0843A] impositionis, primis substantivis apposita, ad rectam et aequimodam locutionem.

Constat equidem duo esse peccata loquentium; alterum mentientis, alterum transgredientis positam locutionem: quod ad minus isti committunt. Primae et secundae personae pronomina, verbis inepte coniunguntur, nisi causa discretionis aut significantiae, licet sibi satis congruant accidentia dictionum. Nugatoriae autem dictionis rationem, non hic ita coarcto, ut idem frequenter dicere, intelligatur: ut si in substantivo, adiectivum, quod in eo intelligitur, quis forte adiiciat, quale est, homo rationalis ambulat; sed ad omnem dicendi formam extenditur, ubi dictionum iunctura inutilis, et quodammodo suae legis implendae inefficax est.

Sed nec inutilis est iunctura, [0843B] licet falsi nota sit, et quod nunc explicat, nunc involvit. Lex enim grammatices mentiri non prohibet, etsi ea socientur, ex quibus nullus, linguae peritiam habenti, provenit intellectus. Ex eo autem liquidius est, quia primis secundariorum competens non fit adiectio: quod si adiectiva aequipollenter in alia resolvantur (ut si forte reddatur pro nominibus definitio) appositionem aequipollentis termini nequaquam horrebit animus, et ipsius adiectivi secundae impositionis formidabit auditum. Verbi gratia, propositio praedicativa est, hoc aequipollenter videtur asserere, quod simpliciter, id est sine conditione aliqua enuntiat, aut quod terminum habeat praedicatum. Dicatur ergo, [0843C] tunica est categorica, haerebit intellectus, ob adiectionis incompetentiam, et forte citius de inepta dictionum iunctura causabitur, quam mendacii reum arguat proponentem. Sin autem dicat, tunica simpliciter, id est sine conditione, aliquid enuntiat, aut terminum habet praedicatum, statim falsum arguet auditor, nec tamen cito

prosiliet ad causandas iuncturae ineptias.

Utique cum dicitur propositio categorica, intelligitur habens praedicatum terminum, et subiectum: cum vero, syllogismus categoricus, significatur, quoniam ex categoricis constat. Equus categoricus quidquid significet, ignotum habeo; sed interim credo, quod nihil significat. Quod enim non invenitur usquam, esse puto nusquam. Similis quoque abusio est, si quis [0843D] dicat, equus desinit in S: et similia. Item: Cato sedens inter Ianiculam, et Kalendas Martias, vestes populi Romani quaternario, aut senione resarcit, aut sermo non est, aut quovis sermone nugatorio corruptior. Huiusmodi sermo quidem, stichiologus dicitur, id est sermo inversus: eo quod adversus loquendi leges coeunt verba. Nam stivcoû versus; unde distichum, duorum versuum carmen. Cum super hoc articulo multos conferentes, et varia sentientes audierim, non pigebit referre, nec forte audire displicebit, quod a Graeco interprete, et qui Latinam linguam commode noverat, dum in Apulia morarer, accepi; nam et ipsi volo referre gratiam, etsi non utilitatis (quae tamen in his aliqua est) saltem bonae voluntatis, qua auditoribus prodesse cupiebat.

[0844A] Primus ergo huius sententiae aut opinionis articulus est, quem praemisi: quod adiectivorum secundae impositionis, et substantivorum primae coniunctio, etiam secundum grammaticae rationes, inconsequens est. Habet autem nescio quid latentis aifwnivaû, id est inconsonantiae; vel, ut Quintiliani verbo utar, cacozugiae, id est malae coniunctionis, haec appositio, quam etsi nequeamus tam facile perspicuis rationibus condemnare, per se tamen displicet grammatico auditori. Talia quidem multa sunt, quae statim offendunt, licet eorum improbatio longius absit. Quod forte in his evenit, quorum virtus, aut vitium perspicuum est. Ut multum parcat hic grammatica, aikurologivan deprehendit.

Illa enim non modo accidentium dissidentiam in dictionum [0844B] iunctura causatur; sed etiam secundariae inventionis adiectionem, in substantivis primae, ducit absurdam. Et quidem ea ratione absurda est, quod ad iuncturam huiusmodi animus obsurdescit. Sed quis auditus recte examinat ea, ad quae surdus est? Nonne vox lassa est, quae in aurem surdam effunditur? Quia ergo intellectus, sicut animae manus, ita quodammodo auris est; nihil omnino ad vocem concepit, cuius rei intelligentiam absurditas praeclusit. Attamen absurdum interdum ducitur, cuius est, pro tempore, insolens et infrequens usus, nec tamen usquequaque absurdum est: sicut mulier informis male quidem formata, non tamen omnino carens forma; et sicut in litteris, quaedam mutae, [0844C] non quod omnino nihil, sed quod aliarum respectu minimum sonent. Haec autem adiectio, penitus quidem absurda est, non solum falso, aut male sonans in aure audientis (falsa enim non omnia absurda sunt) etsi ea veri examinator reprobet, et repellat.

Absurda quoque dicuntur singula pro iudicio facultatum, quae dictorum factorumve qualitatem examinant. Grammatica enim absurdam habet incompetentem iuncturam dictionum; sed ad examinandi veri iudicium non aspirat. Caesar, in libro De analogia, grammaticus quidem est, et evitandum esse denuntiat, quidquid auditori perito potest esse absurdum: "Ut nautae, inquit, scopulum fugiunt, sic fugiendum est infrequens atque insolens verbum." [0844D] Dialectica autem, id duntaxat acceptat, quod verum est, aut verisimile, et quidquid ab his longius dissidet, ducit absurdum.

Neque enim utilis aut honesti finem attendit: civilis autem scientia utilia ista metitur, versaturque in fine iusti, aut honesti: et quae a iure bono et aequo longius absunt (vera aut falsa sint) aeque abhorret: palam erit hoc et in caeteris disciplinis. Sed nunc Graeci interpretis nostri procedat explanatio. Homo est

rationalis, rebus existentibus ut nunc sunt, haec quodammodo necessaria est, homo est risibilis, haec probabilis est; homo est albus, haec quidem possibilis, dubia tamen, eo quod aeque vera potest esse et falsa; homo est rudibilis, haec quidem impossibilis est, ut omnino vera esse non possit.

[0845A] Nullam istarum grammaticus abhorret, quia ubique invenit legem suam. Nihil istorum corrigit, nihil immutat: gratanter accipit omnia. Quartam corripit et redarguit logicus: eo quod sibi veri falsique commissa est examinatio. Et ob hoc quidem, ei praebere aurem, ducit absurdum. Modo praemissis, quintam adiice, homo categoricus est; hanc utique absurditatis damnat grammaticus; qui non modo dubiam, non modo falsam, sed etiam impossibilem admittebat. Quare? inquit, nisi quia non sequitur leges suas; perpetuo enim dicebat inhibitum, haec adiectiva illis copulari subiectis.

CAP. XVI. Quod adiectiva primae impositionis, substantivis primis iunguntur.

Non autem vice versa, adiectiva primae impositionis, [0845B] secundae institutionis nominibus adiici, impossibile aut inconsequens est. Natura enim copiosa est, et ubertatis suae gratiam humanae indigentiae facit. Inde ergo est, quod proprietas rerum redundat in voces, dum ratio affectat sermones rebus, de quibus loquitur, esse cognatos. Dicitur ergo durus sermo aut mollis; verbum asperum, aut leve; nomen dulce, aut amarum: cum haec tamen proprie corporum sint, non sermonum. Inveniuntur et plurima in hunc modum, quorum nihil absonum est, aut falsi arguitur apud iudicem bonae fidei, vel auditorem; licet enim fides rationalis creaturae duntaxat virtus sit, sermo tamen fidelis dicitur, itemque fraudulentus, etsi non in ipso, sed in homine [0845C] esse fraudulentiam convincatur.

Solent enim naturalia, ut sic dixerim, transferri nomina ad explendam indigentiam rationalium, cum econtra, transsumptio rationalium ad naturalia, in tam frequenti usu nequaquam versetur. Sit autem translatio, nunc quidem necessitatis causa, nunc ornatus; sed ut celebre est apud eruditos, quae ornatus causa non fit, ab aequivocatione non est aliena. Quorum ergo necessaria est translatio, multis commode applicantur, et pro modo eorum, quae dicuntur accidentaliter praedicari, sensum plerumque mutant ad singula: nemo tamen coniunctionis incompetentiam reprehendit. Et licet improprius, id est translationis sensus, suae dictionis primae significationi, id est quam a prima institutione habebat, sic obtinente [0845D] usu saepe praevaleat, si forte ad domesticum redeant sensum, utique aut nulla absurditas est, aut non tanta, quantam arguimus, cum adiectiva verborum eo trahuntur, ut rerum significent qualitatem. Ecce convertibile in his ex usu obtinet, quae se praedicatione mutua circumscribunt: ut in specie, et definitione, aut proprio. Item finitum et infinitum, ad designandas eorum qualitates, nomini adiiciuntur, et verbo; sed quoniam haec a rebus sumpta sunt, nequaquam absonum est, si velut a peregrinatione domum redeant, ut res aliqua convertibilis, aut finita dicatur, aut infinita.

Similiter universale et particulare, licet in verbis eorum vigeat appellatio, quam a rebus mutuata sunt (secundae enim impositionis non sunt) possunt sine [0846A] absurditate rerum nominibus adiectivis coniungi. Et quidem quae a rebus sumpta sunt, ad res redire possunt; sed quae inventa sunt ut verborum indicent qualitatem, non ea commoditate vel usu devocantur, ut rerum indicent qualitatem. Videntur enim aliquid habere simile cum his generibus verborum, quae Graece syncategoremata appellantur, eo quod, sicut illorum, ab adiunctis, aut est, aut perpenditur significatio, sic ista, originis suae sociata sermonibus, suum commode excitant intellectum, alio vero

traducta, velut naturali vigore destituta, evanescunt, vel absona sunt.

Si enim dicatur equus patronymicus, illico grammaticus auditor vel dicenti conviciabitur, ut verbi vitium purget, aut ut multum loquenti deferat, servi comici utetur proverbio: [0846B] “Bona verba quaeso.” Haec itaque supplicatio, nonne vitii quaedam exprobratio est? Qui enim pro istis bona quaerit, haec bona esse procul dubio non consentit. Alioquin elegantius diceret, “Meliora verba quaeso.” Profecto si modum, aut tempus quis quaerat in nomine, causam et comparationem in verbo, eum quasi nugacem grammaticus castigabit: unde non opinor quod patientiam accommodet discipulo, equum patronymicum appellanti. Adeo autem naturae suae limitibus secundae impositionis adiectiva coarctata sunt, ut non modo non queant ad rerum vocabula evagari, sed nec a quibus indita sunt, longe recedere. Siquidem propositio recte dicitur hypothetica, nomen patronymicum. Si vicissim [0846C] vertas, ut dicatur hypotheticum nomen, propositio patronymica, aut nihil utique dices, grammatico iudice, aut inepte loqueris. Praeterea penes usum est summa examinandi sermonis auctoritas, neque eo non restituente convalescet, quod ipse condemnat: hinc est illud,

Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque,

Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,

Quem penes arbitrium est et ius, et norma loquendi. (HORAT. Ars poet. 70.)

Sicut enim in iure dicitur, quod consuetudo optima legum interpres est; sic et usus recte loquentium est potentissimus interpres regularum. Unde consequens arbitror, quia id quod nusquam scriptum legitur, nec alicubi a recte loquentibus auditur, [0846D] sed nec aliquid generis eius, pridem damnatum esse, aut certe nondum a grammaticis approbatum. Sed nec

primae inventionis nomina universa, credo ad omnia commode posse transferri, etsi ad usum transsumptionis sicut generaliora, ita commodiora sint. Sed quia frequens est, aliquid extra regulam inveniri, erit fortasse aliter, quam dictum sit, alicubi inveniri, seu quod propositum est, usus obtinet.

Nam et ea vicissitudo, quae rerum est ad sermones, sermonumque ad res, quae sibi invicem, quasi collatione mutua, suas proprietates attribuunt, translativis sermonibus, quam his, quos institutio secundaria promulgavit; frequentius explicatur. Regulae enim universitati fortasse casus derogat. Sed nos usum loquimur. Haec itaque translationis [0847A] vis, dum sermonibus, quod rerum est, et rebus, quod sermonum est, ascribit, quamdam loquendi parit indifferentiam; quae, sicut compendio sui, compositis ingeniis prodest, sic indiscreta confundit et prosternit, eisque totius veritatis praecludit intelligentiam. Necesse enim est ei, qui ad notitiam veritatis aspirat, ut composito perpendat ingenio, quid velit dicere etiam qui balbutit; nam et is saepissime verum dicit.

CAP. XVII. Quod et in poetica naturam imitatur.

In aliis quoque naturam grammatica imitatur; praecepta enim poeticae, naturam morum patenter exprimunt, exiguntque ut artis opifex sequatur naturam.

Format enim natura priusnos intus ad omnem

Fortunarum habitum; iuvat, aut impellit ad iram

[0847B] Aut in humum moerore gravi deducit et angit:

Post effert animi motus interprete lingua. (HORAT. Ars poet. 78.) Eo quidem haec, ut a naturae vestigiis poeta non recedat, sed habitu, et gestu, item verbo, ei toto nisu studeat cohaerere.

.... Si vis me flere, dolendum est

Primum ipsi tibi .... (Ibid.) Si gaudere, prius gaudendum, alioquin

.... Male si mandata loqueris;

Aut dormitabo, aut ridebo.... (Ibid.) Ad haec, non modo pedum aut temporum ibi ratio habenda est, sed aetatum, locorum, temporum, aliorumque, quae sigillatim referre ad rem praesentem non attinet: cum omnia a naturae [0847C] officina proveniant. Adeo quidem assidet poetica rebus naturalibus, ut eam plerique negaverint grammaticae speciem esse, asserentes eam esse artem per se, nec magis ad grammaticam, quam ad rhetoricam pertinere; affinem tamen utrique, eo quod cum his habeat praecepta communia. Ringantur super hoc, qui voluerint (non enim hanc protendo litem), sed omnium pace, opinor ut sit haec ad grammaticam referenda, tanquam ad matrem et altricem studii sui. Licet autem neutra illarum omnino naturalis sit, et ex maxima parte substantiae suae hominem, qui eas invenit, utraque laudet auctorem, natura tamen aliquid iuris sibi vindicat. In utraque profecto, aut poeticam grammatica obtinebit, aut poetica a numero liberalium disciplinarum [0847D] eliminabitur.

CAP. XVIII. Quid sequi doceat, et quid vitare grammatica.

Traditum quidem est, grammaticam esse recte scribendi recteque loquendi scientiam. Recte quidem dicitur, ut vitium excludat, ut scilicet in scribendo sequatur orthographiam, in loquendo, artis et usus auctoritatem. In eo autem orthographia, id est recta scriptura consistit, ut quaeque littera suo ponatur loco, nec alterius usurpet officium aut deserat. Loqui autem, est articulata et litterata voce suum interpretari intellectum. Nam quod dicitur,

... Nutu signisque loquuntur (OVID. Met.) [0848A] a sermonis proprietate recedit. Recte quidem loqui, est soloecismi et barbarismi vitium in sermone declinare. Est autem barbarismus corruptio dictionis non barbarae, id est quae Graeca sit, aut Latina. Si enim barbara dictione in nostro utamur eloquio, non barbarismus, sed barbarolexis est. Soloecismus autem est corruptio non quidem dictionis, sed constructionis; cum adversus legem construendi, incompetenter verba iungantur.

Fit autem dupliciter: aut per partes ipsius orationis, aut per accidentia partium. Per partes quidem, ut si alteram quis ponat, pro altera, puta, praepositionem pro adverbio, vel econtra: aut si in eadem parte, genus unum verborum quis pro altero ponat, puta, secundae inventionis, pro eo quod primae esse oportuit. [0848B] Per accidentia vero, ut per qualitates, genera, casus, numeros et figuras. Similiter et in metro metaplasmus reperitur, qui fit in uno verbo licentius urgente metri lege, sicut et barbarismus, unius dictionis est in soluto eloquio.

Dicitur autem metaplasmus, quasi transformatio vel deformatio, eo quod quasi a iure suo dictionem transformat, aut deformat. Sunt item schemata, quae figurae interpretantur, in verbis aut in sententiis: fiuntque per varias dictionum formas, ad eloquii venustatem.

Ergo barbarismus et metaplasmus, in verbis singulis deprehenduntur, soloecismus et schemata, non in singulis, sed in plurium coniunctione fiunt. Cum autem tria sint, ars, vitium et figura: notitiam singulorum necesse est habere grammaticum. Alioquin nec [0848C] arte muniri, nec vitium declinare, nec venustates auctorum facile poterit imitari. Quod si eorum ignarus, recte scribit aut loquitur, peritiae eius ascribendum non est, eo quod casus agit virtutis opus. Ars itaque est quasi strata publica, qua ire, ambulare et agere, sine calumnia et concussione omnibus ius est. Vitium est omnibus devium, ut qui in eo iter,

actumve exercet, aut praecipitium subeat, aut calumniam et concussionem interpellantium patiatur. Figura vero, medium tenet locum: et dum aliquatenus recedit ab utroque, non cadit in alterutrius rationem.

Omnes itaque sequuntur artem, quia praecipitur; declinant vitium, quia prohibetur, sed nonnulli figuris utuntur, quia [0848D] permittitur. Nam inter vitia, barbarismum scilicet, et soloecismum, et artem, quae virtus eloquii est et norma, figurae et schemata sunt. Metaplasmus scilicet, si ratione peccetur in verbo; schema, si ex causa probabili delictum sit in contextu verborum. Est enim teste Isidoro, figura "vitium cum ratione," ideoque solis auctoribus, auctorumque similibus, viris scilicet eruditissimis, qui dicendorum tacendorumque noverunt rationes, haec licentia indulgetur: "Magnis, ut ait Cicero, et divinis bonis, hanc licentiam assecuti sunt," et assequuntur. Non est levis auctoritas personarum: omnia dicta vel facta laudem afferunt, vel crimen auferunt, quam frustra affectat, nisi qui se in magnis bonis imitabilem praebet. Profecto haec aliarum virtutum auctoritas [0849A] meruit, ut haec vitia maiorum, dulcia sint et grata posteris.

Unde in secundo De ordine Augustinus: "Soloecismos et barbarismos, quos vocant poetae, et quos adamaverunt, schemata et metaplasmos, mutatis maluerunt appellare nominibus, quam manifesta vitia declinare. Detrahe tamen ista carminibus, suavissima condimenta desiderabo. Transfer in liberam forensemque dictionem, quis non eam fugere, atque in theatra se condere iubebit?" Congere multa in unum locum, totum arte putidum et rancidum fastidibo.

Ergo moderator rerum ordo, ea nec ubilibet, nec nusquam esse, patietur: quibus interpositis, alias iacens et vilis erigitur et illustratur oration. Haec ille; ut a praecepta constet autoritate, quam necessaria sit notitia eorum, quae doctioribus [0849B]

concessa, omnem fere latitudinem occupant scripturarum, ut qui proprie et figurate dicta itemque vitiosa, non didicerint, raro fidelem, nunquam vero facilem eorum, quae scripta sunt, intelligentiam assequantur.

CAP. XIX. Quod figurarum perutilis est cognitio.

Disponit et tropos, id est modos locutionum, ut cum, a propria significatione ex causa probabili, sermo ad non propriam trahitur significationem: qualis est metaphora, metonymia et synecdoche, et similes, quas enumerare longum est. Sed et hi ad modum schematum privilegiati sunt, et solis eruditissimis patet usus eorum: unde et lex eorum arctior est, qua non permittuntur longius evagari. [0849C] Regulariter enim proditum est, quia figuras extendere non licet.

Si quis etiam in translationibus et figuris auctorum studiosior imitator est, caveat ne sit dura translatione figura inculta. “Virtus enim sermonis optima est perspicuitas et facilitas intelligendi.” Et schematum causa est necessitas, aut ornatus. Nam sermo institutus est, ut explicet intellectum: et figurae admissae, ut quod in eis ab arte dissidet, aliqua commoditate compensent. Horum autem maxime necessaria est cognitio, quia in omnibus quae praepediunt intellectum, tria solent prae caeteris accusari; haec autem sunt schemata adiunctis tropis oratorum, sophismata quae fallaciarum nube obducunt animos auditorum, et rationum diversitas, quae praeiacet in animo dicentis, et rectam [0849D] intelligentiae cognita parat viam.

Siquidem, ut Hilarius ait: “Intelligentia sumenda est ex causis dicendi;” alioquin etiam in Scripturis canonicis rixabuntur Patres, sibique erunt etiam evangelistae contrarii, si iudex insulsus, ad solam dictorum superficiem, et non ad dicentium mentes

aspiciat. Hoc itaque perversi ingenii est, et suum aspernantis profectum. Nonne Salomon, non modo in eodem libro, et in eadem pagina, sed etiam continuis versibus, dicit: Ne respondeas stulto secundum stultitiam suam, ne efficiaris ei similis; et: Responde stulto secundum stultitiam suam, ne sibi sapiens videatur? (Prov. XXVI.) Itaque regulae sciendae sunt, ut ad illas constet, quid in sermone rectum sit, quid enorme; quia nisi ad regulam, prava non [0850A] corriges nulloque studio ignotum praecipitium declinabis. At in regulis, vix aliquid utilius aut compendiosius dixerim ea parte artium, quae dum figuras notat auctorum, virtutes et vitia sermonum luculenter ostendit.

Unde miror quare tantopere a coaetaneis nostris negligitur, cum utilissima sit, et compendiosissima, et fere ab omnibus scriptoribus huius artis diligentissime pertractata. Donatus, Servius, Priscianus, Isidorus, Cassiodorus, Beda noster, et alii quam plures, eam singuli tractant, ut nisi ex negligentia, ignota esse non possit. Quintilianus quoque dum hanc tradit, tantis effert praeconiis, "ut sine hac nec nomen professionis dicat constare grammatico, et frustra ad artis peritiam aspirare." Verborum autem significatio diligentius [0850B] excutienda est, et quid sermo quilibet in se, quid ab adiunctis in contextu possit, solertius perscrutandum, ut sophismatum umbras, quae verum obnubilant, discutere possit.

Dicendi autem ratio pensanda est, "ex circumstantia dictorum, ex qualitate personae, ex qualitate auditorum, ex loco et tempore," aliisque, vario modo, apud diligentem exploratorem, considerandis. Si quis autem his diligenter institerit, quae adversus tria intellectus repagula proposita sunt, profectum suum in scriptis et dictis intelligendis, et ipse mirabitur, et aliis venerabilis apparebit.

CAP. XX. In quibus grammaticum oporteat occupari.

Versatur et circa alia grammaticae studium, et non modo litterarum, syllabarum dictionumque [0850C] naturam considerat, et pedes in metris, accentus in syllabis, attendit; sed et figuras accentuum; ut scias cui syllabae gravis, acutus aut circumflexus accentus innitatur. Sensus quoque distinguit posituris, id est figuris indicantibus ubi colon, ubi comma, ubi periodus, id est ubi subdistinctio, aut media distinctio, aut distinctio facienda sit. Quod quidem significantius interpretari possumus, ut sit colon membrum, comma articulus, periodus circuitus, qui sermonis sententiam claudit.

Sed quidam, ut patentius sit, dicunt (an recte viderint ipsi), colon esse, ubi vulgariter punctum dicimus aut quemdam spiritus tractum: comma, ubi quasi divisione media partimur versum; periodum, [0850D] quae sermonis sensum cum integritate concludit. Sunt et notae, quae scripturarum distinguunt modos, ut deprehendatur, quid in eis lucidum, quid obscurum, quid certum, quid dubium; et in hunc modum, plurima. Pars haec tamen artis iam ex maxima parte in desuetudinem abiit: adeo quidem, ut studiosissimi litteram merito querantur, et fere lugeant, rem utilissimam, et tam ad res retinendas, quam intelligendas, efficacissimam, maiorum nostrorum invidia aut negligentia, artem dico deperisse notariam.

Nec miretur quis, tantam vim fuisse in notulis: cum et musici cantores, paucis characteribus, multas acutarum et gravium differentias indicent vocum. Et ob hoc quidem, characteres illos musicae claves dicunt. Si tamen [0851A] tanta scientiae clavis fuit in notulis, mirum est nostros, licet plura scierint, non agnovisse maiores, aut tantae scientiae perditas esse claves. Seneca se artem comparandae memoriae traditurum facillime

pollicetur: et utinam innotuisset mihi, sed quod eam tradiderit, omnino non recolo. Tullius in rhetoricis operam dedisse visus est; sed similibus mei multum non prodest.

Exstant autem, quae discere vix sufficimus, sed minus curamus. Proficerent tamen plurimum regulae analogiarum, etymologiarum, glossematum, differentiarum; et quae barbarismi, soloecismi, aliorumque vitandorum vitia monstrant; metaplasmum, schematumque et troporum licentiosas et ornatas edocent rationes, prosas aperiunt, metrorum leges educunt, et exponunt [0851B] causas, et qua ratione uti oporteat in historiis aut narrationibus fabulosis. Si quis istorum definitiones figurasque desiderat, superiorum grammaticorum libros evolvat; quos si universos ad manum habere non potest, exploret quid scitu dignum carpat a singulis. Quia, etsi non omnis ad omnia quaeque utilis invenitur, ad multa Isidorus tamen, et satis communis est, et diligenti brevitate laudabilis; et si totus haberi non potest, ad instructionem legendorum, plurimum confert ipsius memoriter vel hanc tenuisse particulam.

CAP. XXI. Quantis viris placuerit, et quod sine ea non magis quis philosophari potest, quam si sit surdus, aut mutus.

[0851C] Patet ex his, non circa unum grammaticam occupari; sed ad omnia, quae verbo doceri possunt, ut eorum capax sit, animum praeformare: unde quantum ei omnes aliae disciplinae obnoxiae sint, quisque consideret. Ad laudem suam referendum putant quidam nostrorum, quod sine grammatica garriunt, eamque credunt inutilem, et palam culpant, gloriantes se ei operam non dedisse. At Marcus Tullius non oderat filium, a quo in epistolis, sicut apparet, grammaticam instantissime exigebat.

Caius Caesar de analogia libros edidit; sciens sine ea, neque ad philosophiam (in qua peritissimus erat) nec ad eloquentiam (in qua potentissimus), posse quempiam pervenire. Quintilianus eam commendat adeo, ut dicat: “quia usus grammatices, [0851D] et amor lectionis, non scholarum temporibus, sed vitae spatio terminetur.”

Nam et intelligere docet et dicere: accentus regit, et ipsius vocis, qua utimur, prout personis et rebus convenit, usquequaque instrumenta componit. Nam et pronuntiationis lex alia metro, alia prosae praescribitur. Siquidem alia melica, alia metrica, alia significativa est. Sed ad musicam melica pertinet. Unde et Caesar praetextatus egregio scommate lusit in quemdam: “Si legis, cantas; si cantas, male cantas.” Eo spectat quod Martianus in nuptiis Mercurii et Philologiae, grammaticam ducit cum scalpro, et ferula, et unguentiaria pyxide medicorum. Scalpro siquidem oris vitia purgat, et infantium linguas qui ad artem philosophiae, ea praelactante, [0852A] cibante et ducente ituri sunt, radit, dum erudit: et ne barbarismo aut soloecismo balbutiant, in sermone performat; peccantes autem castigat ferula, et unguento honestatis et utilitatis, quae ex ea provenit, patientium mitigat poenam. Manum quoque ad recte scribendum reddit idoneam; acuit et visum, ut ei partes litterae densiores, aut velum multipliciter elaboratum, obstare non possit. Aperit aures, quas tam gravibus, quam acutis, imo et cunctis vocibus, reddit accommodas. Si ergo tantum utilitatis praestat, et clavis est omnium scripturarum, et totius sermonis mater et arbitra, quis eam a philosophiae liminibus arcebit, nisi qui intelligentiam eorum quae dicuntur, aut scripta sunt, ad philosophandum credit esse superfluam. Utique [0852B] qui eam abiiciunt aut contemnunt, caecos et surdos philosophicis studiis faciunt aptiores, quam eos, quibus naturae gratia integri sensus vigorem contulit et conservat.

CAP. XXII. Quod auctoritate Senecae suum tueatur errorem.

Magno tamen se Cornificius tuetur iudice, et erroris sui Senecam laudat auctorem. Qui quidem duabus de causis, merito a pluribus commendatur. Multus enim est in laude virtutis morumque doctrina; et commatico genere dicendi utens, quod breviter et succincte sententias colligit, ornatu verborum splendet: ut eis displicere non possit, qui aut virtutem amant, aut eloquentiam.

Nam ut [0852C] pace Quintiliani loquar (qui sic hominis ingenium laudat, ut iudicium culpet, dicitque eum dulcibus vitiis abundasse, et magis placuisse pueris quam eruditis, et summas rerum minutissimis sententiis frangere, unde libri eius ab uno imperatorum appellati sunt, arena sine calce), nullus inter gentiles ethicus invenitur, aut rarus, cuius verbis, aut sententiis, in omni negotio commodius uti possis. Ad omnia enim, suum aliquid confert. Sentit hic, quod disciplinae liberales virum bonum non faciunt. Ego ei consentio, et de aliis hoc ipsum arbitror. Scientia enim inflat (I Cor. VIII, 1) , sed charitas sola virum facit bonum. Deprimit artes, sed tamen a philosophia non reiicit; neque enim soli philosophi boni viri sunt. Grammaticus, inquit, circa curam sermonis [0852D] versatur; et ut longius evagetur, circa historias; ut longissime procedat, circa carmina. Hoc autem parum non est, sed plurimum prodest ad informationem virtutis, quae facit virum bonum. Gloriatur Horatius (Ep. I, II, 3) , se, virtutis causa, relegisse Homerum:

Qui, quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non,

Plenius et melius Chrysippo et Crantore dicit. Poetas philosophorum cunas esse, celebre est. Disciplinas liberales tantae utilitatis esse tradit antiquitas, ut quicunque eas plene norint, libros omnes, et quaecunque scripta sunt, possint

intelligere, etiam sine doctore. Ut enim ait Quintilianus, non nocent hae disciplinae per illas euntibus, sed circa illas haerentibus.

CAP. XXIII. Quae praecipua sunt ad exercitium philosophiae et virtutis; et quod grammatica est eorum fundamentum. [0853A]

Praecipua autem sunt ad totius philosophiae et virtutis exercitium, lectio, doctrina, meditatio et assiduitas operis. Lectio vero scriptorum praeiacentem habet materiam; doctrina et scriptis plerumque incumbit, et interdum ad non scripta progreditur, quae tamen in arcanis memoriae recondita sunt, aut in praesentis rei intelligentia eminent. At meditatio etiam ad ignota protenditur, et usque ad incomprehensibilia saepe se ipsam erigit; et tam manifesta rerum, quam abdita, rimatur. Quartum, operis scilicet assiduitas, etsi a praeexistente cognitione formetur, scientiamque desideret, vias tamen parat intelligentiae: eo quod intellectus bonus est [0853B] omnibus facientibus eum (Psal. CX). Et praecones veritatis ut scriptum est: Annuntiaverunt opera Dei, et facta eius intellexerunt (Psal. LXIII) . Caeterum operationem cultumque virtutis, scientia naturaliter praecedit; neque enim virtus currit in incertum, aut in pugna, quam exercet cum vitiis, aerem verberat,

Sed videt quo tendit, et in quod dirigit arcum:

Nec passim corvos sequitur testaque lutoque. At lectio, doctrina et meditatio scientiam pariunt. Unde constat quod grammatica, quae istorum fundamentum est et radix, quodammodo sementem iacit quasi in sulcis naturae, gratia tamen praeeunte; quae, si ei cooperatrix quoque gratia adfuerit, [0853C] in solidae virtutis robur coalescit et crescit multipliciter,

ut boni operis fructum faciat, unde boni viri et nominantur, et sunt. Sola tamen gratia, quae et velle bonum et perficere operatur, virum bonum facit, et prae caeteris omnibus recte scribendi et recte loquendi, quibus datum est, facultatem impertitur, artesque ministrat varias, et cum se indigentibus benigne offert, contemni non debet. Si enim contemnitur, iuste recedit, nec contemptori relinquitur conquestionis locus.

CAP. XXIV. De usu legendi et praelegendi: et consuetudine Bernardi Carnotensis, et sequacium eius.

Qui ergo ad philosophiam aspirat, apprehendat lectionem, doctrinam et meditationem, cum exercitio [0853D] boni operis, nequando irascatur Dominus, et quod videbatur habere, auferatur ab eo. Sed quia legendi verbum aequivocum est, tam ad docentis et discentis exercitium, quam ad occupationem per se scrutantis scripturas; alterum, id est quod inter doctorem et discipulum communicatur, ut verbo utamur Quintiliani, dicatur praelectio, alterum quod ad scrutinium meditantis accedit, lectio simpliciter appelletur.

Ergo ab auctoritate eiusdem Quintiliani, in praelegendo, grammaticus et illa quidem minora praestare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret, et pedum proprietates, quae debent in carminibus notae esse. Deprehendat quae barbara, quae impropria, aut alias contra legem loquendi composita.

Non tamen ut poetas improbet, [0854A] quibus ob metri necessitatem adeo ignoscitur, ut vitia ipsa in carmine, virtutum nomine censeantur; laudem enim virtutis plerumque occupat necessitatis improbitas, cui sine dispendio negari non potest

assensus. Metaplasmum, schematismumque, et oratorios tropos, multiplicitatem dictionum cum adfuerint, et diversas sic vel sic dicendi rationes, ostendat et crebris commonitionibus agat in memoriam auditorum. Auctores excutiat, et sine intuentium risu eos plumis spoliet, quas (ad modum corniculae) ex variis disciplinis, ut color aptior sit, suis operibus indiderunt. Quantum pluribus disciplinis et abundantius quisque imbutus fuerit, tanto elegantiam auctorum plenius intuebitur, planiusque docebit.

Illi enim per diacrisim, quam nos illustrationem [0854B] sive picturationem possumus appellare, cum rudem materiam historiae, aut argumenti, aut fabulae, aliamve quamlibet suscepissent, eam tanta disciplinarum copia et tanta compositionis et condimenti gratia excolebant, ut opus consummatum, omnium artium quodammodo videretur imago. Siquidem grammatica poeticaque se totas infundunt, et eius, quod exponitur, totam superficiem occupant. Huic, ut dici solet, campologica, probandi colores afferens, suas immittit rationes in fulgore auri: et rhetorica in locis persuasionum et nitore eloquii, candorem argenteum aemulatur. Mathematica quadrivii sui rotis vehitur, aliarumque vestigiis insistens, colores et venustates suas multiplici varietate contexit. Physica, exploratis naturae consiliis, [0854C] de promptuario suo affert multiplicem colorum venustatem.

Illa autem quae caeteris philosophiae partibus praeeminet, ethicam dico, sine qua nec philosophi subsistit nomen, collati decoris gratia omnes alias antecedit. Excute Virgilium aut Lucanum, et ibi, cuiuscunque philosophiae professor sis, eiusdem invenies condituram.

Ergo pro capacitate discentis, aut docentis industria et diligentia, constat fructus praelectionis auctorum. Sequebatur hunc morem Bernardus Carnotensis, exundantissimus modernis temporibus fons litterarum in Gallia, et in auctorum lectione

quid simplex esset, et ad imaginem regulae positum, ostendebat; figuras grammaticae, colores rhetoricos, cavillationes sophismatum, [0854D] et qua parte sui propositae lectionis articulus respiciebat ad alias disciplinas, proponebat in medio: ita tamen, ut non in singulis universa doceret, sed pro capacitate audientium, dispensaret eis in tempore doctrinae mensuram.

Et quia splendor orationis aut a proprietate est, id est cum adiectivum aut verbum, substantivo eleganter adiungitur, aut a translatione, id est ubi sermo ex causa probabili, ad alienam traducitur significationem, haec, sumpta occasione, inculcabat mentibus auditorum. Et quoniam memoria exercitio firmatur, ingeniumque acuitur, ad imitandum ea quae audiebant, alios admonitionibus, alios flagellis et poenis urgebat. Cogebantur exsolvere singuli die sequenti aliquid eorum, quae praecedenti audierant; [0855A] alii plus, alii minus: erat enim apud eos praecedentis discipulus sequens dies. Vespertinum exercitium, quod declinatio dicebatur, tanta copiositate grammaticae refertum erat, ut si quis in eo per annum integrum versaretur, rationem loquendi et scribendi, si non esset hebetior, haberet ad manum, et significationem sermonum, qui in communi usu versantur, ignorare non posset.

Sed quia nec scholam, nec diem aliquem decet esse religionis expertem, ea proponebatur materia, quae fidem aedificaret, et mores, et unde qui convenerant, quasi collatione quadam, animarentur ad bonum. Novissimus autem huius declinationis, imo philosophicae collationis, articulus, pietatis vestigia praeferebat; et animas defunctorum commendabat, devota oblatione [0855B] psalmi, qui in Poenitentialibus sextus est, et in oratione Dominica, Redemptori suo.

Quibus autem indicebantur praeexercitamina puerorum, in prosis aut poematibus imitandis, poetas aut oratores proponebat, et eorum iubebat vestigia imitari, ostendens iuncturas dictionum

et elegantes sermonum clausulas. Si quis autem ad splendorem sui operis, alienum pannum assuerat, deprehensum redarguebat furtum; sed poenam saepissime non infligebat. Sic vero redargutum, si hoc tamen meruerat inepta positio, ad exprimendam auctorum imaginem, modesta indulgentia conscendere iubebat faciebatque, ut qui maiores imitabatur, fieret posteris imitandus. Id quoque inter prima rudimenta docebat, et infigebat animis, quae in oeconomia [0855C] virtus: quae in decore rerum, quae in verbis laudanda sunt: ubi tenuitas et quasi macies sermonis, ubi copia probabilis, ubi excedens, ubi omnium modus. Historias, poemata, percurrenda monebat diligenter quidem, et qui velut nullis calcaribus urgebantur ad fugam: et ex singulis, aliquid reconditum in memoria, diurnum debitum, diligenti instantia exigebat.

Superflua tamen fugienda dicebat; et ea sufficere, quae a claris auctoribus scripta sunt: siquidem "persequi quid quis unquam contemptissimorum hominum dixerit, aut nimiae miseriae, aut inanis iactantiae est, et detinet, atque obruit ingenia, melius aliis vacatura; quod autem melius tollit, eo usque non prodest," quod nec boni censetur [0855D] nomine; omnes enim schedas excutere et volvere scripturas, etiam lectione indignas, non magis ad rem pertinet, quam anilibus fabulis operam dare.

Ut enim ait Augustinus in lib. De ordine: "Quis ferat imperitum videri hominem, qui volasse Daedalum non audierit: mendacem illum, qui dixerit; stultum, qui crediderit; impudentem, qui interrogaverit, non videri? Aut in quo nostros familiares graviter miserari soleo, qui si non responderint quid vocata sit mater Euryali, accusantur inscitiae: cum ipsi eos, a quibus interrogantur, vanos, ineptos et curiosos, non audeant appellare." Haec quidem ille, eleganter et vere.

Unde inter virtutes grammatici merito reputatum est ab antiquis, aliqua ignorare. Et quia in toto praeexercitamine

[0856A] erudiendorum, nihil utilius est quam ei, quod fieri ex arte oportet, assuescere, prosas et poemata quotidie scriptitabant, et se mutuis exercebant collationibus, quo quidem exercitio, nihil utilius ad eloquentiam, nihil expeditius ad scientiam, et plurimum confert ad vitam, si tamen hanc sedulitatem regit charitas, si in profectu litterario servetur humilitas. Non "est enim eiusdem hominis, litteris et carnalibus vitiis inservire." Ad huius magistri formam praeceptores mei in grammatica, Gulielmus de Conchis et Ricardus, cognomento Episcopus, officio nunc archidiaconus Constantiensis, vita et conversatione vir bonus, suos discipulos aliquandiu informaverunt. Sed postmodum, ex quo opinio veritati praeiudicium fecit, et homines videri, quam esse [0856B] philosophi maluerunt, professoresque artium, se totam philosophiam brevius, quam triennio aut biennio, transfusuros auditoribus pollicebantur, impetu multitudinis imperitae victi, cesserunt. Exinde autem, minus temporis et diligentiae, in grammaticae studio impensum est. Ex quo contigit, ut qui omnes artes, tam liberales quam mechanicas, profitentur, nec primam noverint: sine qua, frustra quis progredietur ad reliquas.

Licet autem et aliae disciplinae ad litteraturam proficiant, haec tamen privilegio singulari facere dicitur litteratum. Siquidem Romulus eam litteraturam, Varro vero litterationem appellat, et professor eius, sive assertor, dicitur litteratus. Antiquitus tamen vocabatur litterator iuxta illud Catulli:

[0856C] Munus dat tibi Sylla litterator. (CATULL. XIV, 9.) Unde probabile est quod contemptor grammaticae, non modo litterator non est, sed nec litteratus dici debet.

CAP. XXV. Laus grammaticae ex Quintiliano.

Sed quia isti hesterni pueri, magistri hodierni, heri vapulantes in ferula, hodie stolati docentes in cathedra, ex ignorantia aliarum, arguunt grammaticam commendari, quid de laude eius inveniatur in libro De institutione oratoris, audiant patienter, et si placet innocentibus grammaticis parcant. Ait ergo: “Ne quis tanquam parva fastidiat grammatices [0856D] elementa: non quia magnae sit operae discernere a vocalibus consonantes, easque ipsas, in semivocalium numerum, mutarumque partiri, sed quia interiora velut sacri huius adeuntibus, apparebit rerum multa subtilitas, quae non modo acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam quoque eruditionem ac scientiam, possit. Quo minus ferendi sunt, qui hanc artem, ut tenuem, atque ieiunam, cavillantur. Quae, nisi oratori futuro fundamenta fideliter iecerit, quidquid superstruxeris, corruet. Haec est igitur liberalium artium prima, necessaria pueris, iucunda senibus, dulcis secretorum comes; et quae sola, in omni studiorum genere, plus habet operis, quam ostentationis.”

LIBER SECUNDUS

[0857]

[0857A] Superioris libri serie, satis arbitror expeditum, grammaticam non esse inutilem: et quod sine illa, non modo eloquentia perfecta non constat, sed nec ad alias philosophiae professiones, eo tendentibus aliqua patet via, pro ea quoque mitius interpretandum est: eo quod non modo naturae obnoxia subiacet, sed voluntati hominum acquiescit.

Nam et leges civium, ab humana constitutione plerumque vigorem sumunt: et quod publicae utilitati creditur expedire, naturali iustitiae coaequatur. Nondum tamen absoluta est logica, quam, etsi mutilus sit, et amplius mutilandus, Cornificius parietem solidum caecati more palpans, impudenter attentat et impudentius criminatur. Utique veritatis amatori non placent iurgia, et ultro, nedum sponte, se subtrahit [0857B] contentioni, quisquis amplectitur charitatem.

Sit, aut non sit, grammatica pars logices, non contendo; constat enim, quod in sermonibus vertitur, eosque ministrat, etsi non omnes sermonum examinet rationes. Tu vero cui de re constat, de nomine iudicabis, eamque cunctis applicabis sermonibus; aut circa rationum duntaxat instantiam coarctabis. Non formido iudicium, qui et de aequitate causae, et iudicis peritia, et sinceritate, confido. Respiciamus ergo an rationalis, utilis sit, et vires eius, reluctante aemulo, metiamur. In quo quidem, tanto minus laboris meo incumbit officio, quanto, favorem suum etiam citra persuasionem, facilius impendit auditor. Omnes enim se esse logicos gloriantur, [0857C] non

modo qui scientiam aliquibus superaverunt blanditiis, sed et illi, qui eam nondum salutaverunt a lumine.

CAP. I. Quod logica, eo quod verum quaerit, ad totam proficit philosophiam.

Ut itaque nominis significatio contrahatur, logica est ratio disserendi, per quam totius prudentiae agitatio solidatur. Cum enim omnium expetibilium prima sit sapientia, ipsiusque fructus in amore boni et virtutum cultu consistat, mentem necesse est in illius investigatione versari, et res, plena inquisitione discutere, ut ei de singulis esse possit purum incorruptumque iudicium.

Constat ergo exercitatio eius in scrutinio veritatis, quae, sicut Cic. in lib. De officiis auctor est, materia est virtutis primitivae, [0857D] quam prudentiam vocant; reliquis enim tribus utilitates necessitatesque subiectae sunt. Prudentia vero tota consistit in perspicientia veri et quadam solertia illud examinandi: porro iustitia illud amplectitur, fortitudo tuetur, temperantia virtutum praecedentium exercitia moderatur.

Unde liquet prudentiam, virtutum omnium esse radicem; quae si praecidatur, caeterae, velut rami naturae beneficio destituti, marcida quadam ariditate evanescunt. [0858A] Quis enim amplectetur aut colet quod ignorat? At veritas, materia est prudentiae et virtutum fons; quam, qui plene noverit, sapiens est; qui amaverit, bonus, et beatus qui tenuerit eam. Unde nostrorum doctissimus poetarum, vitae beatae monstrans originem, ait:

Felix qui potuit rerum cognoscere causas:

Atque metus omnes, et inexorabile fatum,

Subiecit pedibus, strepitumque Acherontis avari (VIRG. Georg. II, 490.) Et alius fide et notitia veritatis praestantior: “Felix qui

potuit boni fontem visere lucidum, felix qui potuit gravis terrae solvere vincula," ac si aliis verbis dicant, sed eodem sensu: "felix cui rerum collata est intelligentia," quia quo familiarius [0858B] fluida et ad momentum transeuntia, innotescunt, eo amplius, apud mentem sui compotem, peritura vilescunt. Nec iugo premitur vitiorum, quem de servitute veritas in libertatem vindicat et educit. "Impossibile enim est, ut diligat et colat vanitatem, quisquis ex toto corde quaerit et amplectitur veritatem."

CAP. II. De secta Peripateticorum, et ortu logices, et eius auctore.

Peripateticorum hinc orta est secta, quae in cognitione veri, summum bonum vitae humanae esse constituit. Omnium ergo rerum naturas scrutati sunt, ut scirent, quid in omnibus rebus fugiendum, tanquam malum, quid contemnendum, tanquam non [0858C] bonum, quid petendum, ut simpliciter bonum, quid praeferendum, ut magis bonum, qui ex casu boni nomen sortiatur, aut mali. Natae sunt ergo duae partes philosophiae, naturalis et moralis, quae, aliis nominibus, physica et ethica appellantur. Sed quia per imperitiam disserendi, multa inconvenientia colligebant, sicuti Epicurus qui ex atomis et inani, mundum, sine auctore Deo, constituit, et stoici, qui materiam Deo fingebant coaeternam, et omnia peccata aequalia: necesse fuit investigari et promulgari scientiam, quae discretionem faceret vocum et intellectuum, et fallaciarum nubeculas dissiparet.

Et hic quidem, sicut Boetius in commento secundo super Porphyrium asserit, est ortus logicae disciplinae. Oportuit enim esse scientiam, quae verum a falso [0858D] discerneret et doceret quae ratiocinatio veram teneat semitam disputandi, quae

verisimilem, et quae ficta sit, et quae debeat esse suspecta: alioquin veritas, per ratiocinantis operam, non poterat inveniri. Et licet Parmenides Aegyptius in rupe vitam egerit, ut rationes logices inveniret, tot et tantos studii habuit successores, ut ei inventionis suae, totam fere praeripuerint gloriam.

Tradunt ergo Apuleius, Augustinus et Isidorus, quod Plato philosophiam perfecisse [0859A] laudatur, physicae, quam Pythagoras, et ethicae, quam Isocrates plene docuerat, adiiciens logicam, per quam discussis rerum morumque causis, vim penderet rationum, non tamen hanc in artis redegit peritiam, praeerat tamen usus et exercitatio, quae, sicut in aliis, ita et hic praecepta antecessit. Deinde Aristoteles artis regulas deprehendit et tradidit. Hic est Peripateticorum princeps, quem ars ista praecipuum laudat auctorem, et qui alias disciplinas communes habet cum auctoribus suis, sed hanc suo iure vindicans, a possessione illius exclusit caeteros. Et licet alibi de eo plenius scripserim, nequaquam hic silendum credidi, quid de eo dicat Quintilianus: “Quid Aristotelem memorem, quem scientia rerum, dubito, an scriptorum [0859B] copia, an eloquendi usu, an suavitate eloquii, an inventionum acumine, an varietate operum, clariorem putem?”

CAP. III. Quod logica philosophantibus praelegenda est, et de differentia demonstrativae, itemque probabilis, logicae, et sophisticae.

Videntes itaque Peripatetici, quod opus in usum, usus transire potest in artem, quod vagum fuerat et licentiosum, certis regulis subiecerunt: excludentes mendacia, supplentes imperfecta, resecantes superflua, et in omnibus praecepta congrua

praescribentes. Profecta igitur hinc est, et sic perfecta, scientia disserendi, quae disputandi modos et rationes probationum aperit, procedentibus viam parat, qua quid in dictis verum, quid falsum, quid [0859C] necessarium, quid impossibile sit, innotescit: aliis philosophicis disciplinis posterior tempore, sed ordine prima. Inchoantibus enim philosophiam, praelegenda est, eo quod vocum et intellectuum interpres est, sine quibus nullus philosophiae articulus recte procedit in lucem.

Qui vero sine logica philosophiam doceri putat, idem a sapientiae cultu, omnium rerum exterminet rationes, quia eis logica praesidet. Ut divertamus ad fabulas, frovnhsin sororem alethiae, nec sterilem, reputavit antiquitas, sed egregiam eius sobolem, castis Mercurii iunxit amplexibus, est enim soror veritatis prudentia, et amorem rationis, et scientiae, per eloquentiam fecundat et illustrat. Siquidem hoc est philologiam Mercurio [0859D] copulari: pro eo namque logica dicta est, quod rationalis, id est rationum ministratoria et examinatrix est. Divisit eam Plato in dialecticam et rhetoricam; sed qui efficaciam eius altius metiuntur, ei plura attribuunt. Siquidem ei demonstrativa, probabilis et sophistica subiiciuntur, videlicet demonstrativa a disciplinalibus viget principiis, et ad eorum consecutiva progreditur: necessitate gaudet, et quid cui videatur, dum tamen ita esse oporteat, non multum attendit. Decet hoc philosophicam recte docentium maiestatem, quae suo, citra auditorum assensum, roboratur arbitrio. Probabilis autem versatur in his, quae videntur omnibus, aut pluribus, aut sapientibus: et his, vel omnibus, vel pluribus, vel maxime notis et probabilibus, aut consecutivis [0860A] eorum. Haec quidem dialecticam et rhetoricam continet, quoniam dialecticus et orator persuadere nitentes, alter adversario, alter iudici, non multum referre arbitrantur, vera an falsa sint argumenta eorum, dummodo veri similitudinem teneant. At sophistica, quae apparens et non assistens sapientia est, probabilitatis aut

necessitatis affectat imaginem: parum curans quid sit hoc aut illud, dum phantasticis imaginibus et velut umbris fallacibus, involvat eum, cum quo sermo conseritur. Profecto, quam, prae caeteris, omnes ambiunt, sed pauci, meo iudicio, assequuntur, dialectica est, quae nec ad docentium aspirat gravitatem, nec undis civilibus mergitur, nec seducit, fallaciis, sed prompta et mediocri probabilitate verum [0860B] examinat.

CAP. IV. Quid dialectica, et unde dicatur.

Est autem dialectica, ut Augustino placet, bene disputandi scientia: quod quidem ita accipiendum est, ut vis habeatur in verbis; ne scilicet dialectici credantur, quos casus iuvat artis beneficio destitutos. Item non bene disputat, qui, id quod intendit, vere et probabiliter nequaquam probat. Pace dixerim demonstratoris et sophistae, quorum neuter bene procedit ad propositum dialectici, si altor probabilitatem non habet, alter deserit veritatem: uterque tamen, si suum metiatur officium, bene probat, dum non omittit quidquam ex contingentibus suae facultatis.

Est autem disputare, aliquid eorum, quae dubia sunt, aut in contradictione [0860C] posita, aut quae sic vel sic proponuntur, ratione supposita, probare vel improbare; quod quidem quisquis ex arte probabiliter facit, ad dialectici pertingit metam. Hoc autem ei nomen Aristoteles auctor suus imposuit, eo quod in ipsa, et per ipsam, de dictis disputatur: ut enim grammatica de dictionibus et in dictionibus, teste Remigio, sic ista, de dictis et in dictis est. Illa verba sensuum principaliter; sed haec examinat sensus verborum; nam lektovn, Graeco eloquio, sicut ait Isidorus, dictum appellatur.

Sive autem dicatur a Graeco levxiû, quod locutio

interpretatur, sicut Quintiliano in praeexercitaminibus placet, sive a lektovn, quod dictum nuncupatur, non multum refert: cum [0860D] examinare locutionis vim, et eius, quod dicitur, veritatem, et sensum, idem, aut fere idem, sit; vis enim verbi, sensus est; quo si destituatur, sermo cassus et inutilis est, et, ut sic dixerim, mortuus: ut quodammodo, sicut corpus ad vitam vegetatur ab anima, sic ad vitam quamdam verbi sensus proficiat. Qui enim sine sensu sermonem profert, utique non loquitur, sed aerem verberat.

CAP. V. De partibus dialecticae et fine logicorum.

Verum ut a specie redeamus ad genus, quoniam quaedam adhuc videntur dicenda, communiter logicam diviserunt auctores in scientiam inveniendi, et scientiam iudicandi; eamdemque totam in divisionibus, definitionibus collectionibusque versari [0861A] docuerunt: siquidem inveniendi et iudicandi magistra est, et dividendi, definiendique, et argumentandi peritum habet, imo facit opificem. Inter caeteras itaque philosophiae partes, privilegio duplici insignita est: quia et principalis membri decoratur honore, et in toto philosophiae corpore, efficacis instrumenti exercet officium. Physicus enim, et ethicus, in suis assertionibus non procedunt, nisi probationibus a logico mutuatis. Nemo eorum recte definit aut dividit, nisi eis artis suae logicus gratiam faciat: alioquin successus eorum, non scientia, sed casus promovet.

Rationalis enim est, ut constet ex nomine, quis ei sit in philosophia processus, qui rationis expers est: licet enim quis perspicacem habeat rationem, animae [0861B] virtutem dico, in philosophiae tamen negotiis ad multa subsistit offendicula, si non habeat rationem propositi faciendi: quae quidem est methodus,

id est ratio compendiaria, propositi pariens et expediens facultatem. Versantur autem in his et quae dictae sunt pertinentes ad logicam disciplinae. Nam demonstrativa, et probabilis, et sophistica, omnes quidem consistunt in inventione et iudicio, et itidem dividentes, definientes et colligentes, domesticis rationibus utuntur, etsi materia, aut fine aut modo agendi, dissimiles sint.

Cum vero ratio multipliciter dicatur, latissime patet hic officium nominis; neque enim coarctatur ad id duntaxat, quod ratio est, sed ad id protenditur etiam, quod videtur. Nam ut alias taceam nominis significationes, [0861C] dicunt hoc nomen grammatici absolutum, quod ad intelligentiam sui, non indiget adiectione, ut Deus: nisi forte causa significantiae, ut cum dicitur Deus omnipotens, ad differentiam idolorum, quae nihil, aut daemoniorum, quae minimum possunt. Sic ratio necessaria aut vera, ad differentiam eius, quae casu potest, vel mendacio vitari. Est autem hic, ut opinor, ratio, quidquid adducitur, vel adduci potest, ad statuendam opinionem, vel sententiam roborandam.

Opinio enim plerumque labitur; et sententia semper assidet veritati. Ita quidem, si recte sermonibus utimur; usurpatur tamen alterum pro altero.

Ergo et sophistica sic rationalis est; et, quamvis fallat, sibi [0861D] inter partes philosophiae locum vindicat. Suas enim rationes inducit, et nunc se demonstrativam simulat, nunc dialecticam mentitur: nec se ipsam profitetur alicubi, sed ubique habitum induit alienum. Apparens namque sapientia est, et inducit ad statuendam opinionem plerumque, non quod verum aut verisimile, sed quod alterutrum videatur. Interdum autem utitur et iis; cavillatrix enim est, et saepe a veris et manifestis per minutas interrogationes, aliasve doli sui insidias, ad dubia et falsa progreditur. Transfigurat enim se in ministram lucis, et Neptuni more quem in devia abducit, aut periculis exponit, aut

risui. Philosophus autem, demonstrativa utens, negotiatur ad veritatem; dialecticus ad opinionem: siquidem probabilitate [0862A] contentus est. Sophistae autem sufficit, si vel videatur esse probabile.

Unde non facile dixerim, eam esse inutilem scitu, quae non mediocriter exercet ingenia, et ignaris rerum efficacius nocet, si sit ignota. Dolus enim scienti non infertur: sibique imputet, qui casum declinare noluit, quem praevidit. Qui autem demonstrativam et probabilem, non amplectitur, utique non diligit veritatem; sed nec probabilium quaerit habere notitiam. Plane nec virtutem quis sine veritate, assequitur; et qui probabilia contemnit, non probatur.

CAP. VI. Quod omnes logicam appetunt, sed non omnes assequuntur.

Ex praemissis itaque magnum aliquid videtur logica polliceri, quae inventionis et iudicii copiam [0862B] praestat: dividendi, definiendi et convincendi, ministrat facultatem; et sic philosophiae pars insignis est, ut per omnia membra eius quadam spiritus vice discurrat; iners enim est omnis philosophia, quae ad logicam non disponitur. Merito ergo ad eam tantus undique est cursus populorum, ut sola plures teneat occupatos, quam omnes aliae officinae illius, quae actus humanos disponit, et verba, certe et cogitatus si recte processerunt. Philosophiam loquor, sine qua, quidquid est, insulsum et insipidum est, et plane erroneum, et bonis moribus displicens. Clamant omnes ad invicem, Occupet extremum scabies, et qui non accedit ad logicam, continuis et perennibus versetur in sordibus.

Ergo et mihi turpe relinqui est, probrosum et periculosum. [0862C] Vellem videre lumen, quod solis istis praeconibus

revelatum est: accedo, et humili supplicatione deposco, ut me doceant, et si fieri potest, similem sui faciant. Promittunt grandia; sed interim Pythagoreorum silentium mihi indicunt, quod ad arcana Minervae, quae sibi credita, esse iactitant. Permittunt tamen, imo et praecipiunt, ut congarriam eis: hoc siquidem talibus est disputare.

Tandem, cum ex longa familiaritate benignius audior, diligentius insto, vehementius pulso, affectuosius peto, mihi ostium artis aperiri. A definitione ergo incipimus. Docet me paucis, quidquid voluero definire; iubet enim ut eius, de quo agitur, genus praemittam, eique aggregem differentias substantiales, donec ad [0862D] convertentiam propositi coaequentur. Suprema enim, quia genere, et infima quia differentiis carent, definiri non possunt. Eis tamen descriptio applicatur quae fit ex proprietatibus, quarum alibi non reperitur collectio. Substantialis enim definitio, sine genere propositi, et aliqua substantialium differentiarum, esse non potest. Ecce sic artem definiendi edoctus sum; iubetque me quodlibet propositorum commode definire, vel saltem describere.

Progredimur ad dividendi scientiam, et genus in species, aut per differentias, aut per affirmationem et negationem, sufficienter dividere moneor. Totum integrum in eas partes resolvendum est, ex quibus integraliter constat: universale, in subiecta et in potentias virtuales. Si vocis est divisio facienda, [0863A] aut significationes illius enumerentur, aut modi. Accidens in subiecta dividere doceor admonitusque quae illius susceptibilia sint aperire, subiectum quoque in accidentia, cum eorum, quae ei accidunt, diversitatem contingit assignare; sed et accidentis in coaccidentia; cum pro subiectorum varietate, excedentia esse docentur, et excessa. Compendiose itaque institutus sum, duas partes exercitii huius. Restat tertia quidem magis necessaria, si haberetur, et longe verbosior, ut doceretur,

ars scilicet colligendi: quae ad adversarium convincendum proficit, vel in philosophia, ad veritatem demonstrandam, quidquid sentiant auditores.

Eius itaque proponuntur pauca praecepta, et quae ego, compendii gratia, paucioribus disseram. Est itaque [0863B] diligenter observandum, ut ad faciendam fidem eius, de quo agitur, aliquid praemittamus, ex quo illud probabiliter inferri possit, aut necessario, quale est genus ad positionem speciei; aut uno contrariorum posito, reliquum tolli. Procedo itaque, quoniam homo obtusioris ingenii sum, et cui fides est ex auditu; et qui vix, et raro, intelligere possum audita, vel scripta.

Quoniam ergo regulae innotescunt, sollicito doctores, et qui nihil nescire dignantur, ut deductis exemplis librorum, me illarum doceant usum. Non enim magnum est ei, qui artem definiendi habet, si in definitionibus pridem scriptis, aliena inventa recenseat. Siquidem, si logica definitiva est, eo quod aliquas habeat definitiones; et multae disciplinae, quia pluribus abundant [0863C] definitionibus, magis definitivae erunt. Indignantur ergo puri philosophi, et qui omnia, praeter logicam dedignantur, aeque grammaticae, ut physicae expertes, et ethicae, et me improbum, obtusum et caudicem, aut lapidem criminantur. Sufficere enim debuerat, ad artis triplicem facultatem, quod praedictum est. Urgent etiam ad solutionem promissae mercedis. Quod si excipio, iuxta illud ethicum: “Mercedem appellas, quid enim scio?” Continuo replicant, iuxta eumdem: “Culpa docentis scilicet arguitur, cum in laeva parte mamillae nil salit Arcadico iuveni.” Sic, sic, inquiunt, “nosse volunt omnes, mercedem solvere nemo;” quia itaque vereor ingratitudinis notam, doctrinam pro doctrina, [0863D] necessariam pro necessaria, eis rependo. Regularum trado compendium, indicens eis, ut earum sibi comparent usum: et quia tres artes accepi, easque utiles, tres itidem doceo, sed

utiliores. Sit ergo prima militaris, secunda medicinalis, tertia iuris civilis, et decretorum, et totius ethicae perfectionem absolvat.

Quoties ergo cum hoste congrediendum est, caute provideas ne te hostis laedat in aliquo; et tu in primo conflictu totus insurgas in eum, et illaesus vulneri vulnus infligas, donec ille aut te fateatur esse victorem, aut exanimis, tibi iudicio publico victoriam cedat. In physica vero ante omnia causam aegritudinis praevide: eamque cura, et amove: et exinde tamdiu reparativis et conservativis aegrum erige et fove, donec plenissime [0864A] convalescat. Porro in civilibus, usquequaque iustitiam sequere, te amabilem omnibus facito, et iuxta comicum, sine invidia laudem invenias, et amicos pares.

Quid multa? In omnibus indue charitatem; nam et mihi in promptu est usus horum, sicut eis exercitium praemissorum. Eo ergo miserabiliores sunt, quo miseriam suam non agnoscunt; dum se ipsos fallunt, id agentes in studio veritatis, ut nihil sciant; neque enim a fideli, nisi humilitatis via, quaeritur veritas. Sic Pilatus veritatis audita mentione, quid esset interrogavit; sed infidelitas quaerentis egit, ut docentem ante tumidus declinaret auditor, quam sacrae responsionis instrueretur oraculo.

CAP. VII. Quoa nugiloquos ventilatores dedoceri oportet, ut sciant. [0864B]

Non tamen, ut in logicam invehar, haec propono (scientia enim iucunda est et fructuosa) sed ut illis eam liqueat non adesse, qui clamant in compitis et in triviis docent, et in ea, quam solam profitentur, non decennium aut vicennium, sed totam consumpserunt aetatem. Nam et cum senectus ingruit, corpus enervat, sensuum retundit acumina, et praecedentes comprimit

voluptates, sola haec in ore volvitur, versatur in manibus et aliis omnibus studiis praeripit locum. Fiunt itaque in puerilibus Academici senes, omnem dictorum aut scriptorum excutiunt syllabam, imo et litteram; dubitantes ad omnia, quaerentes semper, sed nunquam ad [0864C] scientiam pervenientes: et tandem convertuntur ad vaniloquium, ac nescientes quid loquantur, aut de quibus asserant, errores condunt novos, et antiquorum aut nesciunt, aut dedignantur sententias imitari.

Compilant omnium opiniones, et ea quae etiam a vilissimis dicta vel scripta sunt, ab inopia iudicii scribunt et referunt; proponunt enim omnia, quia nesciunt praeferre meliora. Tanta est opinionum oppositionumque congeries, ut vix suo nota esse possit auctori. Accidit hoc Didymo, quo nemo plura scripsit, ut cum historiae cuidam, tanquam vanae, repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat. Sed nunc multos invenies Didymos, quorum pleni, imo referti sunt commentarii, [0864D] huiusmodi logicorum impedimentis. Recte autem dicuntur oppositiones, quia melioribus studiis opponuntur; obstant enim profectui. Sed nec Aristoteles, quem solum nugidici ventilatores isti dignantur agnoscere, auditur, dicens quidem fideliter, eleganter et vere; quia "quolibet contraria opinionibus proferente, sollicitum esse stultum est." Refert Quintilianus Timotheum quemdam, clarum in arte tibiarum, solitum exigere duplas mercedes ab his, quos alius instituisset, quam si traderentur rudes omnino. Duplex enim labor est: alter, in eluenda vitiosa doctrina, quam perceperant; alter, ut vera et recta fideliter imbuantur. Ad haec, qui iam artificis nomen vindicat, non potest leviter humiliari, ut ad minora descendat; sine quibus [0865A] tamen proficere nequit. Timotheus utique sapiebat, quia

Quo semel est imbuta recens, servabit odorem

Testa diu: (HORAT. Ep. I, II, 69.) et quisque, sui iuris effectus,

...currit ad illam,

Quam primum rupto praedam gustaverat ovo.

CAP. VIII. Quod eos Aristoteles compescuerat, si audiretur

Usus tamen aliquis interdum est in malo isto: scilicet, quod qui talibus assuescunt, si tamen modestia instituantur, verborum copiam praeparant, volubilitatem linguae, capacitatem memoriae. Ad hoc enim proficit frequens haec, et de omnibus concertatio; [0865B] quae quartum quoque adiicit, subtilitatem ingenii: continuo siquidem proficit exercitio. Si autem moderatio desit, omnia haec in contrarium cedunt; subtrahitur namque subtilitati utilitas. “Nihil” autem, ut in primo Declamationum ait Seneca, “odibilius subtilitate, ubi nihil aliud est quam subtilitas;” et ad Lucilium: “Nihil est acutius arista. Sed haec, ad quid utilis?” Tale utique est illud ingenium, quod sola subtilitate lasciviens, nulla residet gravitate. Hoc est quod in libro De institutione oratoris praecoquum dicitur, “et non temere pervenit ad frugem.” Laudatur in pueris, sed in senibus contemnitur, et culpatur; pueri enim ex hoc facile parva faciunt, et audacia provecti, [0865C] quidquid possunt, statim ostendunt; possunt autem id demum quod in proximo est. Verba concinnant, et continuant, “haec vultu interrito,” nulla tardati verecundia proferunt. Non multum praestant, sed cito, non subest vera vis, nec penitus immissis radicibus nititur. Ut quae solo summo sparsa sunt semina, celerius se effundunt, et imitatae spicas herbulae, inanibus aristis ante messem flavescunt; sic et ingenia, quae subtilitatem aut copiam affectant, deducta gravitate, placent haec annis comparata, deinde stat profectus, admiratio decrescit, sic et, in visio Flavo, qui referente Seneca, apud Arellium declamabat, aliquid extra eloquentiam commendabat,

in puero scilicet eloquentiam lenocinium erat ingenii aetas. Sed nec verborum copia perpetuo [0865D] laudem habet, ut enim ait Sidonius: “Non est maior gloria dixisse quod noveris, quam siluisse quod nescias.” Sed et Cicero verba redarguit, quae sine utilitate, aut voluptate tam dicentis quam audientis inutiliter proferuntur. Obtinet enim illud poeticum:

Aut prodesse volunt, aut delectare poetae,

Aut simul et iucunda, et idonea dicere vitae:

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci. Et multiloquium peccata comitantur. Linguae autem volubilitas tunc demum prodest, si ad sapientiam disponatur; in udo enim est, et cito labitur. Licet autem sit membrum modicum, rotam humanae nativitatis succendit, conturbat vitam, et totum [0866A] hominem, nisi moderationis vinculo refrenetur agit in praeceps. Quid autem prodest illa in archivis memoriae, recondisse, quorum nullus est usus?

Sicut enim de lana caprina contendere inofficiosum est, sic ea quae inutiliter proferuntur, commendare memoriae, ineptum et indiscretum est. Quis unquam inutilia folia, et aristas thesaurizans congessit, ut opibus abundet? Debuerat Aristoteles hanc compescuisse intemperiem eorum, qui indiscretam loquacitatem, dialecticae exercitium putant. Et sane compescuerat, si audiretur. “Non oportet, inquit, omne problema, nec omnem positionem, considerare, sed quam dubitabit aliquis rationis egentium, et poenae, vel sensus. Nam qui dubitant utrum oporteat deos vereri, et parentes honorare, vel non, [0866B] poenae indigent. Qui vero utrum nix alba est, vel non, sensus. Neque vero quorum propinqua est demonstratio, neque quorum valde longe; nam haec quidem non habent dubitationem, illa autem magis quam secundum exercitativam.” Haec ille. Sed illi, eo inconsulto, imo et prohibente, semper, ubique, et de omnibus

aeque disputant; forte quia notitiam omnium aeque habent.

CAP. IX. Quod inefficax est dialectica, si aliarum disciplinarum destituatur subsidio.

Eloquentiam sine sapientia non prodesse, celebre est, et verum: unde ipsam, ut prosit, a sapientia contrahere, manifestum est.

Ergo et pro modulo sapientiae, quam quisque adeptus est, eloquentia [0866C] prodest; nocet enim haec, si dissocietur ab illa. Ex quo liquet dialecticam, quae inter ministras eloquentiae expeditissima est et promptissima, unicuique prodesse ad mensuram scientiae suae. Ei enim prodest plurimum, qui habet notitiam plurimorum; et ei, qui pauca novit, minimum prodest. Nam sicut gladius Herculis in manu Pygmaei, aut pumilionis, inefficax est; et idem in manu Achillis aut Hectoris, ad modum fulminis universa prosternit; sic dialectica, si aliarum disciplinarum vigore destituatur, quodammodo manca est et inutilis fere. Si aliarum robore vigeat, potens est omnem destruere falsitatem; et, ut minimum ei ascribam, sufficit de omnibus probabiliter disputare.

Neque enim magnum est, si, more nostrorum, iugiter in [0866D] se rotetur, se circumeat, sua rimetur arcana; et in illis duntaxat versetur, quae nec domi, nec militiae, nec in foro, nec in claustro, nec in curia, nec in Ecclesia, imo nusquam, nisi in schola, prosunt: ibi enim teneriori aetati plura indulgentur ad modum et modicum, quae mox magis serius philosophiae tractatus eliminat. Siquidem hic, cum ad maturam scientiae vel vitae venitur aetatem, non modo verba puerilia, et licentioris indulgentiae, sed totos plerumque reiicit libros.

Hoc est enim quod sub poetici nube figmenti, in Mercurii et Philologiae docemur nuptiis, deorum omnium auspicio contractis

et utiliter hominibus amplectendis. Ibi namque Philologia, postquam coeli templa conscenderat, et purioris status nacta est [0867A] libertatem, librorum copiam, quibus fecunda erat, evomuisse describitur. Est autem cuique opifici facillimum de arte sua loqui; sed ex arte, quod artis est, facere, difficillimum est.

Quis est enim medicus, qui non de elementis, et humoribus, et complexionibus, et morbis, et caeteris pertinentibus ad physicam, saepe loquatur, et multum? Sed qui ad hoc convalescit, magis poterat aegrotare. Quis ethicus morum regulis, dum in lingua versatur, non abundat? Sed plane longe difficilius est ut exprimantur in vita. Mechanici opifices, facile singuli loquuntur de artibus suis, sed nemo eorum tam levi opera architectum exercet, aut pugilem. Idem est in reliquis. Sic de definitione, aut argumentis, aut genere, et similibus loqui, facillimum est; sed [0867B] eadem, ad artis explendum officium, in singulis facultatibus invenire, longe difficilius. Ergo qui disciplinarum inopia premitur, copiam quam dialectica pollicetur et praestat, non habebit.

CAP. X. Quorum auctoritate praecedentia, et sequentia, constent.

Cum primum, adolescens admodum, studiorum causa migrassem in Gallias, anno altero postquam illustris rex Anglorum Henricus, leo iustitiae, rebus excessit humanis, contuli me ad peripateticum palatinum, qui tunc in Monte Sanctae Genovefae clarus doctor, et admirabilis omnibus praesidebat. Ibi, ad pedes eius, prima artis huius rudimenta accepi, et pro modulo ingenioli mei, quidquid excidebat ab ore eius, tota mentis aviditate excipiebam.

[0867C] Deinde, post discessum eius, qui mihi praeproperus

visus est, adhaesi magistro Alberico, qui inter caeteros opinatissimus dialecticus enitebat, et erat revera nominalis sectae acerrimus impugnator. Sic ferme toto biennio conversatus in Monte, artis huius praeceptoribus usus sum Alberico, et magistro Roberto Meludensi; ut cognomine designetur, quod meruit in scholarum regimine (natione siquidem Angligena est); quorum alter ad omnia scrupulosus, locum quaestionis inveniebat ubique; ut, quamvis polita planities, offendiculo non careret, et, ut aiunt, scirpus ei non esset enodis.

Nam et ibi monstrabat quid oporteat enodari. Alter autem, in responsione promptissimus, subterfugii causa propositum [0867D] nunquam declinavit articulum, quin alteram contradictionis partem eligeret, aut determinata multiplicitate sermonis, doceret unam non esse responsionem. Ille ergo in quaestionibus subtilis, et multus; iste in responsionibus perspicax, brevis et commodus. Quae duo, pariter eis, si alicui omnium contigissent, parem utique disputatorem nostra aetate non esset invenire. Ambo enim acuti erant ingenii et studii pervicacis; et, ut reor, magni praeclarique viri in physicis studiis enituissent, si de magno litterarum niterentur fundamento, si tantum institissent vestigiis maiorum, quantum suis applaudebant inventis. Haec pro tempore, quo illis adhaesi.

Nam postea unus eorum profectus Bononiam, dedidicit, quod docuerat: siquidem et [0868A] reversus dedocuit. An melius, iudicent qui eum ante et postea audierunt. Porro alter in divinis proficiens litteris, etiam eminentioris philosophiae, et celebrioris nominis assecutus est gloriam. Apud hos, toto exercitatus biennio, sic locis assignandis assuevi, et regulis, et aliis rudimentorum elementis, quibus pueriles animi imbuuntur, et in quibus praefati doctores potentissimi erant, et expeditissimi, ut haec omnia mihi viderer nosse tanquam ungues digitosque meos.

Hoc enim plane didiceram, ut iuvenili levitate pluris facerem

scientiam meam, quam esset. Videbar mihi sciolus, eo quod in iis quae audieram, promptus eram. Deinde reversus in me, et metiens vires meas, bona praeceptorum meorum gratia, consulto me ad grammaticum de [0868B] Conchis transtuli, ipsumque triennio docentem audivi. Interim legi plura, nec me unquam poenitebit temporis eius. Postmodum vero Ricardum, cognomento episcopum, hominem fere nullius disciplinae expertem, et qui plus pectoris habet quam oris, plus scientiae quam facundiae, veritatis quam vanitatis, virtutis quam ostentationis, secutus sum, et quae ab aliis audieram, ab eo cuncta relegi, et inaudita quaedam, ad quadrivium pertinentia, in quo aliquatenus Teutonicum praeaudieram Hardewinum, didici. Relegi quoque rhetoricam, quam prius cum quibusdam aliis a magistro Theodorico tenuiter auditam, paululum intelligebam. Sed eam postea a Petro Helia plenius accepi.

Et quia nobilium liberos, qui mihi, amicorum et cognatorum [0868C] auxiliis destituto, paupertati meae solatiante Deo, alimenta praestabant, instruendos susceperam, ex necessitate officii et instantia iuvenum urgebar quod audieram, ad memoriam crebrius revocare.

Unde ad magistrum Adam, acutissimi virum ingenii, et quidquid alii sentiant, multarum litterarum, qui Aristoteli prae caeteris incumbebat, familiaritatem contraxi ulteriorem; ut, licet eum doctorem non habuerim, mihi sua benigne communicaret, et se, quod aut nulli faciebat, aut paucis alienis, mihi patentius exponebat. Putabatur enim invidia laborare. Interim Willermum Suessionensem, qui ad expugnandam, ut aiunt sui, logicae vetustatem, et consequentias inopinabiles construendas, et antiquorum [0868D] sententias diruendas, machinam postmodum fecit, prima logices docui elementa, et tandem iam dicto praeceptori apposui.

Ibi forte didicit idem esse ex contradictione cum Aristoteles

obloquatur, quia idem cum sit, et non sit, non necesse est idem esse. Et item cum aliquid sit, non necesse est idem esse, et non esse. Nihil enim ex contradictione evenit, et contradictionem impossibile est ex aliquo evenire.

Unde nec amici machina impellente urgeri potui, ut credam ex uno impossibili omnia impossibilia provenire. Extraxerunt me hinc rei familiaris angustia, sociorum petitio, et consilium amicorum, ut officium docentis aggrederer. Parui. Reversus itaque in fine triennit, reperi magistrum Gilbertum, ipsumque audivi in [0869A] logicis et divinis; sed nimis cito subtractus est. Successit Robertus Pullus, quem vita pariter et scientia commendabant. Deinde me excepit Simon Pexiacensis, fidus lector, sed obtusior disputator. Sed hos duos in solis theologicis habui praeceptores.

Sic fere duodecennium mihi elapsum est, diversis studiis occupato. Iucundum itaque visum est, veteres quos reliqueram, et quos adhuc dialectica detinebat in Monte, revisere socios, conferre cum eis super ambiguitatibus pristinis; ut nostrum invicem, ex collatione mutua, commetiremur profectum. Inventi sunt qui fuerant, et ubi; neque enim ad palmam visi sunt processisse ad quaestiones pristinas dirimendas, neque propositiunculam unam adiecerant. Quibus urgebant stimulis, eisdem et [0869B] ipsi urgebantur, profecerant in uno duntaxat, dedicerant modum, modestiam nesciebant; adeo quidem ut de reparatione eorum posset desperari. Expertus itaque sum quod liquido colligi potest, quia sicut dialectica alias expedit disciplinas, sic, si sola fuerit, iacet exsanguis et sterilis, nec ad fructum philosophiae fecundat animam, si aliunde non concipit.

CAP. XI. Quid sola dialectica possit.

Est tamen quod solitaria pollicetur et praestat, solius grammaticae subnixa praesidio; propositas enim de se expedit quaestiones, sed ad alia non consurgit, quale est: an affirmare sit enuntiare, et an simul exstare possit contradictio. Hoc autem quid ad usum vitae conferat, si non est adminiculans [0869C] alii, quisque diiudicet. Caeterum an voluptas bona sit, an praeeligenda virtus, an in summo bonae habitudines, an sit in indigentia laborandum, purus et simplex dialecticus raro examinat; at in iis vivendi, vel ad beatitudinem, vel ad incolumitatem, versatur utilitas; licet enim logica se ipsam expediat, propter alia tamen magis inventa est. Fere ergo, ut spiritus animalium ea disponit, et vegetat, et humores regit, et fovet ad vitam animalem, ab ipsis tamen humoribus nascitur, et subtilitate sua, et vigore, magnam molem agitat, et ad se disponit, "quantum non noxia tardant corpora;" sic logica ab aliis ducit originem, easque disponit, et movet quantum inertiae et ignorantiae [0869D] nocumento non retardatur. Quod planum est iis, qui et artem disserendi noverunt, et alias disciplinas.

CAP. XII. In quibus constet exercitium eius, et quo utatur instrumento.

Versatur exercitium dialecticae in omnibus disciplinis, siquidem quaestionem habet materiam; sed eam, quae hypothesis dicitur, id est quae circumstantiis implicatur, relinquit oratori. Sunt autem circumstantiae, quas Boetius in quarto Topicorum enumerat: "Quis, quid, ubi, quibus adminiculis, cur, quomodo, quando." Thesim vero vindicat sibi, id est quaestionem, a praedictarum circumstantiarum nexibus absolutam. Communiorem enim speculationem aggreditur, nec iure suo descendit ad singula: quod si quando evenit, hospitis more, bonis [0870A] fruitur alienis. Porro instrumentum quo alterutra utitur,

proposito suo deserviens, oratio est. Illa enim quae iudicem movet alium a confligentibus, continua utitur oratione, et inductione frequentius; eo quod ad plures est, et plerumque populum captat: haec autem intercisa oratione, et crebrius utitur syllogismis, quia de adversarii pendet iudicio, et ad unum est, cui si fidem fecerit, finem propositi apprehendit.

Neque enim sermonem habet ad populum, nec arbitrium legis exspectat. Ipsa quoque ratio, quam oratio vestit, et adminiculo sermonis, ad animam, per aurem, ingrediens, ipsam movet, itidem instrumentum est. Imo haec est, quae facit ut oratio sit instrumentum. Virtus enim orationis est mens atque sententia, sine qua nec vigere, nec movere [0870B] potest oratio. Cum itaque quaestio sit materia, ratio vel oratio instrumentum, artis opera singulariter in eo versatur, ut instrumenti copiam faciat, et doceat usum eius; materiam enim praestant communiter et aliae disciplinae: siquidem undique emergunt quaestiones, sed non undique absolvuntur.

CAP. XIII. Quantae utilitatis sit scientia probabilium, et quae simpliciter necessaria non facile innotescant.

Tres itaque facultates, naturalis, moralis, et rationalis, materiam praestant, quia singulae suas exponunt quaestiones. Quaerit enim ethica, parentibus magis, an legibus oporteat obedire, si forte dissentiant. Physica, an mundus aeternus sit, aut perpetuus aut initium habuerit, et sit finem habiturus in tempore, [0870C] aut sit nihil horum. Logica, an contrariorum sit eadem disciplina, quoniam eorum idem sensus. Quaerunt ergo singulae, et licet suis muniantur principiis, eis tamen logica methodos suas, compendii scilicet rationes, communiter subministrat, unde non

modo ad exercitationem, sed ad obviationes, et ad, secundum philosophiam, disciplinas utilissima est. Nam et de proposito methodum habens, facile argumentatur, et qui multorum opiniones sciens, non ab extraneis, sed a propriis loquitur documentis, commode obviat, immutans quidquid non bene dictum videtur; et qui circumstantes attendit rationes, in singulis verum facilius discernit a falso, et habilior redditur ad intelligendum et docendum, quod philosophantis propositum expetit, et officium [0870D] exigit.

Cum autem dialectica inquisitiva sit, ad omnium methodorum principia viam habet; siquidem ars quaelibet suas habet methodos, quas nos figuraliter adviationes vel aditus possumus interpretari, et inquisitioni succedit inventio, nec apprehendit scientiae fructum, cui quaerendi displicet studium. Sed demonstrativa necessarias methodos quaerit, et quae illam rerum inhaerentiam docent, quam impossibile est dissolvi: hoc enim duntaxat necessarium est, quod aliter esse impossibile est. Caeterum quia vires naturae, aut nullus pene scrutatur, aut rarus, et numerum possibilium solus Deus novit de necessariis plerumque non modo incertum, sed et temerarium iudicium est.

Quis enim novit penitus, quid [0871A] esse possit aut non possit? Si peperit, cum aliquo concubuit, aut corrupta est, necessarium esse duxerunt saecula multa. Sed tandem in fine temporum non necessarium esse, docuit integerrimae virginis partus. Quod enim simpliciter necesse est, nullo modo aliter esse potest; mutari vero potest, quod a determinatione necesse est. Victorinus in Rhetoricis in explanatione necessarii hoc ipsum docet, et quod ad partum corruptio, non quidem necessario, sed probabiliter consequatur; Augustinus quoque rationes, quae necessariae sunt, esse asserit sempiternas, et nullo modo evacuari posse. Probabilium vero rationes mutari posse palam est, nisi necessariae fuerint.

Unde constat quam arduum sit demonstratoris propositum, qui semper necessitatem sequitur, [0871B] et a veritatis quam profitetur, principiis non recedit. Si enim veritatem deprehendere, quae, ut aiunt academici nostri, tanquam in profundo putei latet, magnum est: quantae vivacitatis est, non modo veritatem, sed ipsius necessitatis penetrare arcana, siquidem existentium, quam possibilium, facilior est assignatio? Vacillat itaque in naturalibus plerumque (corporalibus et mutabilibus dico) ratio demonstrandi, sed in mathematicis efficacissime convalescit. Quidquid enim in numeris, proportionibus, figuris, similibusque ab ea colligitur, indubitanter verum est, et aliter esse non potest. Itaque ad demonstrandi scientiam non aspiret, cui probabilia nota non fuerint. Demonstrative ergo principia necessaria [0871C] sunt, dialectice probabilia.

Unde et dialecticus ab illis abstinebit, quae nulli videntur, ne habeatur insanus; et a manifestis, ne palpare videatur in tenebris; et iis duntaxat insistet, quae aut omnibus, aut pluribus, aut praecipuis, in unoquoque generum nota erunt.

CAP. XIV. Item de eodem.

Principia itaque dialecticae probabilia sunt, sicut demonstrativae necessaria. Quod si quid probabile, et necessarium est, ad utraque poterit pertinere, sed aliunde ad alteram. Sola enim probabilitas dialectico sufficit. Unde Cicero, in secundo Tusculanarum: "Nos qui sequimur probabilia, nec ultra quam quod verisimile occurrit, progredi possumus et refellere sine iracundia, et refelli sine pertinacia [0871D] parati sumus." Idem quoque alibi: "Hanc nobis dat Academia nostra licentiam, ut quidquid probabile occurrit, nostro iure liceat defendere." Est autem probabile, quod habenti iudicium, etiam a superficie

innotescit, sic quidem in omnibus, et semper, aut in paucissimis, et admodum raro, aliter existens. Quod enim semper sic, aut frequentissime, aut probabile est, aut videtur probabile, etsi aliter esse possit.

Tanto autem probabilius, quanto habenti iudicium facilius et certius innotescit. Sunt enim quaedam tanta probabilitatis luce conspicua, ut etiam necessaria reputentur. Quaedam autem, eo quod opinioni minus familiaria sint, vix ascribuntur probabilibus. Siquidem si opinio tenuis, iudicio vacillat incerto; si vehemens, transit in fidem et ad [0872A] iudicium certum aspirat. Si autem adhuc eius vehementia invalescat, ut aut non protendi, aut parum possit, licet infra scientiam sit, tamen scientiae, quod ad certitudinem iudicii, coaequatur.

Quod quidem palam est, auctore Aristotele, in his, quae sensu solo cognoscuntur, et aliter esse possunt. Ignotum enim erit, cum occiderit sol, si adhuc feratur super terram, an in nostrum sit hemisphaerium reversurus: eo quod tunc cesset sensus, per quem lationis eius habebatur scientia. Fides tamen lationis et reditus tanta est, ut aliquatenus videatur aequis cum scientia passibus ambulare. Si vero sensus scientiam parit eius, quod aliter esse non potest, ut si quis lineam, visu docente, longam sciat, aut superficiem coloratam, cessante visu [0872B] non evanescit quidem scientia, eo quod rem ita esse necesse est.

Ergo quod divisim in omnibus, vel in pluribus alicuius generis, invenitur, et universaliter in omnibus statuendum est, aut ferenda instantia in quo non sic. Est autem instantia alicuius, talis obvia positio, collectae universitati praeiudicans. Scientia itaque probabilium copiosa, expeditissimam ad omnia viam parat.

CAP. XV. Quae propositio sit dialectica et quid

problema.

Est autem dialectica propositio, contra quam sic in pluribus se habentem, non est instantia, id est argumentum ad positionem. Qui vero tales propositiones prae mente habet, et si quae sunt positionum [0872C] instantiae, in omni genere controversandi, ad alteram quidem copiosus erit, et etiam, si philosophice secum exerceatur, non modice felix. Potens enim est de omni problemate, ethico scilicet, physico et logico probabiliter disputare. Est autem problema dialecticum, speculatio contendens vel ad electionem et fugam, vel ad veritatem et scientiam, aut ipsum, aut ut adminiculans ad aliquid aliud huiusmodi, de quo aut neutro modo opinantur, aut contrarie, plurimi sapientibus, aut sapientes plurimis, aut utrique iidem eisdem. Auctorem definitionis indicat stylus, et Aristotelem faciunt verba manifestum. Sed et sensus verborum. Neque enim problema dialecticum censuit, quidquid inter affirmationem negationemque deducitur, nec artis suae [0872D] opificem, in illius ventilatione credidit exercendum, quod nec per se, nec per aliud praedictarum disciplinarum alicui prodest. “Nam quod, ait, contendens ad electionem vel fugam,” etsi sint qui ad ethicas duntaxat quaestiones referendum putant, ego etiam ad physicas arbitror pertinere.

Sed ad logicas, aut nihil, aut minimum. Siquidem et ibi virtus, et vitium, et similia electioni vel fugae materiam praestant: hic autem sanitas, aegritudo, causae, signa, et circumstantiae singulorum. Porro ad scientiam et veritatem trium disciplinarum quaestiones aeque contendunt. Utrum voluptas eligenda sit, vel non, ethica speculatio, propter se utilis. Utrum mundus aeternus, vel non, speculatio quidem physica est, ad scientiam et veritatem, et forte ad aliud [0873A] prodest: ut scilicet cum creatus innotuerit, tanti operis veneremur auctorem, cum

transitoriis, vilescat moribus piis, eo quod vanitati subiectus est totus. An contradictoriarum sit semper altera vera, vel non, logica speculatur, et ad aliud confert veritatis huius habere scientiam.

Qui igitur de lana caprina contendunt iugiter, dialectica quidem problemata non exercent, et tam ab artificis materia, quam ab officio remoti sunt: siquidem materia eius thesis, vel positio est. Est autem positio, opinio extranea alicuius notorum secundum philosophiam, ut quoniam omnia moventur, quod Heraclitus, aut unum est ens, quod Melissus statuit. Nullus enim qui mentem habeat, deducet in quaestionem, quod nulli videatur, nec quod omnibus manifestum est, [0873B] aut his, quorum iudicium obtinet. Nam haec non habent dubitationem, illa autem nemo ponet. Quocirca nullam liberalium disciplinarum utiliorem esse crediderim, quam istam, a qua in omnes philosophiae partes facilis et felix est processus; ad nullam enim scientiam invenitur infirmus, cui probabilia innotescunt.

CAP. XVI. Quod omnes alii professores huius Aristoteli cedunt.

Unde quidem manifestae videtur insaniae, illi detrahere disciplinae, quae omnes alias instruit, et sine cuius beneficio nullus recte investigationibus physicis procedit. Scripserunt de ea quamplures, et hi quidem sicut acutissimi, ita et diligentissimi philosophorum, [0873C] quos omnes reprehendi palam est ab his, qui artem hanc criminantur. Studii namque detractio, auctoris indubitata criminatio est. Unum scio quod Cornificium posteritas illis nequaquam praeferet, nam Aristoteles, Apuleius, Cicero, Porphyrius, Boetius, Augustinus, ut Eudemum, Alexandrum, Theophrastum, et alios expositores taceam (quorum tamen celebris gloria est) omnes artis huius, velut triumphatricis,

inter alias grandi praeconio erexere vexillum. Sed cum singuli suis meritis splendeant, omnes se Aristotelis adorare vestigia gloriantur, adeo quidem ut commune omnium philosophorum nomen praeeminentia quadam sibi proprium fecerit. Nam et antonomatice, id est excellenter, philosophus appellatur.

[0873D] Hic ergo probabilium rationes redegit in artem, et quasi ab elementis incipiens, usque ad propositi perfectionem evexit. Hoc autem planum est his, qui scrutantur et discutiunt opera eius; voces enim primo significativas, id est sermones incomplexos, de grammatici manu accipiens, differentias et vires eorum diligenter exposuit, ut ad complexionem enuntiationum, et inveniendi iudicandique scientiam facilius accedant. Sed quia ad hunc elementarem librum, magis elementarem quodam modo scripsit Porphyrius, eum ante Aristotelem esse credidit antiquitas praelegendum. Recte quidem si recte doceatur, id est ut tenebras non inducat erudiendis, nec consumat aetatem. Indignum enim est, si in quinque voculis addiscendis quis vitam terat, [0874A] ut ei desit spatium procedendi ad illa, quorum gratia debuerant haec praedoceri.

Unde quoniam ad alia introductorius est, nomine Isagogarum inscribitur. Itaque inscriptioni derogant, qui sic versantur in hoc, ut locum principalibus non relinquant, quibus ignotis, non est quod introducentis operae gratia debeatur.

CAP. XVII. Quam perniciose doceatur, et quae fuerint de generibus et speciebus opiniones modernorum.

Nostri vero ad ostentationem scientiae suae, sic suos instituunt auditores, ut non intelligantur ab eis; et apices singulos secretis Minervae gravidos opinantur. Quidquid unquam ab aliquo

dictum aut factum est, excutiunt et teneris ingerunt auribus; [0874B] ut vitio, quod a Cicerone arguitur, “saepe minus intellecti sint ob rerum multitudinem,” quam ob difficultatem. Utile quidem est et obviantibus, sicut ait Aristoteles, nosse opiniones multorum; ut ex earum conflictu ad invicem, quidquid non bene dictum videtur, refelli valeat, aut mutari; “sed nunc non erat his locus,” cum oratio simplex, res brevis, et facilis quantum potest, debeatur introducendis.

Adeo quidem, ut et multa in rebus difficilibus, facilius quam earum natura exigat, licentius proponantur: eo quod in puerilibus annis addiscuntur multa, quae serior philosophiae tractatus eliminat. Naturam tamen universalium hic omnes expediunt, et altissimum negotium, et maioris inquisitionis, [0874C] contra mentem auctoris explicare nituntur. Alius ergo consistit in vocibus (licet haec opinio cum Rocelino suo fere omnino iam evanuerit:) alius sermones intuetur et ad illos detorquet, quidquid alicubi de universalibus meminit scriptum.

In hac autem opinione deprehensus est peripateticus palatinus Abaelardus noster, qui multos reliquit, et adhuc quidem aliquos habet professionis huius sectatores et testes. Amici mei sunt, licet ita plerumque captivatam detorqueant litteram, ut vel durior animus, miseratione illius movetur. Rem de re praedicari monstrum ducunt, licet Aristoteles monstruositatis huius auctor sit, et rem de re saepissime asserat praedicari: quod palam est, nisi dissimulent, familiaribus eius. Alius versatur in [0874D] intellectibus, et eos duntaxat genera dicit esse, et species. Sumunt enim occasionem a Cicerone et Boetio, qui Aristotelem laudant auctorem, quod haec credi et dici debeant notiones.

Est autem, ut aiunt, notio ex ante percepta forma cuiusque rei cognitio, enodatione indigens. Et alibi: Notio est quidam intellectus, et simplex animi conceptio. Eo ergo deflectitur quidquid scriptum est, ut intellectus aut notio, universalium

universitatem claudat.

Eorum vero, qui rebus inhaerent, multae sunt et diversae opiniones, siquidem hic, ideo quod omne quod unum est, numero est, aut rem universalem, aut unam numero esse, aut omnino non esse concludit. Sed quia impossibile substantialia non esse, existentibus his quorum sunt substantialia, [0875A] denuo colligunt, universalia singularibus, quod ad essentiam, unienda. Partiuntur itaque status duce Gautero de Mauritania, et Platonem, in eo quod Plato est, dicunt individuum; in eo quod homo, speciem: in eo quod animal, genus; sed subalternum: in eo quod substantia, generalissimum.

Habuit haec opinio aliquos assertores, sed pridem hanc nullus profitetur. Ille ideas ponit, Platonem aemulatus, et imitans Bernardum Carnotensem, et nihil praeter eas, genus dicit esse vel speciem. Est autem idea, sicut Seneca definit, eorum, quae natura fiunt exemplar aeternum. Et quoniam universalia corruptioni non subiacent, nec motibus alterantur, quibus moventur singularia, et quasi ad momentum, aliis succedentibus, alia defluunt, proprie [0875B] et vere dicuntur esse universalia.

Siquidem res singulae verbi substantivi nuncupatione creduntur indignae, cum nequaquam stent et fugiant, nec exspectent appellationem; adeo namque variantur qualitatibus, temporibus, locis et multimodis proprietatibus, ut totum esse eorum non status stabilis, sed mutabilis quidem transitus videatur.

Esse autem, inquit Boetius, ea dicimus, quae neque intensione crescunt, neque retractione minuuntur, sed semper suae naturae subnixa subsidiis sese custodiunt. Haec autem sunt quantitates, qualitates, relationes, loca, tempora, habitudines, et quidquid quodammodo adunatum corporibus invenitur. Quae quidem corporibus adiuncta mutari videntur, sed [0875C] in natura sui

immutabilia permanent. Sic et rerum species transeuntibus individuis permanent eaedem; quemadmodum praeterfluentibus undis, “motus amnis manet in flumine;” nam et idem dicitur.

Unde illud apud Senecam, (alienum tamen) “bis in idem flumen descendimus, et non descendimus.” Hae autem ideae, id est exemplares formae, rerum primaevae omnium rationes sunt, quae nec diminutionem suscipiunt nec augmentum; stabiles et perpetuae; ut, etsi mundus totus corporalis pereat, nequeant interire. Rerum omnium corporalium numerus consistit in his; et, sicut in libro De libero arbitrio videtur astruere Augustinus, quia hae semper sunt, etiamsi temporalia perire contingat, rerum numerus nec minuitur, nec augetur.

[0875D] Magnum profecto est et notum philosophis, contemplantibus altiora, quod isti pollicentur; sed, sicut Boetius, et alii multi testantur auctores, a sententia Aristotelis penitus alienum est. Nam et ipse huic sententiae, sicut evidens est in libris eius, saepius adversatur. Egerunt operosius Bernardus Carnotensis, et eius sectatores, ut componerent inter Aristotelem et Platonem, sed eos tarde venisse arbitror, et laborasse in vanum ut reconciliarent mortuos qui, quandiu in vita licuit, dissenserunt. Porro alius, ut Aristotelem exprimat, cum Gilberto episcopo Pictavensi, universalitatem formis nativis attribuit, et in earum conformitate laborat.

Est autem forma nativa, originalis exemplum, et quae non in mente Dei consistit, sed rebus creatis inhaeret. [0876A] Haec Graeco eloquio dicitur eißdoû, habens se ad ideam, ut exemplum ad exemplar; sensibilis quidem in re sensibili, sed mente concipitur insensibilis; singularis quoque in singulis, sed in omnibus universalis. Est et alius qui, cum Gausleno Suessionensi episcopo, universalitatem rebus in unum collectis attribuit, et singulis eamdem demit. Exinde, cum ad interpretandas auctoritates ventum est, laborat prae dolore, quia in locis

pluribus “rictum litterae indignantis ferre non sustinet.” Est aliquis qui confugiat ad subsidium novae linguae, quia Latinae peritiam non satis habet; nunc enim, cum genus audit, vel species, res quidem dicit intelligendas universales, nunc rerum materiem interpretatur.

Hoc autem nomen in quo auctorum invenerit, [0876B] vel hanc distinctionem, incertum habeo; nisi forte in glossematibus, aut modernorum linguis doctorum. Sed et ibi quid significet non video, nisi rerum collectionem cum Gausleno, aut rem universalem, quod tamen fugit materiem dici, nam ad utrumque potest ab interpretatione nomen referri: eo quod materies, rerum numerus aut status, dici potest, in quo talis permanet res. Nec deest qui rerum status attendat, et eos genera dicit esse, et species.

CAP. XVIII. Quod posteriores semper priorum opiniones immutant.

Longum erit, et a proposito penitus alienum, si singulorum opiniones posuero, vel errores; cum, ut [0876C] verbo comici utar: “Fere quot homines, tot sententiae.” Nam de magistris aut nullus, aut rarus est, qui doctoris sui velit inhaerere vestigiis. Ut sibi faciat nomen, quisque proprium cudit errorem, sicque fit, ut dum se doctorem corrigere promittit, se ipsum corrigendum, aut reprehendendum, tam discipulis quam posteris praebeat. Ego ipse mihi legem hanc non ambigo imminere, ut dum ab aliis dissentio, et dissensum scripto profiteor, me obiicio reprehensionibus plurimorum. Qui enim loquitur iudicatur ab uno, vel a paucis, sed qui scribit, omnium sententias excipit, et totius orbis, et omnis aetatis se exponit iudicio.

Ut autem cum doctoribus mitius agam, saepius ad nomen

quam ad rem, [0876D] videntur plurimi disputare. Nihil tamen est quod artis huius minus deceat professorem, quoniam modus hic viro gravi inconvenientissimus est. Ut enim ait Aristoteles, omnino verendum dialecticis huiusmodi ad nomen disputare, nisi quis aliter non possit de proposito disputare. Sane in articulis, ubi plurimum dissidere videntur, alter alterius interpretationem admittit, etsi eam contendat esse ineptam. Itaque vicissim ducunt in crimine sermonem, non sensum alienum.

CAP. XIX. In quo non sit parcendum doctoribus huiusmodi.

Sit ergo quod sententiis parcam, in quibus nec ipsi, si interpretationes invicem supponere liceat, dissident, pauca tamen sunt in quibus eis non arbitror ignoscendum. Primum quod onera importabilia [0877A] teneris auditorum humeris imponunt. Deinde, quod docendi ordine praetermisso, diligentissime cavent, ne

Singula quaeque locum teneant, sortita decenter, (HORAT. De Art. poet. 92.)

finem enim artis, ut sic dixerim, legunt in titulo, et non modo Topicorum, sed Analyticorum et Elenchorum vim Porphyrius praedocet. Postremo quod quasi ab adverso petentes, veniunt contra mentem auctoris, et ut Aristoteles planior sit, Platonis sententiam docent, aut erroneam opinionem, quae aequo errore deviat a sententia Aristotelis et Platonis. Siquidem omnes Aristotelem profitentur.

CAP. XX. Sententia Aristotelis de generibus et speciebus circumvallata rationibus multis, et

multarum testimonio scripturarum. [0877B]

Porro hic, genera et species non esse, sed intelligi tantum asseruit. Quid ergo ad rem attinet quaerere, quid genus sit, si illud omnino non esse constiterit? In eo enim, quod non est, inepte quaeritur, quid, quantum, aut quale est: si enim substantiam tuleris cuique, nihil ei relinquitur aliorum.

Ergo si Aristoteles verus est, qui eis esse tollit, inanis est opera praecedentis investigationis, in inquisitione substantiae, quantitatis, aut qualitatis, aut causae; cum illius quod non est substantia, aut quantitas, aut qualitas nequeat assignari; aut causa propter quam, quod non est, hoc aut [0877C] illud sit, aut tantum aut tale. Quare ab Aristotele recedendum est, concedendo ut universalia sint, aut refragandum opinionibus, quae eadem vocibus, sermonibus, sensibilibus rebus, ideis, formis, naturis, collectionibus aggregant, cum singula horum esse non dubitentur. Qui autem ea esse statuit, Aristoteli adversatur.

Nec verendum ut cassus sit intellectus, qui ea perceperit seorsum a singularibus, cum tamen a singularibus seorsum esse non possint. Intellectus enim quandoque rem simpliciter intuetur, velut si hominem per se intueatur, aut lapidem, et ob hoc simplex est: quandoque gradatim suis incedit passibus, ut si hominem albere, vel equum currere contempletur.

Et hic quidem dicitur esse compositus. Porro simplex rem [0877D] interdum inspicit ut est, ut si Platonem attendat: interdum alio modo; nunc enim componendo, quae non sunt composita, nunc abstrahendo, quae non possunt esse disiuncta. Qui enim hircocervum cogitat, aut centaurum, ignotam, naturae hominis ad bestiam, aut bestiae ad bestiam, compositionem opinatur. At qui ineam, aut superficiem attendit sine corpore, formam utique contemplationis oculo a materia disiungit, cum tamen sine materia forma esse non possit.

Non tamen forma sine materia esse abstrahens hic concipit intellectus (compositus enim esset,) sed simpliciter alterum sine altero, cum tamen sine altero esse non possit, intuetur. Nec hoc quidem simplicitati eius praeiudicat, sed eo simplicior est, quo simpliciora, sine aliorum admistione, [0878A] perspicit singulatim. Hoc autem naturae rerum non adversatur, quae ad sui investigationem hanc potestatem contulit intellectui, ut possit coniuncta disiungere, et disiuncta coniungere.

Caeterum componens, qui disiuncta coniungit, inanis est; abstrahens vero fidelis, et quasi quaedam officina omnium artium. Et quidem rebus existendi unus est modus, quem scilicet natura contulit, sed easdem intelligendi aut significandi, non unus est modus. Licet enim esse nequeat homo, qui non sit iste, vel alius homo, intelligi tamen potest et significari: ita quod nec intelligatur, nec significetur iste, vel alius.

Ergo ad significationem incomplexorum, per abstrahentem intellectum genera concipiantur, et species; quae tamen, si quis in [0878B] rerum natura, diligentius a sensibilibus remota, quaerat, nihil aget et frustra laborabit; nihil enim tale natura peperit. Ratio autem ea deprehendit, substantialem similitudinem rerum differentium pertractans apud se, desinitque, sicut Boetius ait, generale conceptum suum, quod de hominum conformitate perpendit, sic: “Animal rationale mortale.” Quod utique, nisi in singularibus, esse non potest. Sunt itaque genera et species non quidem res a singularibus actu et naturaliter alienae, sed quaedam naturalium et actualium phantasiae renitentes intellectui, de similitudine actualium, tanquam in speculo nativae puritatis ipsius animae, quas Graeci eInnoivaû sive eiIkonovfanaû appellant, hoc est rerum [0878C] imagines in mente apparentes. Anima enim quasi reverberata acie contemplationis suae, in se ipsa reperit, quod definit; nam et eius exemplar in ipsa est, exemplum vero in actualibus.

Sicut enim cum in grammatica dicitur: “Nomina quae sic desinunt, feminina vel neutra sunt,” generalis quaedam praescribitur ratio, quae quasi multorum declinabilium exemplar est, exempla vero in omnibus illius terminationis dictionibus manifesta sunt; sic quaedam exemplaria concipiuntur in mente, quorum exempla natura formavit, et sensibus obiecit. Illa itaque exemplaria, cogitabilia quidem sunt, et sunt quasi phantasiae et umbrae existentium, secundum Aristotelem; quas si quis apprehendere nititur per existentiam, quam habent a singularibus separatam, [0878D] velut somnia elabuntur. Monstra enim sunt, et soli intellectui patent. Quod autem universalia dicuntur esse substantialia singularibus, ad causam cognitionis referendum est, singulariumque naturam: hoc enim in singulis patet, siquidem inferiora, sine superioribus, nec esse, nec intelligi possunt.

Homo namque non est, nisi sit animal. Sed nec intelligitur homo, quin cointelligatur animal, quoniam homo est animal tale. Sic in Platone, homo quoniam Plato et est, et intelligitur talis, aut iste homo. Ad hoc autem ut sit homo, exigitur esse animal, nec convertitur, ut animal esse non possit, aut intelligi, si non sit, aut non intelligatur homo; nam in ratione hominis, est animal, sed non in animalis ratione est homo. Quia ergo tale exigit [0879A] tale, et non exigitur a tali, tam ad essentiam quam ad notitiam: ideo hoc illi substantiale dicitur esse.

Idem est in individuis, quae exigunt species, et genera, sed nequaquam exiguntur ab eis. Hoc enim nec substantiam habebit, nec in notitiam veniet, nisi sit species aut genus, id est nisi quid sit, aut innotescat tale vel tale. Universalia tamen et res dicuntur esse, et plerumque simpliciter esse, sed non ob hoc, aut moles corporum, aut subtilitas spirituum, aut singularium discreta essentia in eis attendenda est. Nam et ea, quae iacent sub affirmatione et negatione, res dicuntur, et vera saepissime

dicuntur esse; nec tamen substantiis vel accidentibus aggregantur, aut nomen suscipiunt Creatoris aut creaturae. Siquidem, ut ait Ulgerius venerabilis [0879B] Andegavorum episcopus in Venalitio disciplinarum, “gratiosum ad invicem debet esse verbi commercium,” nam in philosophantium foro exuberat bonitas, et verba distrahuntur ad gratiam.

Itaque detur ut sint universalia, aut etiam ut res sint, si hoc pertinacibus placet, non tamen ob hoc verum erit, rerum numerum augeri vel minui pro eo quod ista non sunt in numero rerum. Si quis autem universalia seorsim recenseat, numero quidem inveniet esse subiecta, sed cui singularium numerus non aggregatur. Sicut enim collegiis aut corporibus non connumerantur capita, aut capitibus corpora, sic nec universalia singularibus, nec singularia numeri accessione universalibus accrescunt; numerus enim duntaxat illa complectitur, quae eiusdem rationis [0879C] sunt, et quae in singulis rerum generibus natura discrevit.

Nihil autem universale est, nisi quod in singularibus invenitur. Seorsum tamen a multis quaesitum est, sed tandem nihil invenerunt omnes in manibus suis; quoniam seorsum a singularibus, nihil est, nisi forte qualia sunt vera, aut similia complexorum significata sermonum. Nec moveat quod singularia et corporea, exempla sunt universalium et incorporalium, cum omnis ratio gerendi, ut ait Augustinus, incorporea sit et insensibilis, illud tamen quod geritur, et actus, quo geritur, plerumque sensibilis sit.

Ergo quod mens communiter intelligit, et ad singularia multa aeque pertinet: quod vox communiter significat, et aeque de multis verum est, indubitanter universale est. Sed et hoc [0879D] ipsum, scilicet quod intelligitur, quod significatur, benignius interpretandum est, ut nequaquam ad disputandi decurratur angustias, et artis grammaticae subtilitatem, quae ex sui natura,

nisi venia licentiae impetrata, demonstrativas dictiones, infinitas esse non patitur; sed nec relativas, vagas esse permittit, quin earum significatio, aut determinatione personae, aut actus, aut activis alterius coarctetur.

Siquidem relativa dictio est, quae significat rem, ut de qua praecessit sermo, vel cogitatio.

Itaque cum dicitur sapiens est et felix, qui bona novit, et ea fideliter exercet, relativae dictiones, scilicet qui et ea, etiamsi personam non exprimant, actus cognoscendi determinatione, a sua quodammodo infinitate [0880A] arctantur. Necesse tamen est aliquem unum dictionibus subesse, qui et bona noverit, et exerceat, et ex eo sit felix.

Nam, ut nihil certum et finitum sit, in quod cadat relatio, non contingit, sine vitio aut figura.

Unde si equus promittatur in genere, et dicat stipulator, equus qui mihi promissus est, sanus aut aeger est, cum omnis equus sit aut sanus aut aeger, arguitur nugari, eo quod non est equus, qui sit ei promissus. Non dico, non est, eo quod non existat, nam et illud quod non existit, ut partus Arethusae, in certissimam deducitur obligationem, sed quia species, id est res discreta, obligationem generis non attingit. Cum enim dico, quod promittitur, quod significatur, quod intelligitur, et similia, discretum aliquid promissioni, aut significationi subiectum [0880B] est si tamen propria est ipsa relatio, fiunt tamen relationes in genere quae, salvo intellectu veri, nequeunt revocari ad speciem.

Ut cum dicitur: “Mulier quae salvavit, damnavit. Lignum quod mortis et vitae causam dedit, et quas boreas aufert, revehit mitis zephyrus frondes.” Sic et in iis, quae praedixi, relativas dictiones accipiendas arbitror, ut non decurrant ad speciem, id est ad definitum aliquod, quod discernant, sed subsistant in genere.

Puta quod significatur hoc nomine homo, species est, quoniam et homo significatur, et homo animalium species est. Quod significatur hoc nomine animal, est genus, nam et animal significatur, et animal genus rerum est: est enim significatum vocis, [0880C] in quod descendit, aut quod animus rationabiliter concipit ex voce audita.

Itaque qui audit hanc vocem homo, nec omnes percurrit homines (quoniam hoc infinitum, et vires excedit) nec tenetur in uno, quoniam hoc imperfectum, et ad doctrinam parum. Sic et qui definit animal esse substantiam animatam atque sensibilem, non unum aliquid, nec imperfectum, nec omne definit, ne laboret in infinitum. Singulum enim horum non simpliciter quid significat, aut definit, sed potius quale quid, non enim simpliciter hoc, sed potius quid tale. Simile est quod Galenus in tevcnhé medicinam dicit "scientiam sanorum, aegrorum, et neutrorum." Non inquit, omnium, quoniam hoc infinitum; non quorumdam, [0880D] quoniam hoc ad artem imperfectum, sed potius quorum qualium.

Item Aristoteles: Genera, inquit, et species, circa substantiam, qualitatem determinant: non enim simpliciter quid, sed quodam modo quale quid determinant. Item in Elenchis: Homo et omne commune, non hoc aliquid, sed quale quid, vel ad aliquid aliquo modo, vel huiusmodi quid significat. Et post pauca: Manifestum quoniam non dandum hoc aliquid esse, quod communiter praedicatur de omnibus, sed aut quale, aut ad aliquid, aut quantum, aut talium quid, significare. Profecto quod non est hoc aliquid, significatione expressa non potest explanari quid sit. Existentium enim a natura certus est finis, et singula suis ab invicem propriebitibus [0881A] discreta sunt, sed eorumdem est plerumque minus finita cognitio et quodammodo conceptio vaga.

Nec istis praeiudicat, quod fere in omnium ore celebre est, aliud scilicet esse quod appellativa significant, et aliud esse quod

nominant. Nominantur singularia, sed universalia significantur. Plane si relationem simplicem, quae fit in genere, quis attendat, praecedentibus nihil obest; si vero discretionem quaerit, forte non palam est; quod discernat.

Regulariter proditum est, quia demonstratio, primam, relatio, secundam facit cognitionem. Porro cognitio rem, quatenus novit, sibi, quadam mentis capacitate definiens circumscribit. Ut nec prima, nec secunda possit procedere cognitio, si [0881B] res usquequaque occurrat animo infinita. Omnis enim scientia, sive notitia creaturae finita est, solius autem Dei, quoniam infinitus est, scientia infinita; suo tamen fine scilicet infinito, quamlibet infinita, certissime definit, et immensitatis suae scientia, et sapientia, cuius numerus aut finis non est, circumscribit.

Sed nos modulum humanum prosequimur, qui non primam, non secundam, non tertiam, sed nec aliquam rei infinitae, nisi quatenus ignota aut infinita est, sibi scientiae gloriam vindicat. Omnis itaque dictio, quae demonstrative aut relative significat, aut non satis proprie ponitur, aut certo, et sua ratione definito, innititur subiecto, alioquin suo privabuntur officio, cum ratio cognitionis [0881C] certitudinis finem quaerat aut teneat. Frequens tamen est usurpatio, et illicitorum ex causa commoditatis, plerumque multus est usus. Admittitur itaque non modo ad cavillationem eorum, quibus de quavis materia satis est oggarrire, sed etiam ad statuendam in auditoribus bonae fidei, veri intelligentiam, “quia omnis homo diligit se.”

Quod si ex relativae dictionis proprietate discutias, incongrue dictum forte causaberis, et falsum: siquidem “nec omnis omnem diligit,” nec aliquis est qui diligatur ab omni, ut sive collective, sive distributive accipiatur, quod dictum est, omnis, pronomen relativum se, quod subiungitur, nec universitati singulorum, nec alicui omnium veraciter aptetur. Est itaque licentiosa relatio, et quasi [0881D] legis suae venia impetrata, fidem universalis de

singularium veritate convincit. Quoniam enim in singulis verum est, quia quisque diligat se, et distributiva ratione quadam, de universis in commune affirmatur, “quod omnis homo diligit se,” benignius quidem accepta relatione intelligitur, quam ut, ex angustia grammaticae, vel universitatem colligat, vel aliquod singulorum, ab universitate singulatim excerpat.

Unde ex sententia eorum, qui angustiis et subtilitatibus semper insistunt, nec bonae fidei rationem in colloquiis aut lectionibus curant, haec potius enuntiationis forma est, quam regularis formae enuntiatio. Idem quoque asserunt, quoties pronominis fit ad nomen appellativum relatio, eo quod pronomen, quod semper demonstrativum [0882A] aut relativum est, proprii nominis expleat vicem; si tamen primae inventionis causae recte respondeat, nam interdum ex indulgentia latius evagatur.

Itaque cum dicitur, “si aliquid est homo, illud est animal,” non tam hypotheticae dictionis consequentia est, quam, in hypothetice dicendis, consequentiae forma. Illud enim quod dicitur, nec refertur ad hominem ex angustia disputandi, nec alio patet certum quid, quo referatur.

Unde et importunitates multae, ab his qui rerum ignaros, aut benignioris ingenii homines vexant, cum ipsi inquieti obiurgatores, et pervicaci instantiae insistentes, aut ex ignorantia, aut ex protervitate laborent, aut aviditate comproficiendi.

Ergo sicut cognitio certitudinem quaerit, sic demonstrativa, et relativa, [0882B] quae aut primam, aut alteram faciunt cognitionem, certo et definito innituntur subiecto, et illud, si proprie fuerint posita, animo singulariter ostendunt. Sed esto, ut statum aliquem generalem, appellativa significent (non enim contentionibus delector, qui me in his, quae sunt dubitabilia

sapienti, academicum esse pridem professus sum,) status ille quid sit, in quo singula uniuntur, et nihil singulorum est, et si aliquo modo somniare possim; tamen quomodo sententiae Aristotelis coaptetur, qui universalia non esse contendit, non perspicuum habeo.

Sed et nomina, quae praemisi, incorporeum, et insensibile, universalibus convenire, privativa in eis duntaxat sunt, nec proprietates aliquas, quibus [0882C] natura universalium, discernatur, illis attribuunt: siquidem nihil incorporeum, aut insensibile, universale est. Nam quidquid incorporeum est, aut spiritus est, aut proprietas corporis, aut spiritus. Quod si in rem universalem non cadit, utique non recte incorporei suscipit nomen. Quid est autem incorporeum, quod non sit substantia creata a Deo, vel ipsi concretum? Ita, si universalia incorporea sunt, aut sunt substantiae, corpora scilicet, aut spiritus, aut concreta his, et ex causa suae existentiae, et quodam substantiae contactu, sunt obnoxia Creatori.

Valeant autem, imo dispereant universalia, si ei obnoxia non sunt. Omnia per ipsum facta sunt (Ioan. I) : "Utique tam subiecta formarum, quam formae subiectorum;" ut sint, quod a suis [0882D] qualitatibus, vel a suis affectibus dicuntur. Ut substantia ab eo substantia sit, sit quanta, sit qualis, sit ad aliquid, sit alicubi, sit aliquando, et aliquid habeat, aut faciat, aut patiatur, illo auctore, per quem est omnis substantia, omnis proprietas substantiae, et omnis pars, omnis quoque compago partium. Formae quoque tam substantiales quam accidentales, habent ab ipso ut sint et suos in subiectis operentur effectus.

Quod itaque ei obnoxium non est, omnino nihil est. Licet enim Stoici Deo ponant materiam coaeternam, et formae dicant nullum exstitisse principium, tria ponentes principia, materiam, formam, et Deum, non Creatorem quidem, sed praedictorum conciliatorem: et alii quidam professione, et affectu philosophi,

sed nequaquam [0883A] ad plenum veri notitiam assequentes, plura mentiantur principia: rerum omnium unum principium est, a quo quidquid vero nomine censetur aliquid. Ut enim, ait Augustinus, formatam creavit Deus materiam: siquidem, etsi alicubi dicatur informis, nunquam omnino exstitit sine formis. Investigationi ergo ratio, non actui servit, quoniam uålhn, quae informis nec est, nec esse, sed nec plene intelligi potest, deductis quodammodo exuviis usque ad quamdam nuditatem sui propiumque defectum intellectus prosequitur. Vires enim rationis quodammodo circa rerum principia evanescunt.

Inde est quod Boetius, in libro contra Nestorium et Eutychem, naturam definiens, ait illam esse earum rerum quae, cum sint, quoquo modo intellectu capi [0883B] possunt. Exponens autem vim definitionis, quoquo modo, hoc verbum propter Deum et materiam dicit appositum: quia in eorum scrutinio humanus deficit intellectus. Porro materiam Deus fecit ex nihilo ipsique materiae concreta est forma, eo quod simul aeque de nihilo creata; ita tamen, ut sicut discretionis formae, ita privilegium existendi materiae relinquatur.

Quodam enim modo, per materiam existit forma, sicut discernitur materia ipsa per formam. Nam nec forma, res per se existens est; nec materia sine formae beneficio, discreta est. Cbaos erit, aut potius mundus sensibilis nihil erit, nisi rerum effigies, formis adhibitis natura componat. Eo spectat illud Boetii in primo De Trinitate: “Omne esse ex forma est,” quod et [0883C] subiectis declarat exemplis. Statua enim, inquit, non habere, quod materia eius est statua, dicitur; sed ab Hectorea vel Achillea forma, quae aeri impressae sunt. Item aes, non a terra, quae eius materia est, aes dicitur, sed a formis quas a natura accepit.

Terra quoque ipsa, non aipoú thðû uålhû, quae materia eius est, dicitur terra, sed a siccitate et gravitate, quae formae sunt.

Cuilibet ergo, esse quod est, aut quale, aut quantum est, a forma est. Sed, sicut materia habet ut possit hoc esse, aut tantum, aut tale, sic et formae habent a conditore ut possint vel hoc, vel aliquid facere, puta animal, aut lignum, aut tantum, aut tale. Caeterum, etsi mathesis, quae doctrinaliter in abstractionibus versatur, et subtilitate sua, naturaliter coniuncta, disiungit, haec vicissim separatimque [0883D] discutiat, ut natura compositorum fidelius et expressius teneatur; tamen alterum sine altero esse non potest, ut vel materia sit informis, vel forma sine subiecto sit maius.

...Alterius sic

Altera poscit opem res, et coniurat amice. (HORAT. De art. poet. v. 411.) Unde ab initio creata memorantur coelum et terra, deinde ornatus tam eorum quam illorum quae interiecta sunt media, inter ignem et aquam, quae quasi prima mundani corporis fundamenta iecit Deus: et in ipsa expressione rerum habita est mentio specierum. Non illarum dico, quas logici fingunt non obnoxias Creatori; sed formarum, in quibus res prodierunt primo in essentiam suam, [0884A] et in humanum intellectum demum; nam hoc ipsum quod aliquid coelum, aut terra dicitur, formae effectus est. Item produxit, inquit, terra herbam virentem, et lignum tale vel tale (Gen. I) : ut materiae formas doceret esse concretas, et Deum, sicut herbae, ita et viroris auctorem.

Nam sine eo factum est nihil (Ioan. I) ; sed profecto quidquid ab uno principio est, unum numero est, ipsumque bonum, imo et valde bonum, quoniam ab optimo est. Voluit enim Deus cuncta similia sui effici, prout natura cuiusque, ex divinae dispositionis decreto, capax bonitatis esse poterat: et sic facta sunt, approbante Deo, opifice rerum, cuncta quae fecerat, valde bona (Gen. I) .

Ergo si genera et species a Deo non sunt, omnino nihil sunt. Quod si unumquodque eorum [0884B] ab ipso est, unum plane, et idem bonum est. Si autem quid unum numero est, protinus et singulare est. Nam quod quidam unum aliquid dicunt, non quod in se, sed quod multa vivat expressa plurium conformitate, articulo praesenti non derogant: illud enim nec statim nec satis unum est, aut utique singulare est. Quantumlibet conformia sint opera Dei, omnia singularia sunt vicissimque discreta, “illo sic disponente, qui omnia creavit in numero, ad distinctionem, et pondere, ad generis dignitatem,” et mensura ad modum quantitatis certae, infinitam sibi reservans in omnibus auctoritatem. Caetera enim omnia finita sunt.

Omnis namque substantia, accidentium pluralitate, numero [0884C] subest. Accidens autem omne, et forma quaelibet, itidem numero subiacet; sed non accidentium aut formarum participatione, sed singularitate subiecti. Habet itidem pondus suum, vel pro veneratione formae, si substantia est, vel pro dignitate effectus, si sit forma. Hinc est quod hominem, in substantiis, ex formae reverentia, brutis praeferimus; quoniam rationalis est: et rationalitatem praeponimus colori, eo quod facit rationale. Mensura vero in eo consistit, quod res omnis certa quantitatis lege finitur: ut nec accidens sive forma, rem subiectam; nec res subiecta, accidentis, aut formae modum excedat. Nam et color in toto diffunditur corpore, eiusque termino limitatur; et corpus ad coloris disponitur quantitatem, nec excedit, nec infra subsistit.

[0884D] Sic et quodlibet accidens, in toto sui subiecto est totaliter, sed totius partialiter, si pro parte. Et quodlibet subiectum accidentis sui limitibus coaequatur. Hoc idem de generibus et speciebus protestari non vereor. Quin mundo reclamante dicam, “quoniam a Deo sunt,” aut omnino nihil sunt. Clamat mecum et Dionysius Areopagita, et numerum, quo

discernuntur, pondus quo statuuntur, mensuram, qua diffiniuntur omnia, Dei dicit imaginem: “Siquidem Deus sine numero numerus est, pondus sine pondere, sine quantitate mensura. In quo solo creata sunt omnia, quae facta sunt, in numero, pondere et mensura.”

Unde Augustinus: “Invisibiles differentias invisibilium, solus illo ponderare potuit, qui omnia in numero, pondere [0885A] et mensura disposuit, id est in se ipso, qui est mensura, omni rei modum praefigens; et numerus, omni rei speciem praebens; et pondus, omnem rem ad stabilitatem trahens,” id est terminans, et formans, et ordinans omnia. In operibus sex dierum in genere suo bona singula creata memorantur, nec tamen creationis universalium mentio aliqua facta est; nec oportuit quidem, si essentialiter singularibus unita sunt, aut si Platonicum dogma obtineat. Alioquin unde esse habeant aut quando coeperint, nusquam memini me legisse.

Ergo duntaxat intelliguntur, secundum Aristotelem, universalia; sed in actu rerum nihil est quod sit universale. A modo enim intelligendi figuralia haec, et licenter quidem, et doctrinaliter, nomina indita sunt. [0885B] Nam omne quod homo est, iste vel ille est, id est res singularis est; sed quia intelligi potest homo, ita quod nec iste intelligatur, nec ille, nec aliquid singularitate essentiae unum; et secundum intellectum illud deliberari potest de re subiecta, id est actualiter exemplificari, ob intellectus communitatem, et tres quae sic intelligi potest, etsi a nullo intelligatur, dicitur esse communis; res enim sibi conformes sunt, ipsamque conformitatem deducta rerum cogitatione, perpendit intellectus.

Siquidem homo homini conformis est, in eo quod uterque est homo, etsi personalibus proprietatibus differant. Habet autem commune cum equo (a quo tota specie, id est universa naturae suae forma, et, ut sic [0885C] dixerim, tota facie dissidet) quod

vivunt et sentiunt, scilicet quod animalia sunt. Illud itaque in quo conveniunt homines, naturae forma similes, et solo numero (quod hic scilicet unus, et ille alter) differentes, speciei censetur nomine. Quod autem diversarum formarum quasi communis imago est, generis suscepit nomen.

Ergo, ex sententia Aristotelis, genera et species, non omnino quid sit, sed quale quid quodammodo concipiuntur; et quasi quaedam sunt figmenta rationis, se ipsam, in rerum inquisitione et doctrina, subtilius exercentis. Et hoc quidem fideliter quia, quoties opus est, agitationis suae manifestum in rebus producit exemplum. Sic et ius civile sua figmenta novit: et disciplina quaelibet ea, per quae ipsius procedat usus, excogitare [0885D] non erubescit, sed propriis quodammodo figmentis gaudet. Gaudeant, inquit Aristoteles, species; monstra enim sunt; vel, secundum novam translationem, cicadationes enim sunt; aut si sunt, nihil ad rationem.

Quod etsi de Platonicis ideis possit intelligi, habita tamen ratione aequivocationis, qua ens, vel esse distinguitur, pro diversitate subiectorum, species et genera utrumque non sine ratione, esse dicuntur. Persuadet enim ratio, ut ea dicantur esse, quorum exempla conspiciuntur in singularibus, quae nullus ambigit esse. Non autem sic dicuntur genera et species exemplaria singularium, ut, iuxta Platonici dogmatis sensum, formae sint exemplares, quae in mente divina intelligibiliter constiterint, [0886A] antequam prodirent in corpora sed quoniam, si quis eius, quod communiter concipitur, audito hoc nomine, homo, aut quod definitur, cum dicitur homo esse animal rationale mortale, quaerat exemplum, statim ei Plato aliusve hominum singulorum ostenditur, ut communiter significantis aut definientis ratio solidetur. Possunt et monstra dici, quoniam invicem res singulas monstrant, et monstrantur ab eis, fit enim nunc per priora, nunc per posteriora rerum manifestatio.

Quae autem communiora sunt, et priora quidem simpliciter, nam et in aliis intelliguntur; quae vero singularia, posteriora. Sed plerumque quae naturaliter priora sunt, et notitia simpliciter ignotiora sunt nobis. Namque solida, magis familiariora sunt sensibus; [0886B] quae vero subtiliora, longius absunt. Ut enim, ait Aristoteles, punctum prius est linea, et simpliciter evidentius, sic et linea superficie, superficies soliditate, unitas numero, quoniam eius principium est: littera quoque, quam syllaba, et sic in aliis. Nobis tamen econtrario quandoque accidit; nam haec quidem, id est posteriora, magis quolibet: illa autem priora, magis subtili, et abundanti intellectu comprehendere est.

Unde, licet per priora melius fiat assignatio posteriorum et disciplinabilius sit hoc ubique tentare; urgente tamen necessitate, ob impotentiam sensuum, priorum saepe fit per posteriora explanatio; ut, cum dicitur punctum lineae, linea superficiei, superficies soliditatis, terminus esse. Item unitas principium numeri, momentum [0886C] temporis, orationis elementum. Sunt itaque genera et species exemplaria singulorum; sed hoc quidem magis ad rationem doctrinae (si Aristoteles verus est) quam ad causam essentiae; procedit et haec monstruosa (ut licentius loquar,) figmentorum speculatio usque ad ventilationem singularium. Et cum quaelibet substantiarum ex proprietatibus constet, quarum collectio eadem non reperitur in alio abstrahentis intellectus opera, per se rem quamlibet contemplatur.

Cum enim Plato esse non possit informis, et expers loci, aut temporis, eum ratio quasi nudum, deducio respectu quantitatis, et qualitatis, aliorumque accidentium, simpliciter intuetur, et individuum nominat. Sed [0886D] et hoc utique doctrinalis instantiae, et subtilioris agitationis figmentum est. Nihil enim tale in rebus occurrit, tale quid tamen fideliter intelligitur. Hinc forte est illud in analyticis: “Aristomenes intelligibilis semper est,

Aristomenes autem non semper," quoniam corruptilis est. Et hoc quidem est singulariter individuum, quod solum quidam aiunt posse de aliquo praedicari. Plato enim Aristidis filius; nec quantitate ut atomus, nec soliditate ut adamas, sed nec praedicatione, ut dicunt, individuum est.

Ego quidem opinionem hanc vehementer nec impugno, nec propugno; nec enim multum referre arbitror, ob hoc quod illam amplector indifferentiam in vicissitudine sermonum, sine qua non credo quempiam ad mentem auctorum fideliter [0887A] pervenire. Quid obest si, quemadmodum genus de specie verum est, ita et Plato iste sensibilis de filio Aristidis verus sit, si ei solus Plato est filius? Sicut enim homo animal, et ille est Plato. Hoc enim, ex opinione quorumdam, sensisse visus est, Aristoteles in Analyticis, dicens: "Omnium quae sunt, haec quidem sunt talia, ut de nullo alio praedicentur vere universaliter," ut Cleon et Callias, et quod "singulare et sensibile, de his autem alia; nam et homo et animal uterque eorum est. Illa vero, ipsa quidem, de aliis praedicantur, de his" autem, alia priora non praedicantur. "Alia autem et ipsa de aliis, et de his alia: ut homo de Callia, et de homine animal."

Quoniam ergo quaedam [0887B] eorum quae sunt, de nullo nata sunt dici palam, (nam sensibilium pene unumquodque est huiusmodi, ut de nullo praedicetur, nisi secundum accidens; dicimus enim quandoque album illud Socratem esse, et veniens, Calliam) sane inepta videtur haec distributio, nisi sensibile contingat praedicari, non tamen de alio, nisi secundum accidens. Si enim nec de se, nec de alio, ut secundum accidens, praedicatur, nec dicti veritas, nec ratio constat exempli. Quod si nec subiici res sensibilis potest, Aristotelem nullus esse mentitum ambigit aut nugatum.

Itaque hic, sicut et alibi, exsecutus est, quod decet liberalium artium praeceptorem, agens, ut dici solet, Minerva pinguiori, ut

intelligeretur; nec in generibus et speciebus hanc statuit difficultatem, [0887C] quam ipsi doctores nequeunt intelligere, nedum sufficiant aliis explanare. Ex hac Minervae pinguedine, dictum est illud in Topicis: Differentiae omnes, aut species, aut individua erunt, siquidem sunt animalia; nam unumquodque animalium, aut species est, aut individuum.

Similiter et illud Boetii: “Omnis species est suum genus.” Nam omnis homo animal, omnis albedo color. Quid ergo prohibet, iuxta hanc licentiae rationem, ea quae sunt sensibilia, vel praedicari vel subiici? Nec opinor auctores hanc vim imposuisse sermoni, ut alligatus sit ad unam, in iuncturis omnibus, significationem, sed doctrinaliter sic esse locutos, ut ubique serviant intellectui, qui commodissimus est, et quem ibi haberi prae caeteris ratio exigit. Hoc [0887D] ipsum ergo quod dicitur praedicari, ab adiunctis, plures significandi contrahit modos. Poterit tamen forte ubique aliquam quodammodo convenientiam vel inhaerentiam designare.

Nam, cum sermo de sermone iungibilitatem quamdam terminorum verae affirmationis innuit, cum de re sermo dicitur praedicari, ostenditur, quod ei talis nuncupatio aptatur. Rem vero de re praedicari interdum notat, quoniam hoc est hoc, puta [0888A] Plato homo; interdum quoniam hoc participat hoc, utpote subiectum accidente. Nec erubesco confiteri quod res de re praedicetur in propositione, etsi res in propositione non sit; cum hoc in mente mihi versetur, quod res significetur praedicato termino verae affirmationis, cuius subiecto aliqua de re agitur, aut res aliqua significatur.

Itaque non adversandum litterae arbitror, sed amicandum, eique mos gerendus est, in admittenda licentioris verbi indifferentia, nec ad omnem translationem, aut usurpationem dyscolae, ut creditur, dictionis, lectorem, vel auditorem decet dentem exercere caninum.

Quod male fers, assuesce, feres. Et plane ingratus est, et tam impudentis quam imprudentis ingenii, qui ad omnia, se docentis, verba movetur, [0888B] et ei in aliquo obtemperare detrectat. Sequamur ergo figuras auctorum, et “singula dicta pensemus ex causis dicendi;” inde enim fidelis sumenda est intelligentia. Sed et rei nomen latius pateat, ut possit universalibus convenire, quae sic, auctore Aristotele, intelliguntur abstracta a singularibus, ut tamen esse non habeant, deductis singularibus: hoc enim, sicut ait, illa asserunt, qui genus unum numero esse dicunt. Id autem faciunt, qui formas solas ponunt; ideas scilicet, quas cum auctore suo Platone, quoties datur occasio, vehementer impugnat.

Unde, licet Plato coetum philosophorum grandem, et tam Augustinum quam alios plures nostrorum, in statuendis ideis habeat assertores; ipsius [0888C] tamen dogma in scrutinio universalium nequaquam sequimur: eo quod hic Peripateticorum principem Aristotelem, dogmatis huius principem profitemur. Magnum quidem est, et quod Boetius in secundo commento super Porphyrium, minus arduum fatetur, tantorum virorum diiudicare sententias; sed ei qui Peripateticorum libros aggreditur, magis Aristotelis sententia sequenda est; forte non quia verior, sed plane quia his disciplinis magis accommoda est. Ab hac autem longissime videntur abscedere, tam illi, qui genera et species, voces esse constituunt, aut sermones, quam alii, qui praemissis de rerum investigatione opinionibus, distrahuntur. Et quidem omnes ab Aristotele puerilius aut stolidius evagantur, quam Platonici, cuius sententiam [0888D] agnoscere dedignantur.

Haec opinor debere sufficere, quod nec fideliter cum Porphyrio, nec utiliter cum introducendis versentur, qui omnium, de generibus et speciebus, recensent opiniones, omnibus obviant, ut tandem suae inventionis erigant titulum: cum hoc a proposito

auctoris omnino dissideat, et “retundat ingenia auditorum,” et aliis articulis, aeque necessarius scitu, locum inquisitionis esse non sinat.

LIBER TERTIUS

[0889]

[0889A] Anni fere viginti elapsi sunt, ex quo me ab officinis et palaestra eorum qui logicam profitentur, rei familiaris avulsit angustia, et consilium amicorum quibus non obtemperare non potui. Exinde, ut ex animi mei sententia verum fatear, nec in transitu, vel semel dialecticorum attigi scripta, quae, vel in artibus, vel in commentariis, aut glossematibus scientiam pariunt, aut retinent, aut reformant. Aliis namque, et non modo diversis, sed adversis fere occupationibus interim distractus sum; ut vix vel ad horam, et hoc quodammodo furtim, philosophari licuerit. Siquidem Alpium iuga transcendi decies, egressus Angliam; Apuliam secundo peragravi; dominorum et amicorum negotia in Ecclesia Romana saepius gessi, et emergentibus variis causis [0889B] non modo Angliam, sed et Gallias multoties circumivi. Ad haec, cura rei familiaris, sollicitudinum concursus gerendorum instantia, litteris dare operam non sinebant.

Unde me excusatiorem habendum puto in his, quae obtusius et incultius a me dicta lector inveniet. Ariditas enim linguae, torpor sensuum partim praemissis, partim curialibus nugis ascribenda sunt, partim adversarii dolo et impudentiae, qui instantia pervicaci provocavit incautum, et utcunque respondere coegit invitum. Mihi itaque illud ethicum facit

Omnia fert aetas, animum quoque; saepe ego longos

Cantando puerum memini me condere soles:

Nunc oblita mihi tot carmina, vox quoque Moerim

Iam fugit ipsa. [0889C]

Nonne ergo mecum inique agitur, si illa iuvenilis exigatur agilitas, si alacritas ferventis ingenii, si memoriae fides in tanto tumultu rerum, et aetate, circa seria duntaxat occupata, nisi quatenus aut infirmitas carnis, aut negligentia spiritus ex his suborta, per fomitem peccati, malitia serietatem minuit aut exstinguit? Utique sicut virtus, quae annos praevenit, sic et illa, quae deficientes non deserit, acceptatur. Insignem fecit Ascanium leo immanis prostratus a puero, et accessit Entelli titulis, emerito seni cedens triumphis inclytus Dares: "Gloriosissimum enim est, si virtuti natura cedere videatur." Ego autem iam emeritus et tam aetatis [0889D] quam professionis, aut ordinis privilegio, si iura procederent, tutus, quodammodo protrahor ad arenam, et deserta et desueta cogor instaurare certamina. Conditio dura et dira mihi proponitur, ut aut conflictum ineam, quod non expedit; aut, quod omnino perniciosum est, victus confessione, turpi mendacio acquiescam.

Turpitudinem itaque malui declinare; cui aut soli, aut prae caeteris, philosophantis propositum adversatur. Et quia propriis [0890A] non abundo, amicorum omnium iaculis indifferenter utor. Non enim, more coaetaneorum nostrorum, domestica negligo instrumenta; sed ea tanto familiarius apprehendo, quanto ea certius novi esse fidelium munera amicorum. Rerum enim veritas permanet incorrupta, nec unquam, quod in se verum est, attestatione novi auctoris evanescit. Quis autem, nisi insulsus, aut ingratus, propositum habebit authenticum, eo quod illud Coriscus Brisso protulit, aut Melissus, aeque omnes ignoti, nisi quatenus ab Aristotele exempli gratia, nominati sunt? Et illud idem reprobabit, eo quod a Gilleberto, Abaelardo, et Adam nostro, sit prolatum? Utique non sum ex eis, quia bona temporis sui oderunt, et coaetaneos suos invideant commendare posteritati. [0890B] Nemo nostrorum, quem noverim, asseruit

quoniam non est contradicere, aut quod moveri non contingit, aut stadium pertransire, aut quia terra movetur, quoniam omnia secundum Heraclitum moveri contingit; qui, sicut ait Martianus:

. . . Ardet dum totus in igne est, Ex quo omnia primordialiter composita esse contendit. Et hae quidem acceptae sunt opiniones veterum, eo ipso quod veteres: et nostrorum longe probabiliores et fideliores, eo quod nostrorum sunt, reprobantur. Dicat unusquisque quod sentit. Ego hoc ab invidia plerumque arbitror provenire, cum unusquisque in eo suae reputet derogatum, in quo aliquid laudi collatum est alienae. Ast ego propriam gloriam non affecto, sed illius a quo est quidquid in me, vel in aliis bonum [0890C] est. Et illorum honorem desidero, qui mihi contulerunt modicum illud quod scio vel opinor, quoniam academicus sum, idemque mei profectus non erubesco laudare auctores. Ut enim ait Plinius: “Boni ingenii laudabilis indoles est, per quos profeceris, confiteri.” Illi quoque qui hoc ipsum nunc in me carpunt, quandoque, auctore Deo, bonorum laudabuntur auctores, quia eos virtutis manet gloria, et beneficio temporis, coaevorum invidia evanescet.

Ergo procedat oratio, et quae antiquatae occurrent memoriae de adolescentiae studiis, quoniam iucunda aetas ad mentem reducitur, compendiose percurrat qui prae caeteris, et qualiter legendi sunt alacri commemoratione revolvens. Quae vero [0890D] praetermissa, aut vitiose dicta fuerint, oblivioni, tempori et occupationibus imputentur.

CAP. I. Quomodo Porphyrium legi oporteat, et alios auctores.

Equidem ex animi mei sententia, sic omnem librum legi oportet, ut quam facillime potest, eorum, quae scribuntur, habeatur

cognitio Non enim occasio quaerenda est ingerendae difficultatis, sed ubique facilitas generanda. Quem morem secutum [0891A] recolo Peripateticum palatinum. Inde est, ut opinor, quod se ad puerilem de generibus et speciebus, ut pace suorum loquar, inclinavit opinionem: malens instruere et promovere suos in puerilibus, quam in gravitate philosophorum esse obscurior. Faciebat enim studiosissime, quod in omnibus praecipit fieri Augustinus, id est “rerum intellectui serviebat.” Itaque sic Porphyrius legendus est, ut sermonum, de quibus agitur, significatio teneatur, et ex ipsa superficie habeatur sensus verborum; sic enim satis introductorius erit, et facili brevitate conspicuus. Sufficiat ergo introducendo nosse, quia nomen generis multiplex est, et a prima institutione significat generationis principium, id est parentem a quo, vel locum in quo quis genitus est. [0891B] Unde Polynices ab Adrasto genus interrogatus, ait utrumque complectens,

Cadmus origo patrum, tellus Mavortia Thebae. (STAT. Theb. I.) Deinde hinc translatum est, ad significandum id quod de differentibus specie in quid praedicatur. Item et species multipliciter dicitur; nam ab institutione formam significat, quae in lineamentis membrorum consistit: unde et speciosus, idem est formoso. Hinc autem sumptum est, ad significationem eius, quod, inquit, de differentibus numero praedicatur.

Unde constat nomina haec, non esse secundae impositionis, sed cum primae sint, ex translatione devocari ad aliam significationem. Quod quia non ornatus, sed necessitatis causa, contingit, [0891C] aequivocationi comparatur. Tertiam eiusdem apponit Boetius significationem, dicens, formam substantialem speciei, puta humanitatem, hominis speciem appellari. Sed hanc subtilem speciem nominat, et ex industria asserit, a Porphyrio praetermissam, ne nimia gravitate introducendorum animos retardaret. Quid ergo sibi voluit qui non modo hanc contra

consilium auctoris, sed quidquid aliud excogitari potest, adiiciunt? Hoc credo appetunt, ut videantur multa scire et benedixisse, cum id egerint, ut minus fuerint intellecti. Idem fiat in differentia, proprio et accidente. Vocabulorum simpliciter aperiantur significationes, apprehendatur illa, quae proposito congruit, per descriptiones certissimas, deinde singulorum sequantur [0891D] divisiones. Postremo differentiae singulorum ad singula, sicut occurrunt, in superficie assignentur: et Porphyrium perlegisti.

Littera enim suaviter excutienda est, et non more captivorum acerbe torquenda, donec restituat quod non accepit. Porro austerus nimis et durus magister est, tollens quod positum non est, et metens quod non est seminatum, qui Porphyrium cogit solvere, quod omnes philosophi acceperunt; cui satisfactum non est, nisi libellus doceat, quidquid alicubi scriptum invenitur. Plane veritas est amica simplicitati; et “qui indebitum exigit, quod debitum erat accipere, saepissime demeretur.” Quidquid autem litterae facies indicat, lector fidelis [0892A] et prudens interim veneretur ut sacrosanctum, donec ei alio docente, aut Domino revelante, veritas plenius et familiarius innotescat.

Quod enim unus fideliter et utiliter docet, alter aeque fideliter et utiliter dedocet. Siquidem recte docentis officium pro ratione temporis et personae, quod cuique noverit expedire, dispensat. Nam Porphyrius, corpus asserit esse genus hominis, quoniam et animalis. Aristoteles autem hoc dedocet, et eorum purgat errorem, qui genus secundum quid opinantur de specie praedicari; non enim secundum quid de specie praedicatur. Ex quo palam est, visibile aut sensibile, non esse genus animalis, praedicantur enim secundum quid, id est secundum corpus, non animam: quare, inquit, corpus non erit genus [0892B] animalis, eo quod pars est. Nullo enim modo pars de toto praedicatur: ita quidem, si locutio propria; nam in figuratis nihil prohibet.

Tradunt utique grammatici, tropum locutionis esse, qui Synecdoche appellatur, et nomen totius, parti, et itidem partis nomen, toti attribuit; res enim, dignioris aut notioris partis, plerumque suscipit nomen.

Unde homo, qui ex anima constat et corpore, et sicut Cicero, Apuleius, et quod maius est, Hieronymus, Augustinus et multi alii, tam nostrorum quam gentilium, testantur, non magis est corpus quam anima, sed quodammodo minus corporis censetur nomine secundum publicum usum, quoniam pars illa evidentior est, et sensibus notior; aeque tamen verum est, sed a solis philosophis recipitur, [0892C] ipsum esse animam. Nec tamen ob hoc, esse incorporeum sequitur; quoniam, ut aiebat Abaelardus, negatio vehementior est. Figurativae quoque locutionis progressum inhibebat; eo quod figuras non licet extendere, quae ipsae non recipiuntur, nisi cum expedit. Nullum autem genus figuraliter aut translative, de specie praedicatur, semper enim, et proprie verum est de omni eo, cuius est genus. Si quid autem, non modo in Porphyrio, sed in quavis scripturarum, intellectu difficilius occurrit, non statim deterreat legentem, aut audientem, sed praecedat; quia se invicem interpretantur auctores, et singulae scripturae, vicissim sunt indices aliarum, unde legentem, plurima, aut nulla, aut paucissima latent.

CAP. II. De categoriarum utilitate et instrumentis. [0892D]

Categoriarum liber Aristotelis, elementarius est, et accedentis ad logicam quodammodo infantiam excipit; tractat enim de sermonibus incomplexis, in eo quod rerum significativi sunt, quo nihil prius est apud dialecticum. Praemittit autem de aequivocis, univocis et denominativis, quoniam eorum notitia definienti, dividenti et colligenti plurimum necessaria est. Siquidem

aequivocatio multos inducit errores, si lateat, et negotiantes impedit, si unus nesciat quo ferat alius intellectum. Manifestato autem, ut ait Aristoteles, quot modis dicatur, et ad quid ferens ponat, ridiculosus videbitur interrogans, si non ad hoc sermonem faciat. Utilis [0893A] autem et ad non paralogizari, et ad paralogizare.

Scientes enim quoties dicitur, non paralogizabimur; sed sciemus si non ad idem sermonem faciat, qui interrogat, et ipsi interrogantes, poterimus paralogizare, semper quidem, si eorum quae multipliciter dicuntur, alia fuerint vera, alia falsa: nisi et his qui respondet noverit quoties dicitur. Univocorum quoque et denominativorum, adeo necessaria est cognitio, ut haec tria scilicet aequivoca, univoca et denominativa, asserat Isidorus categoriarum instrumenta; siquidem, quaecunque praedicantur, aut aequivoce, aut univoce, aut denominative, suis applicantur subiectis. Aequivoce quidem, si non eodem sensu; univoce, si eodem; denominative, si non prorsus eodem, nec prorsus [0893B] alio, sed adiacente sibi vicinitate quadam intellectu verborum, sicut manente conformitate vocum. Sic a bonitate bonus, a fortitudine fortis dicitur, ut ex ipsa verborum forma perpendatur quodammodo adiacens intellectus.

Unde ex opinione plurium, idem principaliter significant denominativa, et ea, a quibus denominantur; sed consignificatione diversa aiebat Bernardus Carnotensis, quia albedo significat virginem incorruptam; albet, eamdem introeuntem thalamum aut cubantem in toro; album vero, eamdem, sed corruptam.

Hoc quidem quoniam albedo, ex assertione eius, simpliciter, et sine omni participatione subiecti, ipsam significat qualitatem; videlicet coloris speciem, disgregativam visus. Albet autem, eamdem [0893C] principaliter, etsi participationem personae admittat. Si enim illud excutias, quod verbum hoc, pro substantia

significat, qualitas albedinis occurret, sed in accidentibus verbi, personam reperies. Album vero, eamdem significat qualitatem, sed infusam commistamque substantiae, et iam quodammodo magis corruptam. Siquidem nomen ipsum pro substantia subiectum albedinis, pro qualitate, significat colorem albentis subiecti.

Videbatur etiam sibi tam de Aristotele, quam de multorum auctoritatibus niti. Ait enim, album nihil aliud significat quam qualitatem. Multa quoque proferebat, undique conquisita, quibus persuadere nitebatur, res interdum pure, interdum adiacenter [0893D] praedicari, et ad hoc denominativorum scientiam perutilem asserebat. Habet haec opinio, sicut impugnatores, sic defensores suos. Mihi pro minimo est ad nomen in talibus disputare, cum intelligentiam dictorum sumendam noverim ex causis dicendi. Nec sic memoratas Aristotelis, aliorumve auctoritates interpretandas arbitror, ut trahatur istuc, quidquid alicubi dictum reperitur.

Nam apud eumdem motus de animali, vigilatio de bipede, astruitur praedicari: et sic plura. Alioquin analyticorum exempla, non recte procederent, et apud eumdem: quod si caecitas et caecum esse, idem essent, de eodem praedicarentur. Nunc autem homo, caecus dicitur; caecitas vero, minime. Non est itaque ex levi occasione verbi, menti auctorum praeiudicandum, [0894A] quae ex circumstantia sermonis pensanda est. Non enim omnis dictio semper eodem formatur schemate. Plane denominativa, non eumdem his a quibus denominantur, intellectum significant, nec in eamdem rem descendit animus his auditis, nec eorumdem appellativa sunt; a se enim invicem plerumque removentur, et ad ea sequitur contradictio. Interdum tamen se patienter admittunt, et de eodem simul, vel de se invicem praedicantur denominative coniugata. Nam et bonitas bona, una unitas dicitur. Regulare tamen est, ut ad ea sequatur contradictio, quod tamen ex causa

consignificationis magis, quam significationis asserunt evenire.

Et hoc quidem probabiliter: an satis vere, diiudicent periti. Nam ad ea, quae idem significant, [0894B] ex causa significationis duntaxat, sequitur contradictio. Singularis enim numerus positus eiusdem nominis pluralem tollit, ut si quid homo est. Illud homines non est. Nihil equidem refert, unde proveniat, cum eo tendat dialectices tota intentio, ut sermonum vim aperiat, et ex eorum praedicatione, examinandi veri et statuendi, scientiam assequatur. Hoc agit, sive dividat, sive definiat, sive colligat, sive ea, quae fuerint collecta, resolvat.

Ergo denominativa, significant quodam modo qualia ex aliquibus, illa vero, a quibus denominantur, notant a quibus qualia. Nam fortitudo significat, ex quo quis fortis; fortis autem, qualis quis ex fortitudine: unde et fortitudinis dicitur nomen, non ut cuius, sed ut ex quo; indicat enim causam. [0894C] Hinc est illud Gregorii: "Angelus nomen officii est, non naturae," siquidem ex officio est, sed personae, significatque, ut dictum est, quodammodo quale quid illo ministret officio. Plura sunt ad hunc modum, ut consul, dignitatis; studiosus, virtutis: Platonicus, Socraticus, professionum sunt nomina; praedictas itaque res significant.

Ex quo liquet quoniam significare, sicut et praedicare, multipliciter dicitur; sed quis modus familiarissimus sit, discernere palam est. Inde est quod iustus, et similia, passim apud auctores, nec dicuntur iustum, nunc iustitiam significare, vel praedicare. Sed aut omnino non convertitur, aut rarissime invenitur; si tamen hoc alicubi, quod iustitia iustum [0894D] significet, aut praedicet. Boetius autem in libro De Trinitate: "Cum, inquit, dico Deus iustus est, qualitatem videor praedicare; sed praedico substantiam, imo, eam quae est supra substantiam." Quare, inquam, qualitatem videbitur praedicare, si hoc nomen iustus non praedicet qualitatem. Tale est illud Aristotelis,

qualitatem significant, ut album; quantitatem, ut bicubitum.

Sic utique quia dantur a qualitate vel quantitate, ita et qualitatem praedicant, quam apposita demonstrant inesse subiectis: interdum dicuntur significare qualia, quoniam appositione sua declarant qualia sint subiecta. Sed haec a se, si sit benignus interpres, non multum distant, etsi audito albus intelligatur in quo albedo; cum autem albedo dicitur, non intelligatur [0895A] in quo talis color, sed potius color faciens tale. Illud vero quod audita voce concipit intellectus, ipsius familiarissima significatio est.

CAP. III. Quae sit praedicamentorum conceptio, et quibus contenta sit sobrietas philosophantium.

Quia ergo aut aequivoce, aut univoce, aut denominative, ut sequantur indifferentiae rationem, singula praedicantur; ipsaque praedicatio quaedam ratiocinandi materia est, praedicamentorum praemissa sunt instrumenta, quae negotiantium ex arte operam impediunt, aut promovent, aut procurant; nam multivoca, et diversivoca, quae Boetius adiicit, magis ad grammaticam pertinent. Multivoca autem sunt, cum in eiusdem rei intellectum et nominationem, plura verba concurrunt: ut ensis, mucro, gladius. [0895B] Diversivoca, quae sensu et voce diversa sunt: ut homo, lapis. Rationem vero indifferentiae, quam semper approbamus, liber iste commendat prae caeteris, etsi ubique diligenter inspicienti, manifesta sit. Agit enim nunc de significantibus, nunc de significatis, aliorumque doctrinam facit nominibus aliorum. Sunt qui librum istum, quoniam elementarius est, inutilem fere dicunt, et satis esse putant ad persuadendum, se, in dialectica disciplina et

apodictica, esse perfectos, si contempserint vel ignoraverint illa, quae in primo commento super Porphyrium, antequam artis aliquid attingatur, docet Boetius praelegenda. Longe mihi alia mens est, nec video quomodo, sine isto, quis magis possit esse logicus, quam sine litteris litteratus.

Hinc enim [0895C] quid in rebus singulare, quid universale, quid substantia, quid accidens, quid in sermonibus aequivoce, quid univoce, quid denominative dicatur, conspicuum est. Hinc incomplexorum significatio innotescit, hinc rectissime investigationis docetur modus, hinc ad notitiae perfectionem prima et dilucida patet via. Siquidem ad habendam perfectam cuiusque rei notitiam, Peripateticae disciplinae, quae in investigatione veri laborat, prae caeteris videntur ista sufficere. Primo quidem nosse de aliquo an sit; deinde, quid, quale, quantum, ad aliquid, ubi, quando sit, quomodo situm, quid habeat, faciat, patiatur.

Novissima speculatio est in singulis quare sit; et quae iam non modo ad angelicam perfectionem, sed [0895D] ad divinae maiestatis praerogativam accedit; ei namque soli rerum omnium causa innotuit cuius voluntas omnium primaeva causa est, et qui quatenus voluit, singulis, cur ita sit, voluit revelare: “Omnia namque ad plenum nosse, divina; in nullo labi, angelica; in plurimis bene sentire, humana perfectio est.” Cumulus itaque scientiae, in hoc duodenario solidatur. Investigatio philosophica, undenarii sobrietate contenta est; et, si ultra progreditur, profectum suum gratiae ex magna parte ascribit. Nam pulsantibus aperit gratia, et voluntatem suam, quae originalis omnium causa est, revelat Dominus his, qui ex toto corde quaerunt eam. Porro logicus decem institutionis suae elementa cognoscit, et cum in his plene fuerit educatus, in [0896A] parte contradictionis adversarium pergit ex intentione plenius convincere. Hae ergo, quae dicuntur naturales, et quodammodo

elementares sunt, praeiacent quaestiones, scilicet, quid, quantum, quale, etc.

Et exinde, cum in his gymnosophistae fuerint instituti, contradictionem formant, eamque, ut dici solet, in arcto campo distrahentes, ad reprimendam partem oppositam, rationis suae nituntur aculeis, tendit enim quisque evacuare, quod apud alium statutum est. Sed quia naturalium prima est inquisitio, in ipsa primo decem praedicamenta formata sunt, excogitatique sermones, quibus de his, quae primo occurrunt sensui aut intellectui, qualia sint corpora aut spiritus, quid, quantum et quale esset, [0896B] aut secundum caeteras quaestiones naturaliter procedentes, declaretur unumquidque eorum.

Unde et praedicamenta dicta sunt, sive in sermonibus, sive in rebus, decem genera praedicabilium, quae sic ad singulares individuasque substantias applicentur, quae de ipsis iudicent quid sint, quantum, quale, ad aliquid, ubi, quando, situm, quid habeant, faciant aut patiantur. Primum itaque praedicamentum est in his, quae de aliqua substantiarum indicant quid sint. Secundum in his quae quantum, tertium ad aliquid, quartum quale, quintum ubi, sextum quando, septimum situm esse, octavum habere, nonum facere, decimum pati. Et haec quidem sic multiplicata sunt, quoniam apud philosophos maxime vigebat speculatio corporalium, cum ante Zenonem, aut nullus, [0896C] aut pauci admodum, aliquid de anima, aut spiritibus incorporeis recte senserint. Hic enim est, sicut Hieronymus auctor est, qui immortalitatem tradidit, animarum. Utique situm esse, et quaedam alia, vix congrue poterunt spiritibus applicari, quoniam haec praedicamenta, pro parte corporibus praecipue addicta sunt. Prima itaque contemplatio, et quodammodo naturaliter philosophantium, versatur in speculatione substantiarum, sequens autem, mathematica est, imitaturque naturam.

Unde mathemathicus ab antiquis dictus est “simia naturalium

philosophorum.” Sicut enim naturae scrutator, inquirit de Cleonte, aut Callia, quid sit, aut qualis, aut quantus, sic mathematicus, cum substantiam [0896D] eius abstraxerit, inquirit de ea quid sit, aut qualis, aut quanta, et deinceps, naturalium more philosophorum, ad ulteriora progreditur. Sed apud eos, qui purioris philosophiae vigent acumine, pridem receptum est, secundae mathesi locum non esse, ne philosophicus labor procedat in infinitum, et semper vagetur inquisitio, quae semper tendit ad finem. Utique iam spoliatus omnino amplius nudari non potest, et sive formam a materia abstraxeris, sive materiam subduxeris formae, superfluus erit exinde labor, aut circumstantiis et proprietatibus, quas non admittit, vestire formam, aut quas illa non habet, spoliare materiam.

Ergo quidquid ultra tentatur, non constitutio naturae, sed figmentum animi est, subtilitate mathematica laborantis.

Cum enim [0897A] quaeritur quid est albedo, et respondetur color talis, quidquid ei ad subsistentiae discretionem adiicitur, aut effectum redolet, et sic substantiae obnoxium est, aut potestatem sapit, cuius forte operatio nondum est. Quod si processerit inquisitio, ut quaeratur quanta, aut ubi sit ad corporalium diverticula fugiendum est.

Unde pauciores illos credo peragrasse philosophos, qui naturae arbitrio mathematicum per omnia coaequant: opinantes in aliis inveniri haec genera praedicamentorum, quae in corporibus et spiritibus manifesta sunt. Omnia ergo genera speciesque substantiarum, et qualitatum, aliorumque, primo ingerunt praedicamento, quoniam appositione generis speciei primae satisfit quaestioni, id est declaratur de aliquo quid ipsum sit. Deinde pro [0897B] genere quaestionum sequentia disponunt. Hoc quidem ab Aristotele videtur alienum, ait enim: manifestum quoniam quidquid est, significat quandoque quidem

substantiam, quandoque autem quale, quandoque aliquid aliorum praedicamentorum; nam, quando posito homine, dixerit ipsum hominem esse vel animal, et quid est dicit, et substantiam significat. Quando vero posito albo colore, quod positum est, dixerit colorem esse, quid est, dicit, et quale, significat. Sic posita cubitali magnitudine, si dixerit eam esse magnitudinem, quid est, dicit, et quantum significat.

Similiter autem et in aliis, unumquodque enim talium, sive idem de eodem dicatur, sive genus, de hoc quid est significat; quando autem de alio, non quid est significat, sed quantum, [0897C] aut quale, aut aliquid aliorum praedicamentorum. Equidem non hic videtur auctor exprimere, quod in eodem praedicamento, etsi eumdem modum habeant praedicandi, sint omnia genera, aut quod novem genera accidentalium rerum non praedicentur de substantiis, aut quod eodem modo praedicentur de subiectis et de contentis suis.

Isidorus, Alcuinus, et quidam alii sapientum, omnia alia de primis substantiis asserunt praedicari, et sententiam plenissimam decem praedicamentorum absolutione perficiunt, ut in hoc eorum patet exemplo: “Augustinus, magnus orator, filius illius, stans in templo, hodie infulatus, disputando fatigatur.” Perfecta enim sententia est, et subiecti, id [0897D] est illius de quo agitur, substantiam, qualitatem et quantitatem, cum caeteris, indicat; etsi forte minus proprium dederit quantitatis exemplum. Utique sicut primam substantiam, suis informatam accidentibus, parens omnium natura creavit, sic et singularia accidentia, quibus eadem informatur, substantiis singularibus concreavit. Ea vero quae intelliguntur a singularibus abstracta, qualia sunt secundae substantiae, ut dictum est, quaedam ex ratione probabili, animi figmenta sunt. Et quidem sicut in substantiis hae primae dicuntur, quae revera substantiae sunt, et singularitate essentiae accidentibus subiacent; illae vero secundae, quae ex

conformitate singularium intellectu non casso concipiuntur; sic et primae, ratione proportionis, possunt dici quantitates [0898A] et qualitates, quae primis singulariter insunt, et secundae quantitates, et sic in aliis, quae a singularibus quadam ratione similitudinis, abstrahuntur. Constat autem, ut ait Isidorus, appellatas esse categorias, eo quod non possunt nisi ex subiectis agnosci.

Unde et praedicamenta recte nominantur, eo quod rebus praesentibus, quas constitutio naturae ostendit, dicata, id est addicta sunt. Dicare siquidem, addicere est, iuxta illud Virgilii:

Connubio iungam stabili propriamque dicabo.

Sic autem addicta sunt aliis, ut agnosci nequeant sine illis. Nam, ut praemissum est, si phantasiae rerum volvantur in mente, inanis est conceptio, si exemplum eius inveniri non potest in re subiecta. [0898B] Siquidem "universitas singularium, historia naturae est, a qua eximitur," quidquid in rebus actualiter nequaquam invenitur. Et quoniam agnoscuntur ex subiectis, talia sunt, ut ait Boetius, praedicata, qualia subiecta permiserint.

Unde virtus praedicamentorum, quae in operibus naturae viget, circa divinam excellentiam evanescit. Illuc enim tracta verba mutantur omnino, aut falsa sunt; multiplicatur et labor cum errore eorum, qui vim praedicamentorum extendunt ad omnia, et fines naturalium excedentes, subvertunt integritatem artis, dum regulas non patiuntur suis generibus limitari.

Omnis enim regula, et universitas omnis, alicui generi accommodata est, cuius ambitum si lasciviendo excesserit, illico vitiatur. Profecto rerum [0898C] praedicamentalium, et sermonum, perutilis est notitia et evidens ab Aristotele disciplina, universa describit, dividit et docet quae veniant ad comparationem, quae susceptibilia contrariorum sint, quae sint, quorum contraria, quae totius contrarietatis ignara: exemplum

relinquens posteris quo ad veri notitiam compendiosissime pervenitur. Et quia multiplicitas sermonum, plerumque intelligentiam claudit, quoties dicatur unumquodque docet esse quaerendum. Eo enim pertinet, quod in oppositis, et his, quae prius aut simul, dicuntur et in speciebus motus, et huiusmodi modis librum explevit. Nihil enim utilius ad scientiam, aut victoriam, distinctione eorum, quae multipliciter proferuntur. Contingit [0898D] autem tractu temporis, et acquiescente utentium voluntate, multiplicitatem sermonum nasci, itemque exstingui. Nam apud Aristotelem “cultellus acutus, anguli acuti,” esse significabat, cum modo potius videatur indicare facile secantis acumen, sic enim dicitur: “gladius bis acutus,” quoniam utrinque facile secat. Quamvis et hoc perspicacius intuenti ab acumine angulorum appareat evenire, corpus enim acutissimum est, ubi in angulo acutissimo coeunt superficies eius. Nam si obtusus superficierum coeuntium fuerit angulus, et corpus obtusum esse in aliquo multiplicius dicitur, quam Aristotelis tempore diceretur, et quae tunc verba aliquam, nunc forte nullam habent significationem, siquidem

[0899A] Multa renascentur quae iam cecidere, cadentque,

Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,

Quem penes arbitrium est, et ius, et norma loquendi; (HORAT. Ars poet. 70.) sed plane magis dedocent quam erudiunt, qui in hoc libello legunt universa, et eum brevitate sua contentum esse non sinunt. Quidquid alicubi dici potest hic congerunt quibus gravior esse videtur confessio, quam ignorantia veri. Deridebat eos noster ille Anglus Peripateticus Adam, cuius vestigia sequuntur multi, sed pauci praepediente invidia profitentur, dicebatque se aut nullum, aut auditores paucissimos habiturum, si ea simplicitate sermonum et facilitate sententiarum dialecticam [0899B] traderet, qua ipsam doceri expediret. Habui enim hominem familiarem assiduitate colloquii, et

communicatione librorum, et quotidiano fere exercitio super emergentibus articulis conferendi. Sed nec una die discipulus eius fui, ei tamen habeo gratias, quod eo docente plura cognovi, plura ipsius, quoniam aliud ratione consulta praeelegeram, ipso arbitro reprobavi.

Itaque hic, sicut ubique, facilitati arbitror serviendum. Neque haec omnia eo praelibavi proposito, ut ubique dicantur; sed ne sileantur ubique, quae alicubi dici expedit, librum commendavi. Nec poenitet, quoniam revera commendabilis est. Caeterum si plus iusto charitati indulgeatur, quae ad prima artis elementa studiosius rudes et detrectantes invitat,

[0899C] .....Sic pueris olim dant crustula blandi

Doctores, elementa velint ut discere prima: (HORAT. Sat. I, 25.) et quia ei a plerisque amplius derogatur, eo vehementius commendatur; ut enim ait Aristoteles: “omnino insistenti omnino est adversandum.”

CAP. IV. Quae sit conceptio et utilitas Periermeniarum, vel rectius Periermenias.

Hoc utique, quia sine his, artis scientia comparari non potest. Percurrunt itaque quid nomen, quid verbum, quid oratio, quae species eius, quae vires enuntiationum, quid ex quantitate sortiantur, aut qualitate, quae determinate verae sunt [0900A] aut falsae, quae quibus aequipolleant, quae consentiant sibi, quae dissentiant, quae praedicata divisim, quae coniunctim praedicentur, aut conversim, et quae non: item quae sit natura modalium, et quae singularium contradictio.

In his autem articulis operis huius praecipue summa consistit, habetque sicut sententiarum subtilitatem, ita non mediocrem

difficultatem verborum. Utrisque vero habenda est gratia, quoniam et sensus erudiunt, et verba exercent. Praeterea reverentia exhibenda est verbis auctorum, cum cultu et assiduitate utendi, tum quia quamdam a magnis nominibus antiquitatis praeferunt maiestatem, tum quia dispendiosius ignorantur, cum ad urgendum aut resistendum potentissima sunt. Siquidem ignaros in modum turbinis [0900B] rapiunt, et metu perculsos exagitant, aut prosternunt; inaudita enim philosophorum verba tonitrua sunt.

Licet itaque modernorum et veterum, sit sensus idem, venerabilior est vetustas. Dixisse recolo Peripateticum Palatinum, quod verum arbitror, quia facile esset aliquem nostri temporis librum de hac arte componere, qui nullo antiquorum, quoad conceptionem veri, vel elegantiam verbi, esset inferior, sed ut auctoritatis favorem sortiretur aut impossibile, aut difficillimum. Hoc ipsum tamen asserebat maioribus ascribendum, quorum floruerunt ingenia, et inventione mirabili pollentes, laboris sui fructum posteris reliquerunt.

Itaque ea, in quibus multi sua tempora consumpserunt, [0900C] in inventione sudantes plurimum, nunc facile, et brevi, unus assequitur; fruitur tamen aetas nostra beneficio praecedentis, et saepe plura novit, non suo quidem praecedens ingenio, sed innitens viribus alienis, et opulenta doctrina Patrum.

Dicebat Bernardus Carnotensis nos esse quasi nanos, gigantium humeris incidentes, ut possimus plura eis et remotiora videre, non utique proprii visus acumine, aut eminentia corporis, sed quia in altum subvehimur et extollimur magnitudine gigantea. Et his facile acquieverim, quia artis praeparatitia et multos articulos veritatis tradunt artium praeceptores, etiam in introductionibus suis, aeque bene antiquis, et forte commodius. Quis enim contentus [0900D] est iis, quae vel Aristoteles in Periermeniis docet? Quis aliunde conquisita non adiicit? Omnes

enim totius artis summam colligunt, et verbis facilibus tradunt.

Vestiunt enim sensus auctorum quasi cultu quotidiano, qui quodammodo festivior est, cum antiquitatis gravitate clarius insignitur. Sunt ergo memoriter tenenda verba auctorum, sed ea maxime quae plenas sententias explent, et quae commode possunt ad multa transferri, nam et haec integritatem scientiae servant, et praeter hoc a se ipsis tam latentis quam patentis energiae habent plurimum. Sunt autem pleraque, quae si a suis avellas sedibus, aut nihil, aut minimum sapiunt auditori, qualia fere sunt omnia analyticorum exempla, ubi litterae ponuntur pro terminis, quae, [0901A] sicut ad doctrinam proficiunt sic tractata, alias inutilia sunt.

Regulae quoque ipsae, sicut plurimum vigoris habent a veritate doctrinae, sic in commercio verbi minimum possunt, nam quod dicitur in toto esse alterum alteri, vel in toto non esse, et universaliter aliquid de aliquo praedicari, vel ab aliquo removeri, idem est. Frequens tamen usus est alterius verbi, et alterius fere intercidit, nisi quatenus ex condicto interdum admittitur. Fuit fortasse tempore Aristotelis utriusque usus celebrior, sed nunc prae altero viget alterum, quoniam ita vult usus. Sic et in eo quod dicitur contingens, aliquatenus derogatum est ei, quod apud Aristotelem obtinebat. Iam enim nequaquam contingens possibili comparatur, [0901B] hoc tamen in tractatu modalium sensisse visus est.

Licet enim possibile est albere gentem Aethiopum, speciemque cygnorum nigrescere, neutrum tamen contingens est. Quod si haec quis, quoniam possibilia sunt, contingere opinatur, hoc in publico praedicet, Aristotelis auctoritate deducta, et plane, renitente publicae suasionis usu, aut insanis videbitur assidere, aut certe parum sobrius esse. Sed ut ad alium migremus sensum, quo contingens non coaequatur quidem, sed circumscribitur a possibili, quoniam minus est, et hic illi usui derogatum esse

videbimus.

Nam ut ait in Analyticis Aristoteles: “Contingere, et contingens” est, quo non existente necessario, posito autem esse, nihil erit [0901C] propter hoc impossibile. Haec autem significatio contingenti deducit quidem necessarium, sed alias possibili coaequatur. Sed neque ista iam obtinet. Siquidem Hobinellum regnare non est necessarium, neque eo posito quidquam erit propter hoc impossibile; si vero contingens esse regnare Hobinellum dicas Wintonae, non tibi quis facile acquiescet.

Et ut planius liqueat in quantum sit ille usus abolitus, in nulla significationum, quas ei ascribit, memoratum iam plene obtinet verbum. Ait enim Aristoteles, quoniam contingere duobus modis dicitur, uno quidem, quod plerumque fit et deficit, necessarium ut canescere hominem, vel augeri, vel minui, vel omnino quod natum est esse: hoc enim non continuum habet necessarium eo quod non semper [0901D] est homo. Nam, cum homo est, aut ex necessitate, aut ut in pluribus est. Alio autem infinitum, quod et sic, et non sic, possibile, ut animal ambulare, vel ambulante fieri motum terrae, vel omnino quod a casu fit. Nihil enim sic magis natum est, vel econtrario. Nunc autem ut sequamur usum,

Quem penes arbitrium est, et ius, et norma loquendi, (HORAT., De arte poet., 72.)

illud solum esse contingens quod interdum evenit, iam dicitur: alioquin neque propter amotam necessitatem, neque propter assistentem possibilitatem, dicetur contingere. Patet itaque quod usus Aristotele potentior est, in derogando verbis, vel abrogando verba; sed veritatem rerum, quoniam eam homo non statuit, nec voluntas humana convellit. [0902A] Itaque si fieri potest, artium verba teneantur, et sensus. Sin autem minus dum sensus maneat, excidant verba; quoniam artes scire, non est scriptorum verba

revolvere, sed nosse vim earum atque sententias.

CAP. V. In quibus consistat corpus artis, et de topicorum utilitate.

Artis praeparatitia praecesserunt, ad quam suus opifex, et quasi legislator, rudem omnino tironem, irreverenter, et ut dici solet, illotis manibus, non censuit admittendum. Sicut enim in arte militari, instrumentorum, quibus res militaris instruitur, praeparatio, praecedit artem; sic huius sacri adeuntibus cultum, quaedam elementa praemittuntur, et quasi instrumenta tironum, quorum usu compendiosius [0902B] ad ipsum corpus artis accedant, et commodius, quod profitentur, exerceant. Utilissima quidem sunt, et si non satis proprie dicantur esse de arte, satis vere dicuntur esse ad artem.

Parum autem refert si magis dicatur, an sic. Ipsum itaque quodammodo corpus artis deductis praeparatitiis, principaliter consistit in tribus, scilicet topicorum, analyticorum, elenchorumque notitia: his enim perfecte cognitis, et habitu eorum per usum et exercitium roboratis, inventionis et iudicii copia suffragabitur in omni facultate, tam demonstratori quam dialectico et sophistae. Porro in his maxime necessaria est, praecipue probabilitatem sectantibus, scientia topicorum quae, etsi inventionem principaliter [0902C] instruat, iudiciis tamen non mediocriter suffragatur.

Et quamvis, ex opinione multorum, dialectico et oratori principaliter faciat, ipsam fere aequaliter proficere arbitror iis, qui versantur in gravitate demonstratoris, aut in fallacia et agone sophistico. Siquidem sibi invicem universa contribuunt, eoque in proposita facultate quisque expeditior est, quo in vicina et cohaerente instructior fuerit.

Ergo et tam analytica, quam sophistica conferunt inventori, et topica itidem conducit iudicanti: facile tamen acquieverim, singulas in suo proposito dominari, et accessorium esse beneficium cohaerentis. Cum itaque tam evidens sit utilitas topicorum, miror quare cum aliis a maioribus tandiu intermissus sit Aristotelis liber, ut omnino, [0902D] aut fere, in desuetudinem abierit, quando aetate nostra, diligentis ingenii pulsante studio, quasi a morte, vel a somno excitatus est, ut revocaret errantes, et viam veritatis quaerentibus aperiret.

Neque enim sermonum aut rerum tanta est difficultas, ut a studiosis non possit intelligi, et utilitas tanta est, ut prae caeteris expediat hunc agnosci. Satis enim inter caetera, quae translationis arctissima lege a Graecis tracta sunt, planus est; ita tamen, ut facile sit auctoris sui stylum agnoscere, et ab iis duntaxat fideliter intelligatur, qui sequuntur indifferentiae rationem, sine qua nemo unquam nec apud nos, nec apud Graecos, sicut Graecus interpres, natione Severitanus, dicere consueverat, Aristotelem intellexit. Sane ipso librorum numero [0903A] quasi quodam perfectionis auspicio, utilitatem operis commendavit, et omnium, quae in multis voluminibus dilatavit antiquitas, quasi sementem dedit. Singula verba eius, tam in regulis quam in exemplis, non modo ad dialecticam, sed fere ad omnes proficiunt disciplinas.

Octo quidem voluminibus clauditur, fiuntque semper novissima eius potiora prioribus. Primus autem, quasi materiam praeiacit omnium reliquorum, et totius logicae quaedam constituit fundamenta: docet enim quid syllogismus, quid et ex quibus demonstratio, quae principia artium et fidei, quae ab artibus est, quis syllogismus dialecticus, quis litigiosus, quid probabile, quod paralogista falsigraphusve non sequitur. Item quid propositio, quid problema. Et [0903B] quoniam ad problematum discussionem, probationemque positionum

progrediendum est, ex quibus sint problemata, id est quae propositiones ex arte deducantur in quaestionem adiicit, habita distinctione praedicamentorum, ex quorum natura manat ratio quaestionum. Neque enim ad omnia quae quaeri possunt, quoniam nec omnia quaerere prudentis est, suas formas applicat: sed ad ea, quae digna quaesitu sunt, et cognita, aliquid conferunt. Quolibet namque proferente contraria opinionibus, aut contemptibilia quaelibet, contemptibiliterque inquirente, sollicitari non expedit.

Quia ergo ratio praedicamentorum, aut maiora, aut aequalia praedicat de subiectis, problematum dialecticorum quadripartitam docet esse naturam. [0903C] Vult enim (etsi de hoc possit, ut de caeteris articulis, disputari) ubi de maiori et substantiali quaeritur, inquisitionem generis esse; si de pari et substantiali ambigitur, de definitione fieri quaestionem. Quod si de maiori et accidentali, dubitatur, de accidente; si de pari et accidentali de proprio constat inquiri. Verum quia de aliquo quaerenti quid aut quantum, aut quale sit, minus subiecto non dicitur recte, nec minus praedicari, nec de minori quaestio esse monstratur. Proinde quid genus aut definitio, quid accidens sit, aut proprium, docet longe commodius iis, qui in Porphyrio, aut categoriis explanandis, singuli volumina multa et magna conscribunt. In consilium [0903D] illorum non veniat anima mea, nec aliquis amicorum meorum praeceptoribus his utatur. Ad haec, quid inductio, et ubi ea uti expediat, et quoties dicatur oppositum, dicit, et qualiter oporteat dividi ea quorum multiplex est significatio.

Siquidem ad multa prodest, vel illud nosse, quod aequivocatio neque comparationem, neque numerum pluralem admittit, ut coniunctim colligat, quod divisim positum est. Nam vox, et angulus, aut cultellus, nequaquam dicuntur acuta, vel alterum acutius altero, quamvis singulum dicatur acutum. Ad hoc quoque

prodest haec speculatio multipliciter dictorum, ut ex contrariis vis contrariorum saepissime perpendatur; si enim unum eorum aut aequivoce, aut univoce dicitur ad multa, simili modo et reliquum, ut quidem in omnibus, aut in pluribus. [0904A] Nam quoniam acuto in voce grave contrarium est, in magnitudine autem levi, palam quoniam leve aut grave aequivoce diceretur ad plura.

Volenti autem scire quid agatur, necesse est vim sermonis excutere: qua ignota, fidus verborum intellectus constare non potest. Eo spectat illud Augustini, tractum quidem ab Aristotele, quoniam de fonte isto hauserunt omnes, quia in omni enuntiatione spectanda sunt tria: dictio, dicibile, et res. Est autem res, de quo aliquid, dicibile, quod de aliquo, dictio, quo dicitur hoc de illo. Interdum tamen dictionem, rem esse contingit, cum idem sermo ad agendum de se assumitur, ut in iis quae praeceptores nostri materialiter dicebant imposita et dicibilia; quale est, homo est nomen, currit est [0904B] verbum. Porro res, ut in pluribus, et dicibilia pertinent ad naturam; dictio vero ex hominum pendet arbitrio.

Itaque ad veri examinationem necesse est rem non omnino notitiae esse subtractam, rei subiectae, id est de qua agitur, dicibile convenire, et dictionem, ut omnis increpandi tollatur occasio, utrique esse cognatam.

CAP. VI. De utilitate et conceptione trium librorum in topicis.

Sicut autem elementarius est praedicamentorum, periermeniarum vero syllabicus, ita et topicorum liber, quodammodo dictionalis est. Licet enim in periermeniis agatur de simplici enuntiatione, quae utique veri falsive dictio est,

nondum tamen ad vim colligendi pertingit; nec illud assequitur, in quo dialectices [0904C] praecipua opera versatur. Hic vero primus est in rationibus explicandis, doctrinamque facit localium argumentationum, et sequentium complexionum pandit initia.

Et sicut iuxta ethicum: “Discipulus prioris est posterior dies,” ita primus sequentium librorum instructorius est. E quibus itaque locis sint problemata, primus aperit. Sequentes, unde, et quomodo probentur exponunt, et quae propositio magis aut minus argumentabilis sit, et quare. Non tamen huic operi tantum tribuo, ut inanem reputem operam modernorum, qui equidem nascentes et convalescentes ab Aristotele, inventis eius multas adiiciunt rationes, et regulas prioribus aeque firmas. Caeterum hoc Aristoteli [0904D] debetur, quoniam qui a parte totum probari docuit, et a duplici parte, vel triplici, aut amplius, inferri posse monstravit. Eodem modo et in aliis.

Ergo non modo Themistio, Ciceroni, Apuleio, et Boetio, adiectorum habemus gratiam; sed Peripatetico Palatino, et aliis praeceptoribus nostris, qui nobis proficere studuerunt, vel in explanatione veterum, vel in inventione novorum. Miror tamen quare Peripateticus Palatinus, in hypotheticarum iudicio tam arctam praescripserit legem, ut eas solas censuerit admittendas, quarum consequens in antecedenti clauditur aut destructo consequenti perimitur antecedens. Siquidem argumenta recipiebat facile, sed hypotheticas respuebat, nisi manifesta necessitate urgente.

Forte ideo, quod omnes, ut ait Boetius, volunt necessariam [0905A] tenere consequentiam. Volunt utique, quoniam hoc profitentur adiecta conditione; sed nihilominus quaedam, ob evidentem probabilitatem, quae necessitati plerumque assidet, admittuntur. Sicut enim argumenta dialecticis sufficiunt probabilia, sic et probabiles consequentiae: sed utrisque vis urgens deest, si necessitas desit: ut si instantiam dederis, docens

in quo non sit. Aristoteles autem fere ubique consequentias ponit, sive astruere, sive destruere doceat, quod positum est. Et quia ad unum multa sequuntur, habenda est ratio unde plura astruendo vel destruendo proveniant.

Ut enim ait Aristoteles: omnis qui dixit quidlibet, quodammodo multa dixit, eo quod plura unicuique ex necessitate consequentia sunt. Ut [0905B] qui hominem dixit esse, et quoniam est animal dixit, et quoniam animatum, et quoniam bipes, et quoniam mentis et disciplinae susceptibile. Est autem rationabile problema, ad quod ratiocinationes fiunt et spissae et bonae. Totus itaque secundus liber in eo versatur, quod est de accidente.

Et cum naturam accidentium eleganter doceat, tam rationum firmitudine quam exemplorum iucunditate, ad multa commodus est. Et quia solum accidens ad comparationem venit, tertius comparabilium vim aperit, et insistens naturae accidentium, quae sit eligendi aut fugiendi ratio, et in ipsis eligendis, quae praeelegenda, et in fugiendis, quae prae caeteris fugienda, regulariter monstrat. Ex quo liquet, [0905C] quantum haec disciplina physicae et ethicae prodest. Cum haec disciplinae particula, in appetendis et devitandis, et in omnibus denique comparabilibus vigeat, plane huius lata est commendatio, et male neglectus a prioribus, cum utilitate conspicua, et verborum gratia iucundus sit, et tam ethicae quam physicae plurimum prosit.

CAP. VII Brevis ratio quarti et quinti.

Quartus autem exercet problemata, quae sunt a genere, et sic generis et speciei, et ad se, et ad alia, cohaerentiam docet. Ut liquidum sit omnibus, quanto dispendio temporis nostri neglectus

sit a praeceptoribus nostris, in hac speculatione, non credo diutius immorandum: cum de rerum generibus [0905D] multa superius dicta sint, et non sit nostri propositi, in hoc opus speciales commentarios facere. Hoc tamen ab Aristotele (quoniam Porphyrius, quem parvuli sequuntur, aliud docuit) adiiciendum puto, quoniam sicut genus univoce, et non denominative, sic nec secundum quid, praedicatur.

Unde constat corpus non esse genus animalis; ait enim, considerandum, si in aliquibus secundum quid participatur genus; ut si animal aliquod sensibile vel visibile dicatur. Nam secundum quid sensibile vel visibile dicitur animal, nimirum corpus; secundum autem animam, non. Quare non erit genus sensibile vel visibile animalis. Latent autem quandoque, et totum in partem ponentes, ut animal corpus sensibile. Nullo enim modo pars de toto [0906A] praedicatur. Quare non erit corpus genus animalis, eo quod pars est. Utique genus omne, de specie verum est, et de individuis, sine translatione et figura.

Nunquam enim improprie praedicatur, quoniam nulla familiarior est assignatio quam substantiae, quae in genere et specie rectissime iudicatur. Corpus autem de homine, figurative scilicet, per synecdochen dicitur. Et quo liquet, quod qui ob unius partis evidentiam corpus dicitur, idem et anima dici potest, ob alterius dignitatem.

Sed minutiores philosophi, cum Porphyrio, vulgi sequuntur opinionem; qui fere id solum consuevit approbare, quod sensibus patet. Plato autem, et tam Stoicorum quam Peripateticorum dogma, hominem rectius animam, quam corpus dici declarat. Quam [0906B] secutus sententiam Marcus Tullius in libro De republica, ait: Tu non es is quem exterior figura designat, sed mens cuiusque, is est quisque. Doctoribus quoque Ecclesiae, Augustino et caeteris, id ipsum placuit. Si quis hinc dubitat, legat Scripturas, quae principatum personale quodammodo animae

tribuunt; et corpus hospitio comparant, aut indumento.

Item quintus copiosissime docet quot modis dicatur proprium; et in his, quid proprie et multipliciter docet quando recte positum sit, et quando sit perperam assignatum. Utilissima autem est haec speculatio ad astruendum, et destruendum, quoniam proprium, quod proprie dicitur, et cuius proprium est, se invicem mutua praedicatione concludunt.

CAP. VIII. De titulo definiendi qui exercetur in sexto. [0906C]

Porro sextus de definitione est, et artem definiendi luculenter tradit, ut qui istum plene noverit, in statuendis aut evacuendis definitionibus haesitare non debeat. Porro regulam definiendi arctissimam docuit, et quam plene aut nullus, aut rarus assequitur.

Itaque Aristotelem prae caeteris omnibus, tam aliae disserendi ratiocinationes, quam definiendi titulus illustraret, si tam patenter astrueret propria quam potenter dextruxit aliena. Caeterum sicut validior hic expugnator exstitit, quam assertor, ita plerique validius asserunt, quam impugnent; neque enim omnes omnia possunt, et quisque si efficaciam attendat gratiae, proprio munere [0906D] insignitur. Ut de fidelibus taceam, Naso carmina, Cicero causas feliciter agit; Pythagoras naturam excutit; Socrates morum praescribit normam; Plato de omnibus persuadet, Aristoteles argutias procurat. Sumpserunt hinc doctrinae suae primordia Marius Victorinus, et Boetius cum Cicerone, qui singuli libros definitionum ediderunt; illi quidem definiendi nomen, usque ad quindecim species dilataverunt, describendi modos definitionis vocabulo supponentes. Huic vero, de substantiali praecipue cura est; quae sic constare debet ex

genere et substantialibus differentiis, ut proposito coaequetur. Recte enim assignata est, cum fuerit aequalis definito, et planissima utitur interpretatione. Amovenda est ergo non modo aequivocationis impostura, [0907A] sed omnium quae incerta sunt fugienda obscuritas: quoniam evidens esse debet, quae redditur ut aliud innotescat.

Ergo et translationes declinandae, et quaecunque proprie non dicuntur. Ut lex, mensura vel imago eorum quae naturaliter iusta sunt. Sunt autem, ut ait Aristoteles, huiusmodi, peiora translatione; nam translatio facit quodammodo notum, quod significatum est per similitudinem. Omnes enim transferentes, secundum aliquam similitudinem transferunt. Quod autem huiusmodi est, non facit notum; nam neque similitudo inest, secundum quam mensura vel imago lex est, neque dici solet. Quare si proprie mensuram vel imaginem legem esse dicit, mentitur. Imago enim est, cuius generatio per imitationem est. Hoc autem non inest [0907B] legi. Si autem non proprie, palam, quoniam obscure dixit, et peius quolibet eorum, quae secundum translationem dicuntur.

Nota autem sic accipienda sunt, quod bene dispositis intellectu innotescant. Quod autem nec ex simpliciter notioribus, nec ex his, quae nobis notiora positum est, non facit ad definitionem. Aequicolam quoque, id est aequimembrem, definito oportet fieri definitionem, ut si quaeratur quid sit speculativa scientia, neutrum, nec speculativa scilicet, nec scientia, relinqui debet ambiguum. In ipsis quoque substantialibus definitivis nihil ponendum est, quod vergat ad passionem. Auctore siquidem Aristotele, omnis passio magis facta, abiicit a substantia. Differentia autem non huiusmodi. Nam magis salvare videtur id, cuius [0907C] est differentia. Et simpliciter impossibile est esse singulum, sine propria differentia. Nam cum non est gressibile, non erit homo.

Simpliciter autem dicendum, secundum quae alteratur habens, nihil horum differentia illius. Omnia enim huiusmodi, cum magis fiunt, abiiciunt a substantia. Quare si aliquam huiusmodi differentiam assignavit, peccavit. Simpliciter autem non alteramur secundum differentias.

Unde etiam Plato arguitur, mortem in animalium definitione ponens. Licet enim non fiat, id est magis aut minus praedicetur, eo quod huiusmodi non suscipiunt magis aut minus, differentia tamen non est; sed forte rectius habitum notat, et passionis habilitatem, aut magis necessitatem indicat [0907D] patienti. Hoc autem facile suadebitur Christiano, qui immortalitatem exspectans, conditionem vivendi credit mutandam in melius, non corrumpi naturam. Glorificabitur enim substantia, et sine corruptione sui eximetur a necessitate patiendi. Ipsa quoque habilitas passionis perpetiendae evanescet, quando mortale immortalitatem induet morte absorpta; et corruptibile nunc, incorruptionem possidebit.

Nec mirum mortalitatem passibilitati ascribi, cum immortalitas ipsa, secundum Aristotelem, passio sit dicenda. Ait enim: Passio vitae et casus, immortalitas videtur esse. Quoniam autem verum est quod dicitur, palam fiet, si quis concedat ex mortali aliquem fieri immortalem. Nullus enim dicet aliam eum vitam sumere, sed casum aliquem, vel passionem huic eidem adgenerari: [0908A] quare non est genus vita immortalitatis. Utique et hinc constat, quia mortale et immortale, non sunt viventium species aut differentiae, sed potius modos vivendi indicant, aut naturae conditionem. Equidem nihil mali in substantia, nam quod cuiusque optimum, inest substantiae maxime. Est autem difficile, nisi multam rerum notitiam habenti, regulariter eam definire, cum substantialia saepe incerta sint, vel ob difficultatem rerum, et ignorantiam, vel propter ambiguitatem sermonum.

Sunt etiam pleraque, quae, urgente natura, propriis definitionibus carent; ut principia, eo quod sursum pergentibus, eorum, quia non sunt genera, non occurrunt et individua: eo quod differentiis substantialibus ab invicem non separantur. Porro hic descriptiones [0908B] pro definitionibus sunt, probabiles quidem magis, quo ad definitionum formam magis accesserint. Earum tamen maior est indulgentia. Est autem quidlibet fecisse facilius quam benefecisse, quia virtus semper in arduo est. Cum vero de definitione constabit, ad construendum destruendumque propositum, efficacissima est; quia cum ipso pariter infirmatur, aut convalescit.

CAP. IX. De problemate eiusdem, et diversi, quod agitatur in septimo: et communia quaedam topicorum.

Septimus quoque a definitionibus pendet, evolvitque problemata, quae de eodem sunt, et diverso. In huius autem discussione plurima attritio est, quoniam contrarium concursus rationum, dubitandi [0908C] materia est. Caeterum sicut diversum, sic et idem alicui multipliciter dicitur; nam utrumque genere, specie et numero. Sed quae genere diversa sunt, illico et sequentibus. Econtra, quae idem numero, statim et caeteris modis uniuntur. Maxime indubitanter, quod unum est numero, et idem alicui, ab omnibus idem videtur dici; nam et hoc est esse simpliciter idem. Solet autem et hoc assignari multipliciter; proprie autem et primum, quando nomine vel definitione idem assignatum fuerit; ut vestis, tunicae, et animal gressibile bipes, homini, et quod natura fertur sursum, igni. Tertium vero quando ab accidente, ut sedens vel musicum Socrati: omnia enim haec unum numero volunt significare.

[0908D] Quoniam autem verum est, quod nunc dictum est, ex permutantibus appellationes aliquis addiscet; saepe enim praecipientes nomine vocare aliquem sedentium, permutamus; quando forte non intelligit is, cui praeceptum facimus, velut ab accidente, et eo magis intelligente, et iubemus sedentem vel disputantem vocare ad nos: palam quoniam eumdem opinantes, et secundum nomen, et secundum accidens significare; ergo idem (quemadmodum dictum est) tripliciter dividatur.

Itaque non modo definitionum, sed generis, proprii, accidentis, necessaria est cognitio, tam ad astruendum quam ad destruendum ea problemata, quae de eodem sunt et diverso, sed nihil ad alterutram operam definitione utilius, quoniam nihil efficacius, nihil notius est. In iis autem septem voluminibus, [0909A] ob ubertatem locorum, constare rectissime dicitur summa topicorum; quae, ut ait Isidorus, sic dicta sunt, quoniam tovpouû continent, id est locos, qui sunt argumentorum sedes, fontes sensuum et origines dictionum. Pro eo enim disciplina ipsa dicta est topice, quod locorum doctrinam facit. Qui vero librum hunc diligentius perscrutatur, non modo Ciceronis et Boetii topicos ab his septem voluminibus erutos deprehendet, sed librum divisionum, qui compendio verborum, et elegantia sensuum, inter opera Boetii, quae ad logicam spectant, singularem gratiam nactus est. Non omnes tamen locos huic operi insertos arbitror, quia nec potuerunt, cum et a modernis, huius praeeunte beneficio, aeque necessarios evidentius quotidie doceri conspiciam. [0909B] Versatur in his inventionis materia, quam hilaris memoriae Willelmus de Campellis, postmodum Catalaunensis episcopus, definivit, etsi non perfecte, esse scientiam reperiendi medium terminum, et inde eliciendi argumentum. Cum enim de inhaerentia dubitatur, necessarium est aliquod inquiri medium, cuius interventu copulentur extrema; qua speculatione, an aliqua subtilior, vel ad rem efficacior fuerit non facile dixerim. Medium vero necessarium est, ubi vis

inferentiae in terminis vertitur, si enim inter totas propositiones sit, ut potius sit obnoxia complexioni partium, quam partibus complexis, medii nexus cessat.

In iis autem, quae terminis, aut terminorum partibus, vim urgendi habent, locus ab ea habitudine est, quae est [0909C] inter id quod demitur conclusioni et id quod dempto succedit, succedentia enim a praecedentibus convincuntur. Quod autem utrobique manet immobile, nec probantis violentiam, nec probati recipit fidem, et sicut a significatione contrahunt termini ut universales dicantur esse, vel singulares, sic ut unus sequatur ex altero, vel propulsetur ab altero, facit cohaerentia vel repugnantia significationum.

Nisi enim res significatae sibi cohaereant aut repugnent, non est quare in terminis familiaritas aut hostilitas requiratur. Non est autem facile in singulis semper explorare, quam firmus rerum sit nexus, aut quanta dissensio, et ob hoc quid simpliciter necesse, quidve magis probabile sit, indicare interdum difficilius est. Sed quod frequentissime sic, [0909D] probabile quidem, quod nunquam aliter, magis probabile, quod aliter esse non posse creditur, necessarii suscipit nomen. Nam penes naturam est necessariorum possibiliumque definitio, sola siquidem vires suas agnovit. Adamas diu habitus est insecabilis, quia nec ferri nec chalybis verebatur acumen, tandem vero, cum plumbo et sanguine hircino sectus esset, patuit factu facile, quod prius impossibile videbatur.

Ergo solitus rerum cursus diligenter advertendus est, et quodammodo excutiendus naturae sinus, ut necessariorum probabiliumque natura clarescat; nihil enim est, quod ad locorum notitiam magis prosit, nihil quod veritatis notitiam amplius pariat, nihil quod ad docendum aut ad persuadendum [0910A] magis proficiat, et omnium dicendorum paret laudabilem facultatem.

CAP. X. De utilitate octavi.

Familiare est omnium peritorum artificum, artis suae instrumenta praeparare, antequam experiantur usum, ne conatus propriae facultatis inanis sit, si domesticis caruerit instrumentis. Sic in re militari, praevidet dux arma, et impedimenta militiae. Architectus, cum instrumentis materiam perquirit, in qua se, et illa, exerceat. Nauta clavum, rudentes, remos, anchoras, et caetera navigii armamenta componit, ut eorum fretus adminiculo, propositum artis possit rectius expedire.

Itaque pari modo, rei rationalis opifex, et campi doctor eorum, qui logicam profitentur, in praecedentibus instrumenta disputandi, [0910B] et quasi arma tironum suorum locavit in arena, dum sermonum simplicium significationem evolveret, et item enuntiationum locorumque naturam aperiret. Consequenter autem instrumentorum exercitium docet, et quodammodo congrediendi artem tironibus tradit, et quasi membra moveat colluctantium, proponendi et respondendi, convincendi et evadendi, vias monstrat, et eam propter quam caetera praemissa sunt, facultatem praeceptis informat. Ut autem praemissae similitudinis sequamur proportionem, quemadmodum categoriarum elementarius, periermeniarum syllabicus, praemissi topici, dictionales libri sunt: sic topicorum octavus, constructorius est rationum, quarum elementa, vel loca, in praecedentibus monstrata sunt. Solus itaque versatur [0910C] in praeceptis, ex quibus ars compaginatur, et plus confert ad scientiam disserendi, si memoriter habeatur in corde, et iugi exercitio versetur in opere, quam omnes fere libri dialecticae, quos moderni praeceptores nostri in scholis legere consueverant; nam sine eo, non disputatur arte, sed casu.

Caeterum ut plurimum prosit, aliorum necessaria est cognitio, qui etsi non abundent praeceptis, nisi raro, rerum tamen

sermonumque utilissimam doctrinam faciunt. Quia ergo exercitatio dialecticae ad alterum est, pares, quos producit, et quos rationibus munivit, et locis, sua docet arma tractare, et sermones potius conserere quam dexteras, et tanta cautela imbuit, ut totius eloquentiae praecepta hinc tracta principaliter, velut a primitivo fonte [0910D] originis suae, manare perspicuum sit. Indubitanter enim verum est, quod fatentur Cicero et Quintilianus, quia hinc non modo rhetoricorum adiumentum, sed et principium rhetores, et scriptores artium assumpserunt: postmodum tamen propriis dilatata est institutis.

Versatur ergo tota dialecticae agitatio, quoniam alter alterius iudex est, inter opponentem et respondentem. Horum vero uterque finem suum assequitur, si nihil omittat ex contingentibus: si proposito sic insistat, ut et se, et orationem increpationi subducat. Non enim semper eadem est increpationis occasio; nam plerumque propositi, plerumque proponentis culpa est. Siquidem, ut ait Aristoteles, non est in altero tantam [0911A] bene finire commune opus; nam et qui litigatorie interrogat, prave disputat, et qui in respondendo non concedit quod videtur, neque suscipit quidquam, quod vult interrogans inquirere: manifestum etiam quoniam non similiter increpandum, et per se rationem, et interrogantem. Nihil enim prohibet rationem quidem pravam esse, interrogantem vero, ut contingit, optime contra respondentem disputare; nam contra dyscolos, non possibile fortasse statim, quales quis vult, sed quales contingit, facere syllogismos.

Est autem pravus socius qui impedit commune opus. Qualiter vero facienda aut vitanda sit alterutrius increpatio, an utilius, an subtilius et strictius doceat, incertum habeo. Porro bene interrogantis opus est, ut faciat respondentem improbabilissima [0911B] dicere, et alia quidem, quam quae propter positionem sunt necessaria: respondentis autem, non propter eum videri

accidere impossibile, aut quod praeter opinionem est, sed propter positionem. Diversum enim fortasse peccatum est, ponere primum, quod non oportet, et positum non servare secundum modum: at opponens, etsi interdum ad inductionem, ut detur universale, aut in magnitudinem orationis, aut ut manifestior sit oratio, negotietur, in omnibus praecipuam virtutem ducit occultationem conclusionis, ut oratione per conclusionem expleta, quaeratur propter quid.

Unde in nuptiis Mercurii et philologiae, dialectica in manu serpentem gestat, et formulas, ut astutia serpentis, quae propositum tegit, mordeantur incauti et rudes, aut [0911C] improbi per rationis formulas erudiantur, aut convincantur. Consistit autem cautela, in ordine et modo explendi propositum, sive dividendum, seu definiendum, seu colligendum sit: recteque procedit ex praeexistenti cognitione locorum et argumentationum, aliorumque sermonum, quibus definitiones et divisiones explicantur. Nam loci argumentandi, et dividendi, definiendique, plerumque sunt communes; sed vis artis in argumentationibus amplius viget. In ipsis quoque syllogismis violentior est, sive integritate sui perfectus sit, sive media propositione subtracta, ad modum enthymematis conclusionem acceleret: ideoque usus magis eius facit ad alterum. Inductio vero levior est, sive maturiori [0911D] incessu a pluribus progrediatur ad unum universale, aut particulare, sive acriori impetu ab uno, ad exempli formam inducto, ad unum, inferendo prosiliat. Hic autem modus magis oratoribus congruit: interdum tamen ornatus aut explicationis causa, conducit et dialectico; magis enim persuasorius est quam urgens.

Unde, sicut Marcus Tullius in rhetoricis testis est, Socrates hoc argumentandi genere saepissime utebatur. Caeterum cum exempla ad probandum quid, aut plura feruntur, aut singula, convenientia esse debent, et ex quibus scimus: qualia Homerus,

non qualia Cherillus. Si autem ab auctoribus transsumantur, Homero quidem Graecus, Latinus autem Virgilio utatur et Lucano; domestica namque exempla magis movent, et ignota, [0912A] dubiorum non faciunt fidem. Ad occultationem vero propositi, imo ut uterque gignadiorum noti compos facilius sit idiotismus et orthonoismus, perutilis est. Ut uterque scilicet sic artem dissimulet, quod aut eam non habere credatur, aut quod habita nolit uti.

Semper enim suspecta est artis ostentatio; et econtra facilius admittuntur, via simplici gradientes. Sed prae omnibus utrique expedit nosse fideliter, circa quid confligentium versetur intentio. Siquidem non facto manifesto quid est quod positum est, non est facile argumentari; nam ex hoc, vel ad nomen, aut saepe nulla est disputatio. Ratio enim non habet processum, nisi intellectus altercantium alicui innitatur articulo. Nam ut obviatio sit, necesse est eamdem teri viam.

Ergo aut una debet esse interrogatio, [0912B] aut multiplicitas suis est rationibus distinguenda.

Unde Aristoteles, quoniam autem concessum est respondenti, non intelligenti, dicere, quoniam non intelligo, et multipliciter dicto, non ex necessitate confiteri, vel negare; palam quoniam primum quidem, nisi planum sit quod dicitur, non pigritandum dicere, non intelligere. Nam saepe ex eo quod non plane interrogantibus dant, obviat aliquod difficile. Si autem notum quidem sit, multipliciter autem dictum, si in omnibus quidem verum vel falsum sit, quod dicitur, dandum simpliciter, vel negandum. Si vero in aliquo sit falsum, in aliquo autem verum, significandum est quoniam multipliciter dicitur, et propter hoc, aliud quidem falsum, aliud autem verum; posterius enim diviso [0912C] incertum, si et in principio conspexerit, dubium.

Si autem non praeviderit dubium, sed in alterum respiciens

posuerit, dicendum ad eum, qui in alterum ducit, quoniam non ad hoc inspiciens dedi, sed ad alterum eorum; nam pluribus existentibus, quae sub eodem nomine, vel sub eadem oratione sunt, facilius est dubitatio. Si vero planum sit et simplex quod interrogatur, aut sic, aut non, respondendum: Ut enim est apud Agellium: “Qui in talibus plus vel minus respondet quam quaeratur ab eo, lineam recte disputandi ignorat aut dissimulat.”

Siquidem qui aut multiloquio, aut distorta responsione collegam impedit, non modo pravus socius, sed manifeste protervus est; praesertim si non habens [0912D] instantiam, admissis particularibus, contradicit universali; nam sine instantia quae sic, vel videatur, prohibere orationem, protervire est. Si ergo in multis apparente, non dederit universaliter, qui non habet instantiam, manifestum quoniam protervit, nisi forte contra habent argumentari, quoniam non verum est quod infertur. Siquidem si consequens falsum est, palam est quoniam ex antecedentibus veris non provenit: nam ex vero nunquam falsum, “pro eo quod veritatis integer sinus nec parit nec alit mendacium.” Non tamen sufficit in contrarium argumentari; eo quod plura contraria opinionibus, plerumque facile non solvuntur, hinc inde colluctantibus argumentis; nam Zeno quod non contingit moveri, neque stadium pertransire, et Empedocles [0913A] ab adverso omnia moveri contendit. Sed paucorum opinio, praesertim quam firmissima ratio non munit, aeque firmae et communiori opinioni non derogat.

Itaque protervus est, qui in talibus, nec instantia, nec contrariis utitur argumentis; est enim in disputationibus protervia, responsio praeter hos modos syllogismi corruptiva. Ita quidem, ex parte respondentis; nam in interrogante nihilominus est, si patefacto quid datum sit, inepta verbulorum occasione in contrarium tendit, fidelem non recipiens intellectum, sed aucupans syllabas, et ad nomen inaniter disputans. Tanto quidem

improbior est protervia, quanto acrius quisque sic urget. Caeterum uterque alterius propositum impedit, sine proterviae vitio, si officii sui partibus probe renitatur, [0913B] aut urgeat: puta si tardum natura vel usu, adhibita celeritate quis urgeat; si acrem ingenio, vel exercitii assiduitate, quis, adhibita gravitatis mora, retardet; si tegit quis propositum, ut arte deludat; si alter detegit occultatum, ut prudenter evadat, et quidem in hunc modum plurima.

Si vero falsum sequi videatur ex vero, etsi ubi fallacia sit non sit perspicuum, constat quoniam sophisticus est syllogismus, aliave argumentatio fallax quidem et perfida, cui fidem haberi non oportet. Hoc autem litigiis, quam demonstrationi, aut exercitationi dialecticae magis facit; nam sophisma est syllogismus litigatorius; philosophema vero, demonstrativus; argumentum autem, syllogismus dialecticus; sed aphorisma, syllogismus dialecticus contradictionis.

[0913C] Horum omnium necessaria est cognitio, et in facultatibus singulis perutilis est exercitatio.

Itaque assuescendum est disceptationi, et prima initia memoriter revolvenda, distinguenda necessaria et probabilia, ab oppositis, et a se invicem: excutiendae sunt vocum significationes ut facile, scientiam habenti, una oratio in plures transeat, aut plures reducantur in unam. In universalibus aut astruendis, aut depellendis, diligentia maior, cum in eis profectus aut periculum evidentius constat: pro eo quod non est sine universali syllogizare. Porro, cum in omni sermone praecipua sit virtus brevitas, tum in eo, qui ad alterum est, efficacius operatur, acceptatur gratius et clarius enitescit; nam in prolixitate omnium maius dispendium.

Quod si non [0913D] potest accelerari propositum, novitate rerum, quae tamen praeter rem non videantur, purganda est

mora; quoniam, ut ait Aristoteles, quisquis unam orationem multo tempore interrogat, male inquirit; nam si respondente interrogato quod interrogatur, palam quoniam multas interrogationes interrogat, aut frequenter easdem. Quare aut venatur, aut non habet syllogismus; nam ex paucis omnis syllogismus; si vero non respondente, quoniam non increpat, vel recedit. Contingit autem multiplicare interrogationes, ut reprehensionis detur occasio, et undecunque iustae increpationis ansas eliciat; et hoc [0914A] plerumque laudabile, interdum vero defectus indicium est, eo quod non est propositum certum, aut ei via non patet ad processum, qui easdem replicat orbitas, et auras eadem circinat, et movetur iugiter, nec promovetur.

Heschelinus faber [(34) [0913] Cod. ms. Cantab. habet faber Conchis, sed magister Willelmus de Conchis, magis placeret.] , sicut magister Willelmus referebat, illorum morem sequebatur, qui nihil in disputationibus certum appetunt, et sic rem fabrilem, sicut hi expediunt dialecticam, exercebat. Praestolabatur enim non ab arte, sed fortuna, operis finem. Dum enim coctam massam volveret in incude, eamque formaret ad ictum mallei; si forte interrogaretur quid fieret, non certum quid respondebat, sed multa disiunctim, puta cultrum, aut falcem, aut vomerem, aut aliud ad quod materiam casus induceret: [0914B] non enim quod volebat, sed quod poterat, producebatur. Nihil autem minus peritum decet artificem, quam sequi casum, non arbitrium rationis: proinde rationum undecunque, ad statuendum vel destituendum positionem, conquirenda est copia, ut urgendi instandique facultas comparetur.

Et si adversarius deest, secum quisque experiatur quae, quot, et quanta propositae quaestionis articulum muniant aut impugnent; sic enim facile erit quisque idoneus ad cogendum et reluctandum, et sive agonizandum, seu suadendum, seu philosophandum fuerit, urgentias instantiasque habens aut

superabit, aut evadet cum gloria, aut decenter sibi, et sine ignominia superabitur. Fuit antiquitus haec in re militari disciplina Romanorum ut qui armis [0914C] fuerant exercendi, ab ineunte aetate assuescerent militiae imaginariae, et ludentes in eo iugiter versarentur adolescentes, unde postmodum in necessitatibus reipublicae feliciter triumpharent. Telorum quisque noverat usum, et qualiter equitem, qualiter peditem, nunc instare, nunc fugere, nunc caesim, nunc punctim ferire oporteat, domi praediscebatur.

Sic suorum instrumentorum necesse est logicam expeditam habere facultatem, ut scilicet principia noverit, probabilibus abundet, syllogizandi et inducendi omnes ad manum habeat rationes. Vires quoque adversarii metiatur; quoniam et ex hoc plerumque negotii pendet eventus. Non est enim satis in altero tantum bene finire commune opus; siquidem sicut interrogantis aut docentis imperitia, [0914D] sic plerumque tarditas auditoris, aut rei difficultas, eum qui agit ex arte, voti compotem esse non sinit. Est autem, ut ait Palladius, magna pars prudentiae, eius cum quo agitur aestimare personam. In iure quoque cautum est, quia nemo debet esse ignarus conditionis eius, cum quo contrahit.

Ergo et aliter cum erudito, aliter agendum est cum eo, quem rudem nosti; nam eruditus syllogisticis, rudis urgendus est rationibus inductivis. Caeterum ut quis veniat ad profectum, sicut studium exercitii, ita et venam laudabilis necesse est subesse ingenii. Ingenium vero bonum est, quod vero facile acquiescit, [0915A] et falsum aspernatur; hoc autem primum a natura oritur, per fomitem innatae rationis; deinde affectione boni, et usu, vivacius convalescit. Usus quidem exercitium roborat, paritque facultatem probandi et examinandi veri; facilius tamen, et expeditius, si artis praeceptorumque compendio solidetur. Sed licet nunc ad alterum contingat utiliter

exerceri, collatio meditatione videtur utilior. Ut enim ferrum ferro acuitur, sic ad vocem alterius, contingit animum colloquentis acutius et efficacius excitari; sed maxime si cum sapiente aut modesto sermo conseritur, alioquin os stulti, quod ebullit stultitiam, et protervus, qui modestiam nescit, non tam facile ingenia adolescentium, qui aliis per imitationem appetunt conformari, erudiunt, quam pervertunt; [0915B] non informant ad vitam, nec instruunt ad scientiam, sed infatuant animam, et toxicant linguam.

Itaque licet nihil magis mutua collatione prosit, non est tamen cum omni disputandum, neque contra quemlibet exercitandum. Necesse est enim, ut ait Aristoteles, contra aliquos pravas fieri orationes. Nam contra eum, qui omnino tentat videri perfugere, iustum quidem omnino tentare syllogismum facere; non pulchrum autem, eo quod non oportet consistere statim contra quoslibet; necesse est enim laboriosum sermonem accidere; nam qui exercitati sunt, non possunt abstinere a disputatione certatoria. Sed nec ubique, nec semper, nec de quolibet disputandum. Sunt enim plura, quae disputationem non admittunt; sunt quae humanas [0915C] excedunt rationes, et tantum fidei consecrantur. Sunt et quae interrogante aeque ac respondente [0916A] videntur indigna, et eos, qui in talibus dimicant, aut desipere, aut non sapuisse convincunt. Haec autem sunt, quae scita non conferunt, et ignorata non laedunt: iis operam dare, ad philosophiam non tam accessum praeparat, quam recessum; neque enim proficientis, sed difficientis ingenii indicium est.

Unde eleganter beatus Ambrosius: “Libenter fateor me nescire quod nescio, imo quod scire nihil prodest.” Porro probabilium investigatio, ex quibus fere scientia est humana, quodammodo manat a fonte topicorum; quae rerum sermonumque adiunctione deprehensa, parant copiam rationum; ut si quis in eis sufficienter

instructus fuerit, illud Pythagoricum verum esse cognoscat, quia de omni re potest in utramque partem probabiliter disputari; [0916B] ipsam vero, sicuti est, deprehendere veritatem, divinae vel angelicae perfectionis est; ad quam tanto quisque familiarius accedit, quanto verum quaerit avidius, amat ardentius, examinat fidelius, et in contemplatione eius iucundius delectatur. Haec summatim excepta, ad instantiam provocantis retexui; non quidem quod utilitatem aut conceptionem praecedentium librorum plene descripserim (hoc enim supra vires meas est, et a proposito alienum), sed ut articulos, qui proponebantur, et criminabantur inutiles, officiosos esse monstrarem. Idem quoque in sequentibus propositum est: scilicet ut potius aemulo occurratur, quam ut in artes, quas omnes docent, aut discunt, commentarii scribantur a nobis. Cui ista non placent, doceat [0916C] potiora.

LIBER QUARTUS

[0915]

[0915C] Redire compenor ad materiam intermissam, et quae studiis gravioribus fuerat prius praeponenda. Nam et processus aetatis, gradus ordinis, conditionis forma, ut de imminentibus causis, et domesticae rei oneribus ad praesens taceam, occupationem aliam exigebant. Sed quoniam temeritas aemuli non [0915D] quiescit, et tu, cui mos gerendus est, opinionis meae sententiam quaeris, quae pro tempore licuit, succincta brevitate percurram. Iucundum enim fuerat, ut Senecae verbis utar, in antiqua redire tempora, et ad annos respicere meliores, nisi amaritudo, quae partim ex meatu, partim ex alia sollicitudine incumbit, animum praegravaret. Quia tamen visum est tibi meum et Cornificii examinare conflictum, invitus, et quodammodo tractus, in huius palaestrae descendo arenam. Sed haec hactenus.

CAP. I. Quod liber Analyticorum est rationum examinatorius.

Campidoctor itaque Peripateticae disciplinae, quae prae caeteris in veritatis indagatione laborat, infelicem [0916C] summam operis dedignatus, totum componit; certus, quod cuiusque artis perfectio, gloriam sui praeconatur auctoris.

Unde cum inventionis instrumenta procurasset et usum, quasi in conflatorio sedens, examinatorium quoddam studuit cudere,

quo diligentissima fieret examinatio rationum. Hic [0916D] autem est Analyticorum liber, qui ad iudicium principaliter spectat, et tamen ad inventionem aliquatenus proficit. Nam disciplinarum omnium connexae sunt rationes, et quaelibet sui perfectionem ab aliis mutuatur. Vix est, quae sine alterius adminiculo, si tamen omnino aliqua est, quae ad summum possit ascendere. Ut autem opinionis meae iudicium plene cognoscas, quid de hoc opere sentiam, paucis adverte.

CAP. II. Quod scientia haec utilis est ad omnia, et unde haec sortita sit nomen.

Analyticorum quidem perutilis est scientia, et sine qua quisquis logicum profitetur, ridiculus est. Ut vero ratio nominis exponatur, quam Graeci Analyticen [0917A] dicunt, nos possumus resolutoriam appellare, familiarius tamen assignabimus, si dixerimus aequam locutionem; nam illi ana aequale, lexim locutionem dicunt. Frequens autem est, cum sermo parum est intellectus, ut eum in notiorem resolvi desideremus aequivalenter; unde et interpres meus cum verbum audiret ignotum, et maxime in compositis, dicebat analetiza hoc, quod volebat aequivalenter exponi. Nam haec resolutio intellectui ad scientiam adminiculatur quam plurimum. Caeterum, licet necessaria sit doctrina, liber non eatenus necessarius est; quidquid enim continet, alibi facilius et fidelius traditur, sed certe verius aut fortius nusquam.

Siquidem et ab invito fidem extorquet: quippe violentus est, et quodam Caesareo impetu, [0917B] “nullas nisi hoste subacto, gaudet habere vias:” amici gratiam nullius momenti facit. Quod utique satis congruit officio iudicantis, cum affectus amici vel hostis, sinceritatem iudicii pervertere soleat. Porro exemplorum confusione, et traiectione litterarum, quas tum de industria, tum

causa brevitatis, tum ne falsitas alicubi exemplorum argueretur, interseruit, adeo confusus est, ut cum magno labore eo perveniatur, quod facillime tradi potest; et plerumque dum mendacium vitat, nec verus nec falsus est, aut forte mentitur; si tamen protervia calumniam facit.

CAP. III. Quod liber non eatenus utilis est ad phrasim comparandam.

[0917C] Sicut autem regulae utiles sunt, et necessariae ad scientiam, sic liber fere inutilis est ad phrasim instruendam, quam nos verbi supellectilem possumus appellare. Est enim phrasis commoda verbi facilitas in quavis lingua.

Ergo scientia memoriter est firmanda, et verba pleraque excerpenda sunt; ea enim debet esse philosophantis cautela, ut verborum intellectui semper insistat, et praeter hoc diligenter excerpat verba, quae alio commode transferuntur, et quorum potest esse frequentior usus. Reliqua coaequantur foliis sine fructu, et ob hoc aut calcantur, aut sua relinquuntur in arbore.

Unde qui Aristotelem sequuntur, in turbatione nominum et verborum, et intricata subtilitate, ut suum vindicent, aliorum obtundunt ingenia, partem pessimam [0917D] mihi praeelegisse videntur, quo quidem vitio Anglicus noster Adam mihi prae caeteris visus est laborasse, in libro, quem artem disserendi inscripsit. Et “utinam bene dixisset, bona quae dixit!” et licet familiares eius et fautores, hoc subtilitati ascribunt, plurimi tamen hoc ex desipientia vel invidentia vani, ut aiunt, hominis, contigisse interpretati sunt. Adeo enim expressit Aristotelem intricatione verborum, ut sobrius auditor recte subiungat:

...Nonne hoc spumosum, et cortice pingui,

Ut ramale vetus praegrandi subere coctum. (PERS. I, 97.) Habenda est tamen auctoribus gratia, quia de fonte eorum haurientes, labore ditamur alieno.

CAP. IV. Quae sit libri primi conceptio. [0918A]

Caeterum quod necesse est sciri, verissime et certissime traditur. Hoc equidem est, quid propositio dialectica, aut demonstrativa; universalis, particularis, aut infinita: quid terminus, praedicatus videlicet, aut subiectus; quid syllogismus perfectus, aut imperfectus; quid in toto esse, aut non esse, quas propositiones ad usum syllogizandi converti contingat, et quas non: quidve obtineat in his, quae modernorum usu dicuntur esse de naturali materia, aut contingenti, aut remota. Quibus praemissis, trium figurarum subnectit rationes, et tam extremitatum quam medii definitione praemissa, quot et qui modi in singulis figuris, ex complexione extremitatum proveniant, docet; data [0918B] quidem semente rationis eorum, quos, sicut Boetius asserit, Theophrastus et Eudemius addiderunt.

Deinde habita modalium ratione, transit ad commistiones quae de necessario sunt, aut contingenti cum his quae sunt de inesse, ut quid ex his in singulis figuris proveniat, ostendatur. Nec tamen dico ipsum Aristotelem alicubi, quod legerim, nisi forte quod ad propositum, de modalibus sufficienter egisse; sed procedendi de omnibus fidelissimam scientiam tradidit. Expositores vero divinae paginae, rationem modorum pernecessariam esse dicunt; et modum sive expressus, sive tacitus sit, plurimum attendendum. Nam in hac, quam perfecisti destruxerunt, modus subticetur, et intelligitur perinde ac si modus hic, voluntate scilicet, apponeretur. Ut et [0918C] ibi:

Tenerum spe devorat agnum.

Est enim modus, ut aiunt, quasi quidam medius habitus terminorum. Et profecto licet nullus modos omnes, unde modales dicuntur, singulatim enumerare sufficiat, quod quidem nec ars exigit, tamen magistri scholarum inde commodissime disputant, et, ut pace multitudinis loquar, Aristotele ipso commodius opinor. Utique quod sive ob verum modum, sive ob solam formam dicantur modales, earum, apud plurimos Scripturarum locos, necessaria est cognitio. Caeterum in his praecipuam arbitror esse usus auctoritatem, qui sermonum auget aut minuit, mutat aut evacuat, significationes. Quod [0918D] patet in eo quod est contingens, cuius latissimus usus, quo possibili aequabatur, in communi modernorum usu parietes scholarum nusquam egreditur. Ad haec subiungit, unde idoneitas syllogizandi proveniat, quoniam parum est generationem nosse syllogismorum, nisi quis et potentiam habeat faciendi. Sequitur ratio reducendi syllogismos in primae figurae modos; et sic primi libri conceptio clauditur.

CAP. V. Quod sit conceptio secundi.

Secundus autem transit ad rationem inferendi, quae in formam conclusionis patet, adiiciens quomodo ex falsis in secunda et tertia figura verum syllogizetur; quod eos forte praeterit, qui ex falso nihil sequi contendunt. Deinde ad circulares progreditur [0919A] syllogismos, et eos in omnibus figuris exsequitur: tunc ad conversiones syllogismorum in omni figura. Ut quidem imperfecti redeant ad perfectos, et omnium fides pariter elucescat, ista praecedunt quae directae ratiocinationis forma est: subiungitur ratio hypotheseos, quae necessitate impossibilis eventus, aut non probabilis, propositum astruit.

Cuius quidem ratio est, ut si concludenti non acquiescatur sumpta contradictoria conclusionis, et altera concessarum, eisque

in prima figura dispositis, colligatur oppositum alicuius concessarum. Quod qualiter in omni figura fiat, ostendit: omnesque modos, per impossibilem eventum, veros esse convincit. Ad haec qualiter, et in qua figura syllogizetur ex propositionibus oppositis, fideliter [0919B] aperit. Adiicit et regulam petitionis principii, quae speculatio tam demonstratori quam dialectico satis accommodata est: licet hic probabilitate gaudeat, ille veritatem duntaxat amplectatur.

Praeterea si non causa ponatur ut causa, puta, cum quis non urgente se ratione complexionis, ad impossibile ductus esse causatur, sed eo quod falsum aliquid positum fuerit, sequitur de causa falsae conclusionis, ut catasyllogismi, et elenchi, et de fallacia secundum opinionem, et de conversione medii et extremorum, cuius tamen tota utilitas longe commodius tradi potest. Subiungitur ratio reducendae inductionis, quam dicit rhetoricum syllogismum itidem et exempli, et de deductione; deinde [0919C] quid instantia, quid eiivkoû, quam probabilem propositionem dicit, etsi eius possit esse instantia, id est non perpetuo obtineat; ut matres amare, novercas invidere. Quid item signum et quomodo enthymema constet ex eicotibus et signis.

Postremo agit de cognitione naturarum. Grande quidem capitulum, et quod licet aliquatenus proposito conferat, fidem tamen promissi nequaquam implet. Unum scio, me huius capituli beneficio, neminem in cognitione naturarum vidisse perfectum.

CAP. VI. De difficultate posteriorum analyticorum et unde contingat.

Posteriorum vero analyticorum subtilis quidem scientia est, et paucis ingeniis pervia, quod quidem ex causis pluribus evenire perspicuum est. Continet [0919D] enim artem demonstrandi,

quae prae caeteris rationibus disserendi, ardua est. Deinde haec utentium raritate iam fere in desuetudinem abiit, eo quod demonstrationis usus, vix apud solos mathematicos est; et in his fere, apud geometras duntaxat; sed et huius quoque disciplinae non est celebris usus apud nos, nisi forte in tractu Ibero vel confinio Africae. Etenim gentes istae, astronomiae causa geometriam exercent prae caeteris; similiter Aegyptus, et nonnullae gentes Arabiae. Ad haec, liber quo demonstrativa traditur disciplina, caeteris longe turbatior est, et transpositione sermonum, traiectione litterarum, desuetudine exemplorum, quae a diversis disciplinis mutuata sunt. Et postremo quod non attingit auctorem, adeo scriptorum [0920A] depravatus est vitio, ut [f]ere quot capita, tot obstacula habeat. Et bene quidem, ubi non sunt obstacula capitibus plura. Unde a plerisque, in interpretem difficultatis culpa refunditur, asserentibus, librum ad nos non recte translatum pervenisse.

CAP. VII. Quare Aristoteles nomen philosophi prae caeteris meruerit.

Fuit autem apud peripateticos tantae auctoritatis scientia demonstrandi, ut Aristoteles, qui alios fere omnes et fere in omnibus, philosophos superabat, hinc commune nomen sibi quodam proprietatis iure vindicaret, quod demonstrativam tradiderat disciplinam. Ideo enim, ut aiunt, in ipso nomen philosophi sedit. Si mihi non creditur, audiatur vel Burgundio Pisanus, a quo istud accepi. Et quoniam [0920B] haec ignorantiae tenebras tollit, facitque quemdam praenoscendi praerogativa scientem, sectam Academicorum, quam in his, quae sapienti dubitabilia sunt, profitemur, de caligine sua frequenter educit in lucem; et sicut in primis examinatorium cudens, instruxit iudicem, sic clientem suum Aristoteles in his ad docentis

provehit auctoritatem. Eleganti quidem ordine, quia qui recte iudicantis implet officium, merito ad docentis cathedram sublimatur.

CAP. VIII. De officio demonstrativae, et ex quibus sit demonstratio, et quomodo; et quod sensus scientiae principium est, et quomodo.

Sed ad hanc disciplinam quis idoneus est? Profecto et si quis in aliquo, eam in multis nullus perfecte assequitur. Necesse enim est disciplinarum [0920C] praenosse principia, et ex his ex necessitate verorum sequelam colligere consertis rationibus et, ut sic dixerim, calcatius urgendo, ne quis, quasi ex defectu necessitatis, videatur hiatus, qui demonstrativae scientiae praeiudicium afferat. Non utique omnis scientia demonstrativa est, sed illa duntaxat, quae ex veris, et primis est, et immediatis.

Nam sicut non omnis syllogismus demonstratio, sed omnis demonstratio syllogismus est, sic demonstrativam scientia inconvertibiliter ambit. Communes itaque conceptiones animi praecedunt, deinde per se nota; et ex his, demonstrativa exoritur. Refert autem in iis, quae nota sunt, an natura, an ad nos notiora sint; nam proxima sensui, notiora nobis, remotiora [0920D] vero, utpote universalia, simpliciter et naturaliter notiora. Ex principiis itaque disciplinarum, per propositiones immediatas, id est quae probatione non indigent, ad id quo tendit, via est demonstratori.

Et licet ad iudicium maxime dicatur haec scientia pertinere, inventioni tamen plurimum confert. Docet enim ex quibus et qualiter contingat demonstrare, et quando, et quomodo propriis aut communibus sit utendum; nam scientiae sibi invicem adminicula conferunt. Et quia non omnis locus demonstratori commodus est (utpote ab accidente, eo quod corruptibilium, nec

demonstratio, nec scientia simpliciter est), necessarios sibi vindicat locos, reliquos dialectico cedit et oratori. Quibus satisfactum est, si verisimillimus fiat syllogismus. [0921A] Praeterea quibus syllogismis, quibusve propositionibus utendum sit aperit, et quam vim in astruendo afferat propositionis quantitas aut qualitas, diligenter inspecta; quis autem syllogismus, cui faciat quaestioni, quaeve sit figura syllogismo accommodata, pandit, et sic demonstrandi scientiam statuit, ac si sensu corporeo teneatur, quae ratio indubitata sic esse convincit.

Communes enim conceptiones, a singulorum inductione fidem sortiuntur. Impossibile enim est universalia speculari, non per inductionem; quoniam, ut ait, quae ex abstractione dicuntur, per inductiones, ignota, nota fiunt. Inducere autem non habentes sensum impossibile est. Singularium enim sensus est; nec [0921B] contingit ipsorum accipere scientiam, neque ex universalibus sine inductione, nec per inductionem, sine sensu. Fit ergo ex sensu memoria; ex memoria multorum saepius iterata, experimentum; ab experimentis scientiae, aut artis ratio manat. Porro ab arte, quae usu et exercitatione firmata est, provenit facultas exsequendi ea, quae ex arte gerenda sunt. Sic itaque sensus corporis, qui prima vis, aut primum exercitium animae est, omnium artium praeiacit fundamenta; et praeexistentem format cognitionem, quae primis principiis viam non modo aperit, sed et parit

CAP. IX. Quid sensus; et quomodo omnis philosophiae species, ex ipso convalescat per imaginationem

[0921C] Planum autem est hoc diligentius inspicienti per singula. Nam cum sensus, secundum Aristotelem, sit naturalis

potentia indicativa rerum, aut omnino non est, aut vix est cognitio, deficiente sensu; si quis opera naturae, quae ex elementis, vel materia constant et forma, pertractet cum physico, ratiocinandi viam ab indicio sensuum mutuatur. Si vero cum mathematico figuras abstrahat, aut numeros partiatur discretae multitudinis, aut continuorum corporum copiam fidelibus oculis ingerit. Philosophus quoque qui rationalem exercet, qui etiam tam physici quam mathematici cliens est, ab iis incipit, quae sensuum testimonio convalescunt, et proficiunt ad intelligibilium incorporaliumque notitiam. Est autem sensus, ut Chalcidio placet, passio corporis [0921D] ex quibusdam extra positis et varie pulsantibus corpus usque ad animam commeans.

Nisi enim eadem aliquid violentiae habeat, nec ad animam pervenit, nec cadit in sensus forma. Si vero eadem passio grata est, lenitate sui voluptatem gignit, et si invalescit, gaudium nominatur. Quod si asperitate sui exulcerat, dolorem gignit. Aristoteles autem sensum potius vim animae asserit, quam corporis passionem.

Sed haec eadem vis, ut iudicium suum de rebus formet, passionibus excitatur. Et quia res percipit, earumdem apud se deponit imagines. Quare retentione et frequenti revolutione, quasi thesaurum memoriae sibi format. Dum vero rerum volvit imagines, nascitur imaginatio; quae non modo praeceptorum recordatur, sed ad eorum [0922A] exempla conformanda, sui vivacitate progreditur. Quaesitum tamen est an a sensu distet imaginatio naturaliter, an a solo percipiendi modo. Recolo enim fuisse philosophos, quibus placuit, sicut incorpoream simplicem, et individuam esse substantiam animae, ita et unam esse potentiam, quam multipliciter, pro rerum diversitate, exercet. Eorum ergo opinio est, quod eadem potentia nunc sentiat, nunc memoretur, nunc imaginetur; nunc discernat investigando, nunc investigata assequendo intelligat. Sed plures sunt econtrario

sentientes, animam quidem quantitate simplicem, sed qualitatibus compositam, et sicut multis obnoxiam passionibus, sic multis potentiis utentem. Et facile quidem crediderim plures esse, quam eorum sit libris expressum, [0922B] cum anima, dum a Domino peregrinatur, suae originis nimis ignara, vix vires suas agnoscat.

CAP. X. De imaginatione, et quod ex ipsa oriuntur affectiones, quibus anima componitur, aut turbata deturbatur.

Imaginatio itaque a radice sensuum per memoriae fomitem oritur, et non modo praesentiam, sed et absentiam, loco quidem, vel tempore, per quamdam symplasim, quam nos conformationem possimus dicere, intuetur. Hinc est illud,

Sic sedit, sic culta fuit, sic stamina nevit,

Iniectae collo sic decuere comae (OVID. Fast. II, 771.)

Quod autem abstractiva sit, innuit Maro, dum se [0922C] sui Astyanactis imaginem abstraxisse recordatione quadam Andromache fatetur:

O mihi sola mei super Astyanactis imago!

Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat

Et nunc aequali tecum pubesceret aevo. (VIRG., Aen., III, 488.) Et quia, ut in Politia ait Plato, facile est assequi naturalia arcana, ex his quae frequenter accidunt, imaginem eorum, quae futura sunt, concipit ex qualitate eorum, quae praesentialiter sentit, vel aliquando sensit.

Ergo si passionem asperam concipit de futuro, timor oritur; spes autem, si utilitate vel amoenitate, iucundam. Hinc nascitur

et cupiditas, perniciosissima pestis, et quae philosophandi proposito plurimum adversatur. Impossibile [0922D] enim est quemquam cupiditati et philosophiae pariter operam dare. Mista autem est ex contrariis, cum spes fruendi voluptatem pariat, sed dilatio tristitiam et dolorem; quae, si invaluerint ut exordinent et turbent animam, ex ea concussione fit ira.

Itaque ad compescendos motus illicitos parit imaginatio cautelam, quae ei nociva declinet: ut sunt ex quibus dolor, ira, cupiditas, et sequelae istorum, puta invidia, odium, detractio, luxuria, vanitas. Dum vero nimis cavet, ad formidinem; dum parum, ad temeritatem accedit. Et in hunc modum ex sensu proveniunt caetera, per imaginationis opem: ut amor, qui ad tutelam corporis, vel ad conservationem utilium, vel ad procurandam successionem, plurimum operatur.

CAP. XI. Quid imaginatio; et de opinione et fallacia opinionis et sensus: et de ortu phronesis, quam nos prudentiam nominamus. [0923A]

Est ergo imaginatio primus motus animae, extrinsecus pulsatae, quo secundum exercetur iudicium, aut per recordationem redit primum. Primum enim iudicium viget in sensu, dum aliquid album aut nigrum, aut calidum aut frigidum, esse pronuntiat. Secundum vero imaginationis est: ut, cum aliquid perceptorum, retenta imagine, tale vel tale asserit, de futuro iudicans vel remoto. Hoc autem alterutrius iudicium opinio appellatur. Et est quidem certa si, prout se habent, de rebus iudicat; si vero aliter, infidelis. Hanc autem asserit Aristoteles animae passionem, eo quod [0923B] dum exercetur, rerum imagines animae imprimantur. Quod si una pro altera imprimatur, pro errore, quo

fallitur in iudicio, fallax vel falsa opinio nominatur. Nam saepissime falluntur sensus, non modo in parvulis, ubi ratio putatur otiosa, sed et in provecta aetate. Quod Aristoteles docens, dicit ex eo contingere lactentes omnes viros putare patres, feminas autem matres, quod sensus rudis fallitur, nec firmum potest afferre iudicium. Baculus vero, in aqua fractus videtur etiam perspicacissimis. Et quia sensuum fallaciam deprehendit, in eo agitatur ut et fidele aliquid teneat, cui sine errore fiducialiter possit inniti. Ab hac agitatione nascitur virtus, quam Graeci frovnhsin, Latini prudentiam vocant.

CAP. XII. Quid prudentia, quae materia eius quae partes, et quomodo scientia ex sensu. [0923C]

Prudentia autem est, ut ait Cicero, virtus animae, quae in inquisitione et perspicientia solertiaque veri versatur. Materia enim huius virtutis, in qua exercetur, veritas est: reliquarum vero, domesticae quaedam necessitates. Ne ergo undecunque fallatur, ad futura prospectum intendit, et providentiam format, vel praeterita ad mentem revocans, thesaurizat memoriae: vel de praesentibus callet, et astutiae vel calliditatis speciem parit: aut se pariter ad universa diffundit, et ei circumspectio nascitur. Cum autem veritatem fuerit assecuta, in speciem scientiae transit. Ex his patet, quod cum de sensu imaginatio, et ex his duobus opinio, et ex opinione [0923D] prudentia nascatur, quae in scientiam convalescat, quod scientia de sensu trahit originem. Nam, ut dictum est, multi sensus aut etiam unus, memoriam unam, multae memoriae, experimentum, multa experimenta, regulam, multae regulae reddiderint unam artem, ars vero facultatem.

CAP. XIII. De differentia scientiae, et sapientiae: et quid fides.

Inde est, quod maiores prudentiam vel scientiam, ad temporalium et sensibilium notitiam retulerint: ad spiritualium vero, intellectum, vel sapientiam. Nam de humanis scientia, de divinis, sapientia dici solet. Adeo autem de sensu scientia pendet, ut eorum, quae sensu sciuntur, non sit scientia, rebus a sensu subductis. Constat enim hoc ab Aristotele. Potest tamen esse fidelis opinio: ut [0924A] cum post noctem sol creditur rediturus.

Unde quia humana transitoria sint, certum opinionis de iisdem nequit esse iudicium, nisi raro: si autem, quod non usquequaque certum est, pro certo statuatur, fit accessus ad fidem, quam Aristoteles definit esse vehementem opinionem. Fides autem, tam in humanis quam in divinis rebus, maxime necessaria est; cum nec contractus sine ea celebrari inter homines possent, aut aliqua exerceri commercia, quinimo inter homines quoque meritorum praemiorumque nequit esse commercium, fide subtracta. Haec autem tum habet meritum, cum veros de religione tenet articulos: et est, ut ait Apostolus, substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium (Hebr. XI) . Est et media inter opinionem et scientiam [0924B] quoniam per vehementiam certam aperit, ad cuius certitudinem per scientiam non accedit.

Unde magister Hugo: Fides est voluntaria certitudo absentium supra opinionem, infra scientiam constituta. Sed hic scientiae nomen dilatatum est, et usque ad divinorum comprehensionem protenditur.

CAP. XIV. De cognitione fronhvsewû, et ailhqeivaû, et de ortu phronesis, et quae ratio.

Et quia veritas prudentiae materia est (nam in veri comprehensione laborat), finxerunt antiqui phronesin et ailhqeivan esse germanas, eo quod prudentiae cum veritate est quaedam divina cognatio. Inde est quod ab aspectu veritatis prudentia, si perfecta est, nequit arceri: verum quia hoc hominum non est, latens verum avide quaerit infirma conditio. [0924C] Et quidem propter fallacias sensuum et opinionum, vix in eius investigatione fideliter incedit; vix est in comprehensione secura: recolit enim se deceptam esse, et posse decipi. Sollicitatur ergo, ut firma perceptione gaudeat, indubitatoque iudicio, quod potest ratio appellari: siquidem ratum et firmum est rationis examen. Philologiam ergo parit phronesis, dum amor veri sollicitat prudentiam ad notitiam rerum, de quibus ferri vult sincerum firmumque iudicium. Et est philologia, sicut philosophia, nomen temperatum; quia sicut appetere, quam habere sapientiam facilius est, sic amare quidem, quam exercere rationem. Ratio enim, id est sincera iudicii firmitudo, paucorum est.

CAP. XV. Item quid ratio, et quod nomen rationis multiplex est: et quod rationes sempiternae. [0924D]

Anima itaque pulsata sensibus, et prudentiae sollicitudine validius concussa, seipsam exerit, collectisque in unum viribus, dolos sensuum et opinionum studet intentius declinare. Sua vero intentione perspicacius videt, firmius tenet, et sincerius iudicat. Et haec est vis, quae ratio nominatur; si quidem ratio est potentia spiritualis naturae, discretiva rerum corporalium et incorporalium, quae res appetit firmo et sincero examinare iudicio. Ipsum quoque iudicium eius, censetur nomine rationis. Sed et illa censentur rationes, de quibus sola ratio iudicat, et

quorum essentia, a sensibilium singulariumque natura distincta est. Has Pater Augustinus et multi alii asserunt sempiternas. Haec autem sunt, [0925A] in quibus ab initio, et sine initio, aeternae constitutionis decretum et suae dispositionis seriem sanxit ratio primitiva, quam si dixero, Sapientiam Dei, utique non errabo. Infinita quidem huiusmodi, vel in ipsis veris, palam est invenire: nam Deum esse Deum, et Patrem habere Filium, et Spiritum sanctum utrique consubstantialem esse, nonnihil utique sunt haec enuntiabilia, sed ab aeterno vera, et divino firma iudicio, et non modo in veris, sed in aliis hoc ipsum liquet; cum ratio duorum ad tria, et item trium ad duo, et in hunc modum plurima, auctore Augustino, sempiterna sunt. Quod si cui videatur absurdum, librum eius de libero arbitrio legat, et ita esse constabit.

CAP. XVI. Distinctio multiplicitatis, et quod bruta non habent rationem, etsi discernere videantur: et unde homo eam sortitus sit iuxta Hebraeos. [0925B]

Cassiodorus vero, in libro De anima, tali utitur definitione: Rationem dico, animi probabilem motum, qui per ea quae conceduntur et nota sunt, ad aliquid incognitum ducit, perveniens ad veritatis arcanum.

Ergo et potentia, et potentiae motus, ratio appellatur. Hunc autem motum asserit Plato in Politia, vim esse deliberativam animae, quae, quid honestum, vel utile sit, appetendumve, aut fugiendum, pensatis rerum speciebus, specierumque causis iudicio fideli examinat. Habent enim et bruta animalia vim quodammodo discretivam, qua discernunt cibos, declinant insidias, praecipitia transiliunt, necessitudinem recognoscunt;

non tamen rationem exercent, [0925C] sed naturali appetitu vigent et imaginantur pleraque, sed causas rerum discutere nequaquam possunt.

Quod quidem ex eo provenire dicunt Hebraei, quod cum, Domino disponente, ab initio creaturarum caetera coaluerint, et fotu caloris et humoris, sortita sint spiritum naturalem, animalem, sensibilem, ex quibus oriuntur appetitus, et imaginatio, quam habent bruta: solus homo assecutus est vim efficacius et sincerius disserendi, quod ei vitam inspirans Deus, divinae rationis voluit esse participem. Hominis vero spiritus, quoniam a Deo datus et ad Deum rediturus est, solus divina meditatur, et in eo fere solo caeteris animalibus praestat. Res enim corporeas, non modo imaginatio, sed sensus [0925D] comprehendit. Ad haec, et rerum corporalium formas, veram quoque ipsam cohaerentiam discohaerentiamque, pro parte cognoscit. Sensus enim videt hominem, rem utique corporalem; videt colores et motus, formas utique corporalium; videt etiam hominem movere manum, quod quidem amplius est, quam videre hominem moventem, id est, qui movet manum. Quod, si cui mirum est, acquiescat vel Augustino. Porro ratio transcendit omnem sensum, et iudicium suum, etiam in corporalibus et spiritualibus rebus immergit. Contemplatur omnia inferiora, et ad superiora prospectum intendit. Rationi Hebraeorum consentit Senecae definitio, etsi ille aliud senserit. Ait enim: Ratio est quaedam pars divini Spiritus humanis immersa corporibus.

Quod tamen aut errori gentilium accommodandum [0926A] est, qui animam mundi, in animas singulas discerptam opinabantur, ipsamque mentiebantur esse Spiritum sanctum; aut benignius interpretandum est: ut pars, non in quantitate, sed in virtute dicta credatur. Nam ut verbi figuram exprimeret, adiecit quaedam. Licet enim ratio quodammodo virtus divina sit, nequaquam tamen pars eius est, quia absolutissimae simplicitatis

est.

CAP. XVII. De officio rationis, et quare sensus in capite, quibus ratio praesidet; et quas pedissequas habeat philologia.

Cum ergo ratio origine divina nobilitetur, et divino polleat exercitio, eam super omnia colendam esse, totius philosophiae decreto sancitum est. Haec enim inordinatos motus compescit, et ad normam [0926B] bonitatis componit universa, ut nihil sit quod ordinationi divinae repugnet, cui si quis obtemperat, felici processu peraget aevum; si detrectat, ut in Timaeo ait Plato, Claudum iter vitae, et mancum serpens, cum familiari stultitia demum revocatur ad inferna. Agit haec corporis curam et animae, et utrumque componit.

Qui vero utrumque contemnit, mancus et debilis est, qui alterum, claudus. Et quia sensuum examinatrix est, qui ob fallendi consuetudinem possunt esse suspecti, natura optima parens omnium, universos sensus locans in capite, velut quemdam senatum in Capitolio animae, rationem quasi dominam in arce capitis statuit, mediam quidem sedem tribuens inter cellam phantasticam et memoriam, ut velut e specula sensuum, et imaginationum, [0926C] possit examinare iudicia. Proinde quidem, quia haec ipsa vis, etsi divina sit, quasi quodam sensuum et imaginationum ventilabro excitatur, et quia prudentia ad investigationem veri, quaerit rationis sincerum examen, et philologiam parit, quam duae pedissequae periergia, et aigrupniva, iugiter prosequuntur.

Est autem periergia quae laborem circuit operis, aigrupniva vigilans diligentia, quae exercitium temperat, ne quid nimis; amor enim otiosus non est. Habet enim terrenam et mortalem

philologia originem: sed cum ad divina transit, immortalitate quadam deificatur. Quia cum prudentia, quae de terrenis est, et rationis amor, ad incorruptae veritatis, divinorumque arcana consurgit, [0926D] in sapientiam transiens, quodammodo a mortalium conditione eximitur.

CAP. XVIII. De differentia rationis, et intellectus: et quid intellectus.

Qua vero proportione ratio transcendit sensum, ea, sicut Plato in Politia auctor est, excedit intellectus rationem. Nam intellectus assequitur, quod ratio investigat: si quidem in labores rationis intrat intellectus, et sibi ad sapientiam thesaurizat quod ratio praeparans acquisivit. Est igitur intellectus, suprema vis spiritualis naturae, quae humana continens, et divinas penes se causas habet omnium rationum, naturaliter sibi perceptibilium. Sunt enim quae exsuperant omnem sensum, tam hominum, quam angelorum, divinae rationes. Et nonnullae aliis plus aut minus, pro divinae dispensationis decreto, [0927A] innotescunt. Hunc solius Dei esse, et admodum paucorum hominum selectorum, asserit Plato.

CAP. XIX. Quid sapientia, et quod ipsa de sensu per gratiam.

Sapientia vero sequitur intellectum, eo quod divina de his rebus, quas ratio discutit, intellectus excerpsit, suavem habent gustum, et in amorem suum animas intelligentes accendunt. Nam et ex eo sapientiam dici reor, quod boni saporem habeat in divinis.

Unde Patres scientiam referunt ad activam, ad

contemplativam vero, sapientiam. Patet ex his quod, si quis praemissos gradus recenseat, de scaturigine sensuum etiam sapientiam, praeeunte et opitulante gratia, videbit emanare. Et ut prophetico testimonio gaudeamus, timor ipse, qui est [0927B] initium sapientiae (Psal. CX) , de sensu, vel imaginatione poenae contingit. Qui cum sollicitetur, ne vapulet, punientis habens memoriam, ipsius declinat offensam. Praemiorum quoque sensu, vel imaginatione, ad obsequium punire et beare potentis, incitatur. Pietatem ergo exercuit, qui declinat offensam, sed per experientiam obsequii scientiam assecutus est. Haec enim actionis est. Si vero assuescat experientiae, ex consuetudine gerendorum provenit fortitudo. Ut autem obsequium rationabile, quod gratissimum est, praestet, consilium deliberationis, super actis, vel agendis, oboritur. Deliberationem sequitur intellectus, meliorem partem retinens in sinu suo; versatur enim in divinis, quorum [0927C] gustus, et amor, et inhaerentia, vera demum sapientia est. Hos tamen gradus non operatur natura, sed gratia, quae de fonte sensuum, pro arbitrio suo, elicit varios virulos scientiarum, et sapientiae: invisibilia Dei, per ea quae facta sunt, manifestat, et manifestata, quadam charitatis unitate communicat, et hominem Deo unit.

CAP. XX. De cognitione animae, et simplicitate, et immortalitate, secundum Ciceronem.

Unde et quidam minuti philosophi, eo quod a sensibus ad scientiam sit processus nisi eorum, quae sentiuntur, ullam negant esse scientiam. Quod quantum philosophandi proposito adversetur, perspicuum est. Perit enim exercitium rationis, quo rerum apud se notiones, quas Graeci ennoias dicunt, [0927D] quaerit et tenet: sine quo, nec nomen constare potest. Est ergo, ut ait Cicero in Tusculanis, magni ingenii, revocare mentem a

sensibus, et cogitationem a consuetudine abducere.

Nec enim Deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quidem sit, et libera, et segregata ab omni concretione mortali. Singularis est quaedam natura, atque vis animi, seiuncta ab his usitatis notisque naturis: quidquid illud sit, profecto divinum est. Non valet tamen animus, ut plene seipsum videat: sed ut oculus, sic animus se non videns, alia cernit. Non videt autem quod minimum est, formam suam fortasse. Quanquam id quoque, sed haec relinquamus. Vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Haec magna, [0928A] haec divina, haec sempiterna sunt. Qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quaerendum est quidem.

Itaque sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut Deum non vides; tamen ut Deum agnoscis ex operibus eius, sic ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis, vim divinam mentis agnoscito. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei simus, quin nihil sit animis admistum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod cum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest: igitur nec interire. Haec ille in Tusculanis, ut et vim deliberativam, rationem scilicet, divinam quidem, et animas hominum esse [0928B] immortales doceat.

Haec quidem, de passione sensuum, et viribus, et dignitate animae, multa brevitate perstricta sunt, ut constaret, quia, ut ait Aristoteles: Ars sive scientia originem trahit a sensu. Si quis enim vellet de viribus animae copiosius disputare, materia subtilis ingenium acutum, capacem memoriam, et expeditum otium quaerens, cum studio diligenti, in maximorum voluminum quantitatem erumperet.

Qui vero naturam animae diligentius investigare voluerint,

non modo Platonis, Aristotelis, Ciceronis, et veterum philosophorum scripta revolvant, sed Patrum, qui veritatem fidelius expresserunt. Nam et doctores Ecclesiae, et post eos Claudianus, et alii moderniores, de anima [0928C] multa scripserunt, quos si quis non potest evolvere, vel Phrenouphysicon legat, librum de anima copiosissime disputantem. Eum tamen aliis omnibus non praepono. Sed haec hactenus, nunc ad propositum redeamus.

CAP. XXI. Quod praecedentibus, etsi non sufficienter, Aristoteles aliquod hypotheticorum seminarium dedit.

Dialecticam et apodeicticam, quam nos demonstrativam dicimus, praecedentia docent: in iis tamen de hypotheticis syllogismis nihil, aut parum, est actitatum. Seminarium tamen datum est ab Aristotele, ut et istuc, per industriam aliorum, possit esse processus. Cum enim tam probabilium, quam necessariorum loci monstrati sunt, ostensum est, [0928D] quid ex quo sequitur probabiliter, aut necessario. Quod quidem ad hypotheticorum indicium maxime spectat, ut arbitror, ut consequentia constet. Praeterea Boetius hoc pro seminario inveniendorum dicit acceptum, quod Aristoteles ait in Analyticis, idem, cum sit et non sit, non necesse est idem esse.

Ergo ipse, et alii aliquatenus suppleverunt imperfectum Aristotelem in hac parte: sed quidem, ut mihi visum est, imperfecte.

Itaque in hypotheticis syllogismis, qui syllogismi fiant, in priori forma per positionem antecedentis, qui in posteriori per destructionem consequentis: quaeve sint figurae, aut modi qui constant, ex compositis hypotheticis, et de propositionibus,

aequimodis, et non aequimodis, et quae sit natura eorum, qui fiunt ex disiunctis, [0929A] ostenditur. Sed forte ab Aristotele, de industria relictus est hic labor: eo quod plus difficultatis quam utilitatis videtur habere liber illius, qui diligentissime scripsit. Profecto si hunc Aristoteles more suo exsequeretur, verisimile est tantae difficultatis fore librum, ut, praeter Sibyllam, intelligat nemo. Nec tamen hic de hypotheticis satis arbitror expeditum, supplementa vero scholarum perutilia et necessaria sunt.

CAP. XXII. De sophistica, et utilitate eius.

Sophisticam esse, dictum est, quae falsa imagine tam dialecticam quam demonstrativam aemulatur, et speciem quam virtutem sapientiae magis affectat.

Unde ne cliens Aristotelis, mechanicae huius supplantetur insidiis, eam praecedentibus [0929B] recte subiungit. Opus quidem dignum Aristotele, et quo aliud magis expedire iuventuti non facile dixerim: iuventus enim, etsi sapientiam veram in omnibus plene nequeat obtinere, sapientiae tamen opinionem affectat, et gloriam suam aliorum vult iudicio celebrari. Hoc est utique quod sophistica pollicetur: est enim apparens sapientia, non existens.

Unde et sophista, copiosus ab apparente sapientia, sed non existente. Haec autem omnium disciplinarum aemulatrix est, et sub earum specie, suas omnibus tendiculas parat, incautosque subvertit. Frustra, sine hac, se quisque gloriabitur esse philosophum, cum nequeat cavere mendacium, aut alium deprehendere mentientem. Hoc utique in unaquaque disciplina opus scientis est. Videas huius [0929C] ignaros, cum ab aliis, vel a se, paralogizentur homines Nicodemianos, cum fuerint supplantati dicentes prae stupore: Domine, quomodo possunt

haec fieri? (Ioan. III.) Nihil autem est, quod minus deceat aut gloriae aut victoriae captatorem. Sane litigiosus victoriam, sophista gloriam quaerit, finisque utriusque in disceptationibus et contentionibus plurimum placet.

Unde et ad phrasim conciliandam, et totius philosophiae investigationes, sophisticae exercitatio plurimum prodest: ita tamen, ut veritas, non verbositas, sit huius exercitii fructus. Sic enim veritatis et sapientiae famula est: alioquin adultera, prodens amatores: quos excaecatos exponit erroribus, et in praecipitium ducit. [0929D] Ait Sapientia: Qui sophistice loquitur, odibilis est (Eccli. XXVII) : sed plane odibilior est, qui sophistice vivit: error enim vitae, quam verbi, perniciosior. Vix est tamen qui in vita non imitetur sophistam, cum hi, qui non sunt, velint videri boni, et hoc modis omnibus agant; et qui boni sunt, aliorum saepe circumvenire quaerant iudicia, ut meliores quam sint, videantur. Quod quidem est, in ratione vivendi, sophistam induere, si tamen gloriam propriam simulator affectat; nam si divinam, et quidem ex scientia, forte poterit excusari.

CAP. XXIII. De sophisticis elenchis.

Hanc itaque in scholam Peripateticam Aristoteles introducit, et fallaciarum nube depulsa, docet qualiter [0930A] admitti debeat, aut vitari. Vires eius universas exponit, et instrumentum, quo illa utitur, manifestat. Sicut enim dialecticus elencho, quem nos reluctatorium dicimus syllogismum, eo quod contradictionis est: sic et ista, sophistica elencho utitur; qui utique imaginarius est syllogismus, eo quod non contradictionis est sed videtur. Paralogismus enim est, id est syllogismus umbratilis. Supponit et genera disputationum, ut appareat quomodo nunc docentem ex principiis, nunc ex probabilibus colligentem, nunc ex his, quae non videntur, probabilia arguentem, quod est demonstratoris,

dialectici, et tentatoris officium, sophista imitetur. Is, inquam, qui agonizans litigiosam exercet, adiicit sophistarum notas quinque, procurantium quomodo [0930B] adversarius in redargutionem incidat, aut falsum, aut inopinabile, aut soloecismum, aut nugandi ineptias. Sufficit autem cavillatori, si vel hoc facere videatur. Subiungit his arguendi modos, qui sunt in dictione: ut aequivocatio, amphibologia, compositio, divisio, accentus, et figura dictionis: et item eos, qui sunt extra dictionem, ut in ea specie, quae est secundum accidens, et in ea qua simpliciter, vel non simpliciter dicitur; et tertia quae est secundum elenchi ignorantiam; et quarta secundum consequens; et quinta secundum quod est in principio sumere; et sexta, quod est non causam ut causam ponere: et septima, plures interrogationes unam facere.

Itaque, qualiter opponentem aut respondentem in his versari oporteat, per singula [0930C] capita diligenter exsequitur, et, sicut optimus campiductor, hunc, ad inferendam pugnam, illum instruit ad cautelam. Cum ergo ex his liqueat quae adesse debeant, quae abesse, et probabilium, quae sola sufficit humana infirmitas comprehendere, patefacti sint loci, rationumque monstratae sint necessariae complexiones, docendi sint rationes, et viae explanatae, fallaciarum sublata sint impedimenta, luce clarius est rationem disserendi suis esse limitibus et partibus absolutam.

CAP. XXIV. De his qui Aristotelis opera carpunt.

Satis ergo mirari non possum, quid mentis habeant (si quid tamen habent), qui haec Aristotelis opera carpunt, quae utique non exponere propositum [0930D] fuerat, sed laudare. Magister Theodoricus, ut memini, Topica, non Aristotelis, sed Trecassini Drogonis irridebat. Eadem tamen quandoque docuit. Quidam

auditores magistri Roberti de Meliduno, librum hunc fere inutilem esse calumniantur. Alii detrahunt categoriis.

Unde in commendatione eorum diutius moratus sum, reliquos, eo quod omnium iudicio commendantur, morose non censui commendandos. Elenchis tamen, sed inepte, opponitur, quod versus habent poeticos: sed constat quod idioma linguarum commode in commercium non deducitur. In eo autem mihi videntur analyticis praeferendi, quod non minus ad exercitium conferunt, et faciliori intellectu eloquentiam promovent.

CAP. XXV. Quod Cornificius, Bromio scurra deorum, vilior est: et de laude logicae quid Augustin. et alii philosophi dicant. [0931A]

Cum itaque logicae tanta sit vis, quisquis eam causatur ineptam, ineptissimus est. Pallas Bromium, qui eam Marsicam aut veneficam irridebat, in nuptiis Philologiae compescit, et superis multa praedicatione consociat. Porro, ut est in fabulis, Bromius deorum scurra contemnitur: sed Cornificius noster, logicae criminator, philosophantium scurra, non immerito contemnetur. Ut de Platone taceam, Aristotele, Tullio, a quo, ut maiores perhibent, philosophia inchoata est, et perfecta, Pater Augustinus, cui temerarium est obviare, eam tantis effert praeconiis, ut vituperari non possit, nisi [0931B] ab his, quorum nulla est prudentia, sed impudentia multa. Ait ergo in secundo libro De ordine: Cum perfecta esset dispositaque grammatica, admonita est ratio quaerere atque attendere hanc ipsam vim, quae peperit artem.

Nam eam definiendo, distribuendo, colligendo, non solum digesserat, atque ordinaverat, verum etiam ab omni falsitatis irruptione defenderat. Quando ergo transiret ad alia fabricanda,

nisi ipsa, sua prius, quasi quaedam machinamenta et instrumenta distingueret, notaret, digereret, proderetque ipsam disciplinam disciplinarum, quam dialecticam vocant? Haec docet docere, haec docet discere. In hac se ipsa ratio demonstrat, atque aperit quae sit, quae velit; et quid valeat scire, scit sola. Scientes facere, non solum vult, sed et potest. [0931C] Quid ad haec Cornificius? Nempe quod cuiusque deficientis ingenii est, et desidiae, quae ad hortamenta virtutis stertere consuevit, quod non potest assequi, criminatur.

CAP. XXVI. Quo consilio utendum sit adversus eum, et protervos, et calumniatores.

Utamur ergo adversus eum, et compigrescentes (quoniam iam habet consortes erroris), consilio, quod se post multa, quae per ipsam didicit, in primo contra Academicos, dicit Augustinus a dialectica dedicisse. Docuit me, inquit, cum de re constat, propter quam verba dicuntur, de verbis non debere contendi. Et quisquis faciat id, si ex imperitia facit, docendum esse; si ex malitia, deserendum; si [0931D] doceri non potest, monendum, ut aliquid aliud potius agat, quam tempus in superfluis operamque consumat; si non obtemperat, negligendum. De captiosis autem atque fallacibus ratiunculis breve praeceptum est: si male concedendo inferuntur, ad ea, quae concessa sunt, redeundum esse. Si verum falsumque in una conclusione confligunt, accipiendum inde quod intelligitur: quod explicari non potest, relinquendum. Si autem modus, in aliquibus rebus, latet penitus hominem, scientiam eius non esse quaerendam.

CAP. XXVII. Quod Aristoteles in multis erravit; quod in logica eminet.

Haec adversus Cornificium. Caeterum contra eos qui veterum favore potiores Aristotelis libros excludunt, Boetio fere solo contenti, possent plurima [0932A] allegari. Sed non oportet, quia palam est omnibus, usque ad miserationem, imperfectio illorum, qui in sola Boetio tempus et rem consumpserunt, ut fere nihil sciant. Nec tamen Aristotelem ubique plane aut sensisse, aut dixisse protestor, ut sacrosanctum sit, quidquid scripsit. Nam in pluribus, obtinente ratione et auctoritate fidei, convincitur errasse: siquidem non modo studiosum quemlibet, sed et Deum ipsum prava posse committere asserit.

Item, providentiam Dei, usque ad regionem lunae progredi diffitetur: et ut divinationem tollat praenoscentiamque futurorum, asserit inferiora non regi per divinae decreta Providentiae, nec angelorum prodesse opem, aut daemonum in his, aut in futuris aliquam esse perspicientiam. Sunt et multi errores eius, qui [0932B] in scripturis tam ethnicis quam fidelibus poterunt inveniri; verum in logica parem habuisse non legitur. Unde sic accipiendus est, ut ad promovendos iuvenes ad gravioris philosophiae instituta, doctor sit, non morum, sed disceptationum.

CAP. XXVIII. Quomodo ea sit utendum.

Sed licet ars ista ad quammulta sit utilis, qui aliorum ignarus est, non tantum huius eruditione ad philosophiam iuvatur, quantum hinc, sumpta verbositate et temeritate, impeditur. Fere enim inutilis est logica, si sit sola. Tunc demum eminet, cum adiunctarum virtute splendescit. Tenerae tamen aetati indulgendum est amplius, et ut copiam eloquentiae comparet, interim est ferenda verbositas. Sicut enim corpora, sic et ingenia puerilia, in primis [0932C] alenda sunt ne inarescant: et ut a plenitudine et copia alimentorum succo distendantur ad robur

concipiendum, et ut caro, quodam dilatationis suae vitio in hac aetate luxuriet. Hoc autem et laboris exercitium, et pondus sollicitudinis, et diligens opera, sequenti aetate satis excoquet et purgabit. Procedente ergo aetate, et sensu, verbositatis cohibeatur licentia, et sophisticae (quam Aristoteles dictitivam, nos circumventoriam vel cavillatoriam dicere possumus), improbitas conquiescat. Manet haec sollicitudo eum qui doctoris nomen et officium vindicat. Porro inutilis est opera praeceptorum, si non usu et exercitio assiduo roboretur; nisi forte in habitum transierit dispositio.

CAP. XXIX. Quod temeritas adolescentiae reprimenda, et quare Mercurius societur Philologiae, et quae sint praecipue expetenda. [0932D]

Non tamen ea licentia est indulgendum gymnasiorum exercitiis quae, quasi iocus quidam et palaestra philosophiae agitantur in spe proficiendi, ut in annos maturiores, aut in studia graviora protendantur. Scurriles ineptiae, insulsa loquacitas, et clamosa, itemque levitas puerilis, cum prima lanugine deponenda sunt. Haec siquidem agere, est philosophum diffiteri, et ad male sanos accedere.

Unde, ut a fabulis instruamur, Mercurius, eloquentiae praesul, hortatu matris in Philologiae nuptias transit ab adolescentia prima, eo quod iam pubentes genae, seminudum eum incedere, chlamydeque indutum [0933A] parva, invelatumque caetera, humerorum cacumen obnubere, sine magno risu Cypridis, non sinebant. Cypris enim, quae mistura interpretabatur, vigens in eis, qui sapientiae et eloquentiae mistura condiuntur, inermis, nudae ventosaeque facundiae deridet ineptias. Latet autem

sensum hominis, quem multa cogitantem terrena inhabitatio deprimit, trium, maxime expetendorum, arcana praestantissimaque natura. Haec autem sunt vera bonitas, veritas sincera, ratio incorrupta et certa. Horum tamen quasi olfaciens dulcedinem natura humana, cui Deus sicut in libro Sirac legitur: Posuit oculum supra cor, ut ostenderet magnalia operum suorum, ut laudaretur in bonitate, et glorificaretur in mirabilibus suis (Eccli. XVII) : horum, inquam, dulcedinem [0933B] sentiens, appetit nosse verum, apprehendere bonum, et ei, ne dispendium patiatur, firmiter adhaerere. Appetitus enim hic naturaliter a Deo insitus est homini, etsi per naturam sine gratia perficere non possit.

Unde tres sorores, filias Phronesis, fabulosa gentium finxit antiquitas, Philologiam, Philosophiam et Philocaliam. Genus Philosophiae et Philocaliae Augustinus, Philologiae Marcianus, sed cognationem trium indicat Aesopus.

Ergo quia veram bonitatem, sapientiam, rationem, etsi polliceri sibi arroganter non audeat, affectat tamen indesinenter humana infirmitas, versatur in amore istorum, donec amoris exercitio per gratiam, res ipsas quas desiderat, assequatur. Has quidem affectiones Phronesis parit, quia sapor, qui humanae [0933C] naturae dulcescit, ad veri bonique provocat appetitum. Nam fronwð Graece dicitur sapio, quod quidem saporem appetitus potius exprimit, quam sapientiam, quae in divinorum contemplatione consistit. Illa enim, non Phronesis, sed sofiva appellatur.

CAP. XXX. Idem.

Harum vero philologia prima est, et quae aliarum naturam, vim et consilia indicat: siquidem cum undique probabilia multa

occurrant (quia, ut ait Pythagoras, fere de omni re potest in contrarium disputari), rerum certitudinem quaerit, et diligenti cautela declinat errores; et sicut virtus est vitium fugere et sapientia prima, stultitia caruisse, sic [0933D] quae praecaveret errorem has quae virtutes afferunt naturaliter antecedit: et, ut Iunonis, aut, ut rectius dixerim, Martiani verba ponantur, an quisquam est, qui philologiae se asserat privilegia laborata, et lucubrationum praemium nescire Pallorem, quae etiam deos quiescentes ad se venire inaudita obsecratione compellit: et paulo supra coelum, terram, mare, et quae in eis sunt, prima scrutatur: quae

Pervigil in modico penetrans arcana labore,

Quae potis est docta totum praevertere cura

Quod superis praescire datum est. Quin crebrius in nos

Ius habet illa, deos urgens iniussa coactos,

Et quod nulla queat superum tentare potestas

Invito scit posse Iove.

Siquidem, ut ait alius, non inferior Martiano,

[0934A] ..... Labor improbus omnia vincit. (VIRG. Georg., I, 144.)

Liquet autem ex praecedentibus ad hoc, ut sensus sit, plura concurrere: ut sint exterius offendiculum, in quem impingit spiritus, minister sentiendi, idemque spiritus qui exterioris obstaculi qualitatem ad notitiam animae profert. Ut sint tria, anima quae sentit, spiritus, quo sentit, et offendiculum, quod extrinsecus sentit. His, ut praedictum est, excitatur vis deliberativa, quam supra nominavimus rationem, suumque iudicium exercet, quod itidem ratio appellatur; quod quidem interdum verum, interdum probabile est.

Sed ratio vera non est, nisi sit certa et firma: eo quod ratio, nomen firmitudinis est. Nam et ratum non dicitur, nisi quod [0934B] firmum est. Ut itaque magno placuit Augustino: Ratio vera solius Dei est, et eorum, quibus ipse certam notitiam firmumque iudicium de rebus habere concessit. Est autem praedicamentalis inspectio, et prima fere philosophandi via, de qualibet re proposita quid sit attendere, itemque quibus proprietatibus ab aliis differat, et quomodo aliis conformetur. Deinde an sit ei quid contrarium, et an ipsum susceptibile sit contrariorum. Quae cum innotuerunt, res familiarius assignata, in notitiam transit. Utique hunc ordinem, etsi pro voto exprimere nequeam, in tantae rei investigatione tamen, quia commodissimus est, placuit imitari. Nec est ubi iustius de rationis veritatisque substantia quaeratur, quam ubi vis logicae discutitur, quae se profitetur [0934C] scientiam veritatis, ut asserit Augustinus, et utinam assequi valeat quod promittit! Constat autem quia plurimum prodest, et inveniendi examinandique rationes, viam et copiam parat.

CAP. XXXI. Quod philologia alias duas praecedit: et quae sit praedicamentalis inspectio sequenda in discussione rationis et veritatis.

Sicut autem ratio in creaturis est vis quaedam spiritualis, naturae rerum examinatrix, et tam corporalium, quam intelligibilium assequens notitiam: ita primitiva quaedam ratio est, quae sua virtute res omnes, tam corporales quam intelligibiles comprehendit, et naturam, et vim singulorum plene fideliterque, id est absque omni errore, examinat. Hanc, sive sapientiam, sive virtutem Dei dixero, [0934D] et rerum omnium firmitudinem esse, procul dubio non errabo. Penes hanc omnium rerum natura, processus finisque subsistit. Quippe haec est sphaera quam

poetico figmento Martianus obnubilans, ex omnibus elementis dicit esse compactam, ut nihil absit, quod ab aliqua natura credatur contineri. Illic coelum omne, aer, freta, diversitasque telluris, claustraque tartarea, urbes, compita, cum actibus fortunisque suis, cunctarumque species rerum, tam in specie quam in genere numerandae. Quae quidem sphaera, imago quaedam videbatur, ideaque mundi. Plato autem quaestionem inducit, una sit idea, an plures.

Et profecto si substantiam scientiae aut rationis quis attendat, una est: si pluralitatem rerum, [0935A] quas penes se ratio intuetur, ideae sunt infinitae. Hanc intuens stoicus, pronoivan, quam nos appellare possumus providentiam, veneratur, et legibus ipsius, ad necessitatem omnia dicit arctari. Epicurus econtra rerum facilitatem attendens, exstinguit pronoivan, et omnia a lege necessitatis absolvit. Peripateticus vero, utrinque erroris praecipitium metuens, nec ad paradoxas stoici, nec ad kuriodovxaû Epicuri movetur: sed sic in stoico pronoivan asserit, ut rebus non inducat necessitatem, sic cum Epicuro, a necessitate res expendit, ut providentiae non auferat veritatem.

Res itaque partim necessarias asserit esse, partim facilitati naturae, et libero arbitrio subiacere. Academicus vero fluctuat, et quid in singulis verum sit definire non audet. Haec [0935B] tamen secta trifariam divisa est: habet enim, qui se nihil omnino scire profiteantur, et cautela nimia demeruerunt philosophi nomen. Habet alios, qui se sola necessaria, et per se nota, quae scilicet nesciri non possunt, confiteantur nosse. Tertius gradus, nostrorum est, qui sententiam non praecipitant, in his quae sunt dubitabilia sapienti.

CAP. XXXII. Quid ratio primitiva: et de variis sectis philosophantium.

Prima itaque et ratio vera, est divina, quam diximus, et quae nullum omnino admittit errorem. Nihil autem est quod magis rationi videatur adversum, quam error; illa enim statuit et confirmat, hic lubricitate sua prosternit et supplantat. Et sicut sensus nomine censetur nunc potentia, nunc actus [0935C] sentiendi, et item tam potentia, quam actus imaginandi dicitur imaginatio: ita ratio, nunc vis, nunc agitatio motusque virtutis, nunc etiam illa, in quibus ratio quemdam suae virtutis motum exercet, dicuntur rationes. Quales quidem sunt inhaerentiae in consequentiis: proportiones in numeris: et eorum, quae absolute necessaria sunt, demonstrationum principia.

Has autem, tam in libris De ordine, et De libero arbitrio, et Hyponosticon, quam in multis aliis, asserit Augustinus immortales esse et sempiternas. Unius, inquit, ad duo, et duorum ad quatuor, verissima ratio est; nec magis fuit heri ratio illa vera, quam hodie: nec magis cras, aut post annum, erit vera. Nec si omnis mundus iste concidat, [0935D] poterit ista ratio non esse, simili modo substantiam esse. Si sit corpus, non esse non potest. Caetera quidem, quae divinae rationis oculus contemplatur, vera quidem sunt, sed prae mutabilitate sua nequaquam dicuntur rationes. Ex hoc autem veritatis rationisque consortio, quibusdam philosophantibus visum est semper esse verum quod semel est verum: quibus videtur suffragari ratio, quam Augustinus inducit, ut doceat nostram et praecedentium patrum eamdem esse fidem: etsi nos pro parte gaudeamus impletum, quod illi praestolabantur implendum: ait enim: non est mutata fides, etsi variata sint tempora. Et nos, et illi, eamdem amplectimur veritatem, sed aliis et aliis sermonibus praedicamus.

CAP. XXXIII. Quid sit rationi contrarium, et quod multis modis dicitur ratio; et quae rationes

aeternae? [0936A]

Natura vero angelica, quae noxio corpore non tardatur, et divinae puritati familiarius inhaeret, rationis incorruptae viget acumine. Et licet non aequaliter Deo cuncta examinet, ea tamen rationis praerogativa ditatur, ut nullo supplantetur errore. At humana infirmitas, quae tam ex conditione naturae, quam merito culpae, multis patet erroribus, imo et capta labitur a prima et secunda puritate, degenerat in examinatione rerum, id est in exercitio rationis.

Et quia incertitudinis lubrico vacillat, apprehendit quod potest, et nunc ex fida rerum similitudine veras exercet opiniones, nunc decepta [0936B] vanis imaginibus, falsas. Si enim res ut se habet comprehenditur, vera opinio est; et si sic verbo exponitur, est vera locutio: unde nonnullis philosophorum probabiliter placuit, veritatem, unde opinio vera dicitur, aut sermo verus, quasi quemdam medium habitum esse rerum, quae examinantur extrinsecus ad rationem. Si enim eis fideliter in examinando innititur, certa est, nec aliquo vacillat errore.

Itaque locutio, quae vera dicitur, a modo quem innuit, modalis appellatur. Item opinio vera, a modo percipiendi; et ratio vera a qualitate examinis sui. Res quoque singulae, verae dicuntur: ut homo verus, verus candor, dum in his taliter percipiendis, nullius imaginis phantasmate circumveniatur opinio. Fides autem examinandi res, ut verae [0936C] dicantur, convincitur plerumque a duobus; scilicet vel a forma substantiae, vel ab effectu formae. Est enim verus homo, cui vera inest humanitas: id est conscia rationis et possibilitatis. Vera autem albedo est, quae albificat: quae iustum facit, vera iustitia. Si mihi non credis, vel magno Hilario, qui Gallicano cothurno attollitur, et a lectione simplicium procul est, aurem praebe.

CAP. XXXIV. Quod homo perfectam non habeat rationem, et quod verum multipliciter dicitur.

Ut autem geramus morem stoicis, qui circa verborum analecticem vel analogiam sollicitantur, verum dictum est a Graeco heron, quod firmum et stabile, seu certum et clarum interpretatur. Hinc [0936D] heroes dicti sunt, qui firmum et stabilem adepti sunt gradum ex consortio numinum, quibus eos fabulosa antiquitas sociavit. Hi vero hImivqeoi, heroes nuncupati sunt, sicut Martianus ait, ex eo quod veteres terram håran appellaverunt. Et hoc quidem a certitudine stabilitatis suae.

Nos autem, non semideos, qui nulli sunt, sed nec heroes, ob perfidiae notam, aliquos dicimus, sed translationem electorum, quae sit a fluctuatione et vanitate mundana ad gloriam, verae certitudinis et firmae stabilitatis, verbo significamus Catholico. Eos namque, a confirmatione, quam adepti sunt, sanctos appellamus; siquidem sancire, confirmare est: et sanctus, confirmatus in virtute vel gloria. Hoc utique est a vanitate eximi, et in veritate versari. Proinde verum, [0937A] hoc verbum, confirmationis nota est, stabilitatemque significat rei, cui ratio fideliter possit inniti.

Veritas vero, nomen firmitudinis et stabilitatis est. Nec moveat, quod pro aspiratione Graeca, Latinus V posuit consonantem: quum Aeolicum digamma ad hanc consonantem multas habeat affinitates. Sicut autem ut vis sentiendi motum suum exerceat utiliter, necesse est aliquod esse, cui stabiliter innitatur: sic ratio labitur, si non stabili innititur offendiculo. Nam si lucem subtraxeris, cessat visus, auditus nullus est, cessante sono, olfactus gustusque quiescunt ab odoris saporisque carentia; tactus inanis est, si in rem solidam non offendat.

Dicitur tamen quod tunc videantur tenebrae, silentium

audiatur, tangatur inane. Sed verius diceretur his [0937B] sensibus tunc nihil sentiri. Augustinus enim, et contra Manichaeos, et in Hyponosticon, et in aliis multis libris docet, non modo has, sed quaslibet privationes, nihil esse. Aristoteles autem eas nonnihil esse asserit: eo quod non modo privant, sed ad se quodammodo subiecta disponunt. Itaque tam sensus, quam ratio, stabile quid exposcunt, ne inanis sit opera, quae certum quid non comprehendit. Nam cum agit ut teneat, et cassatur eius intentio, et in vanum laborat, et suo fallitur errore.

Unde, sicut errorem diximus rationi contrarium, sic vanitatem veritati contrariam profitemur; nam falsum vanumque, etsi voces diversae sint, ad eamdem quodammodo accedunt significationem. Porro vanitas et falsitas ad nihilum vergunt; quod enim falsum est, [0937C] omnino nihil est, nec sub scientiam cadit. Nam, sicut Augustinus et in soliloquiis, et contra Academicos et in plerisque aliis docet, inter omnes veteres et etiam inter ipsos Academicos constitit, scire falsa neminem posse. Siquidem, ut itidem contra Academicos astruit, rerum falsarum, quoniam omnino non sunt, nulla potest esse scientia. Ubi autem quidam interpretes dixerunt, quod terra ab initio erat inanis et vacua, alii interpretati sunt, quod nihil erat nec composita.

Ergo verum vano falsoque, quoniam idem sunt, lege contrarietatis opponitur. Nec moveor si res existens, rei non existenti opponatur: cum hoc palam sit in enuntiabilibus quae contradictorie opponuntur. Nam [0937D] Aristoteles docet alterum eorum esse semper, et alterum ex necessitate non esse. Nonne res existens, rei non existentis est signum, ut rubor futurae serenitatis, aut tempestatis? Siquidem

Mane rubens coelum, notat imbres, sero serenum. (VIRG., Georg.)

CAP. XXXV. Quid dicatur verum, et quid veritas, et quid eius contrarium.

Omnia vero vana, quatenus vana sunt, fallunt. Et cum falsitate deceptas mentes illuserint, velut phantasma evanescunt.

Unde, ob hanc rerum evanescentium disparentiam, omnia quae sub sole sunt, vana esse, in concione universorum, qui versantur in mundo, proclamat Ecclesiastes (Eccle. II) : tanta quidem maiestate verbi, tanta probabilitate sententiae, [0938A] ut ad omnes nationes et linguas vox illa pertranseat, et omnium, qui aures audiendi habent, corda penetrando concutiat. Plato quoque, eorum, quae vere sunt, et eorum quae non sunt, sed esse videntur, differentiam docens, intelligibilia vere esse asseruit: quae nec incursionum passionumve molestiam metuunt, non potestatis iniuriam, ne dispendium temporis, sed semper vigore conditionis suae eadem perseverant.

Unde et eis, post essentiam primam, recte competit esse, id est firmus certusque status, quem verbum, si proprie ponitur, exprimit substantivum: temporalia vero videntur quidem esse, eo quod intelligibilium praetendunt imaginem. Sed appellatione verbi substantivi non satis digna sunt, quae cum tempore transeunt, ut nunquam in [0938B] eodem statu permaneant, sed, ut fumus, evanescant: fugiunt enim, ut idem ait in Timaeo, nec exspectant appellationem. Hanc autem veram existentiam partiebatur in tria, quae rerum principia statuebat; Deum scilicet, materiam, et ideam, siquidem haec, in sui natura, immutabilia sunt. Nam Deus usquequaque immutabilis est; reliqua duo, quodammodo immobilia, sed in effectibus ab invicem variantur. Materiam quippe advenientes formae disponunt, et quodammodo motui reddunt obnoxiam: et item formae materiei contactu, quadam ratione variantur, et, ut ait Boetius in Arithmeticis, in intervertibilem transeunt inconstantiam.

Ideas tamen, quas post Deum primas essentias ponit, negat in seipsis materiae admisceri, aut aliquem [0938C] sortiri motum: sed ex his formae prodeunt nativae, scilicet imagines exemplarium, quas natura rebus singulis concreavit. Hinc in libro De Trinitate Boetius: Ex his formis, quae praeter materiam sunt, illae formae venerunt, quae in materia sunt, et corpus efficiunt. Bernardus quoque Carnotensis, perfectissimus inter Platonicos saeculi nostri, hanc fere sententiam metro complexus est:

Non dico esse quod est, gemina quod parte coactum

Materiae formam continet implicitam:

Sed dico esse quod est, una quod constat earum:

Hoc vocat Ideam illud Acheus et [griech. Ylen.]

Et licet Stoici materiam et ideam Deo crederent coaeternam; alii vero, cum Epicuro providentiam evacuante, ideam omnino tollerent: iste, cum illis [0938D] qui philosophantur, Deo neutram dicebat coaeternam. Acquiescebat enim Patribus, qui, sicut Augustinus testis est, probant quia Deus est, qui omnia fecit de nihilo, omnium creavit materiam. Ideam vero aeternam esse consentiebat: admittens aeternitatem providentiae, in qua omnia semel et simul fecit, statuens apud se universa, quae futura erant in tempore, aut mansura in aeternitate. Coaeternitas autem esse non potest, nisi in his, quae se, nec natura maiestatis, nec privilegio potestatis, nec auctoritate operis, antecedunt.

Itaque solas tres personas, quarum est una natura, potestas singularis, operatio inseparabilis, fatebatur esse coaequales et coaeternas: nam in illis, omnimoda parilitas est, Ideam vero, quia in hanc parilitatem non consurgit [0939A] sed quodammodo natura posterior est, et velut quidam effectus, manens in arcano consilii, extrinseca causa non indigens, sicut aeternam audebat dicere, sic coaeternam esse negabat. Ut enim ait in expositione Porphyrii: Duplex est opus divinae mentis, alterum quod de

subiecta materia creat, aut quod ei concreatur; alterum, quod de se facit, et continet in se, externo non egens adminiculo. Utique coelos fecit in intellectu ab initio, ad quos ibi formandos, nec materiam, nec formam quaesivit extrinsecam. Alibi quoque ait:

Principium cui sola fuit divina voluntas,

Aetas non frangit demoliturque vetustas,

Dissolvit tempus quidquid producit adesse,

Si non ad praesens, constat quandoque necesse.

Ergo super tali qui luget conditione,

Aut nihil, aut minimum claret rationis habere. [0939B] Quidam tamen, licet ab aeterno concedant esse vera, ea tamen negant esse aeterna, dicentes nihil esse aeternum, nisi quod vivit, eo quod aeternitas, teste Augustino, status est interminabilis vitae. Ex his patet placuisse Platonicis, cum Salomone, omnia subsolana vana esse; et eas res duntaxat esse veras, quae non ut phantasmata evanescunt, sed statu substantiae certa, et semper eadem sunt.

CAP. XXXVI. Item de veris; et quod aliter dicuntur esse res, aliter sermones, aliter vera, et quomodo.

Cum vero nomen falsi opinioni, locutioni, et rei pariter applicetur, opinio, quae deceptionis fallaciam patitur, falsa rectissime nominatur: siquidem ipsa est, quae fallitur. Locutio autem falsa est, eo quod [0939C] falsam significat opinionem. Res vero falsa dicitur ab effectu, ideo quod ipsam, non nisi cassus et vanus, percipiat intellectus. Sic et in physicis sana dicuntur esse vel aegra, nunc animalia, nunc signa, nunc causae. Ut autem

a Platonis eminentia cum Peripateticis paululum descendamus, ea vera dicuntur esse, vel falsa, quae, ut de significatione complexorum sermonum agatur, certo percipiuntur intellectu, aut vano: hi siquidem, velut qui philosophantur humanius, et cum Platonicis, non excedunt mente sibi et Deo, sed sobrii sunt, hominibus in eo veritatem aut falsitatem statuunt, in quo sicut percipitur examinando et comprehendendo fidelis est aut erroneus intellectus. Si enim rem sic esse [0939D] ut est, aut non esse ut non est, comprehendit, iudicio certo et fideli usus est; sin autem vel non esse quod est, vel esse quod non est, opinatur, procul dubio fallitur et errat. Idem quoque est in sermonibus. Res autem, quae seipsam, prout est, intellectui subiicit, vera est: quae aliter, vana et falsa.

Ergo a modo percipiendi (scilicet quo percipiuntur, aut percipiunt) convincitur veritas aut falsitas tam opinionum quam rerum; sermonum vero, a modo significandi.

Unde quia Deum falli impossibile est, procul dubio constat quoniam quo fidelior est scientia et certior, eo minus falsa comprehendit. Ea tamen falsa esse cognoscit, quod verum est, et veritati omnia contemplanti, non potest esse absconditum. Nam penes essentiam Dei, primitiva [0940A] veritas, id est certitudo, aut stabilitas, aut claritas est, et ab hac derivatur quodammodo, quidquid in rebus fideliter dicitur verum esse. Siquidem illi soli omnium tam rerum quam sermonum, cohaerentia, vel discohaerentia constat, et certa est.

Homo vero quantuscunque, affectat quidem certiorari: eo quod amor veritatis cognatus et innatus est rationi, et, ut ait Martianus, cum philologia illam existentem, et ex non existentibus veritatem toto pectore deprecatur. Haec utique aliunde non provenit, quam si aliqua stilla divinae sapientiae per gratiae eliquationem seipsam infundat, et mentem se quaerentis et amantis illustret. Ista siquidem est virgo fontana, unde

Martianus praemissam asserit manare veritatem. Nihil enim veraciter innotescit, [0940B] nisi de scaturigine fontis huius. Sed nec aliquod falsum inde emanat, quoniam fontana illa, quam poetici nube figmenti involvit, virgo est, et totius corruptionis et falsitatis ignara.

CAP. XXXVII. Differentiae eorum quae vere sunt, et quae videntur esse, secundum Platonicos.

Omnes autem res, divinae simplicitatis oculus contemplatur, ut ei nec futura desint, nec praeterita elabantur. Cohaerentiam rerum, et discohaerentiam pensat, et tam de iis quae sunt, quam de iis quae non sunt, certum et fidele exercet iudicium: et quae ab initio vidit, quia non evanescunt, firma sunt, et vera dicuntur. Hae utique sunt cogitationes Altissimi, quarum profunditatem nemo sufficit explicare (Iob. XXIII) . Haec verba, quae semel dicta sunt, sed [0940C] processu temporis, pro divinae dispositionis decreto, in actum prodeunt. Quis mentem Dei dixerit otiosam, et non ab initio omnia contemplatam (II Paral. XVI.)

Si ergo vera, quasi quaedam cogitata Dei sunt, quis illa, nisi praesumptuosus, affirmaverit evanescere? aut quis ea non semper fuisse in mente eius, qui ab aeterno universa disposuit, et scivit, audeat profiteri? Nunquid et ille novas cogitationes concipit, et nova more nostro init consilia? Et licet haec ab aeterno fuerint vera, non tamen aliquid Creatori dicitur coaeternum quia, ut dictum est, ad parilitatem eius nihil omnino consurgere potest, siquidem ipsius est, ut haec ipsa vera sint, aut certa. Quod autem omnis res, aut Creator dicitur, [0940D] aut creatura, ad substantias, et ad ea quae substantiis insunt quocunque modo, ex auctoritate Patrum universitatis complexio revocatur; nam enuntiationum significatio non contingit urgente

aliqua ratione sermonis.

Qui enim sic partiti sunt, respexerunt ad incomplexorum significationes. Nonnihil ergo sunt vera, quae in mente Dei consistunt, sed nec creaturae sunt, eo quod ab aeterno exstiterunt. Nam quin quaedam sempiterna sint, nulla quaestio est, nisi forte eo referatur illud Ecclesiastici (Eccli. XVIII) : Qui vivit in aeternum, creavit omnia simul A quibusdam enim refertur tam ad illud opus, quod in se conspiciendo et disponendo Trinitas operata est, quam ad creationem primordialis materiae, ex qua omnia creata sunt, aut in ipsa creatis concreantur. [0941A] Caeterum hoc est eis esse, quod ad primitivam rationis scientiam referri, et ita esse quasi pronuntiari, stabili intentatoque iudicio. Esse ergo istorum, innotescere est: nam et humanorum verborum idem dicitur pronuntiari et esse; aut memoria retineri et esse. Nam de unico, Augustinus ait: Hoc est verbum non quod desinit prolatum, sed quod permanet natum. Quae distinctio quodammodo videtur inepta, nisi per prolationem subsisterent verba. Caeterum, quoniam esse, et unum, et res, multipliciter dicuntur, viderit quisque quomodo dictionum interpretetur significationem. Habent itaque res (naturae scilicet, vel naturalium opera), habent cogitationes, sermones, et vera, et rationes: singula, inquam, haec habent suum existendi modum, [0941B] ut pro qualitate illius, eorum quae fideliter enuntiantur, accipienda sit interpretatio, unde inspecta diligenter significatione verborum, esse vera dicantur, aut non esse. Non contendo, dum tamen vera non omnino nihil sint; falsa vero usquequaque non sunt quoniam omnino nihil sunt. Sic enim et antiqui philosophi, et catholici Patres definierunt. Porro memorari et dicere, Dei scire ipsius est. Memoria namque eius, aut verbum, sive ratio, sapientia ipsius est. Verbum ergo, quo loquitur omnipotentia, unum est: sed verba, quae loquitur, infinita. Principium, inquit, verborum tuorum veritas (Psal. CXVIII) , eo quod a luce inaccessibili, quam

Deus inhabitat (I Tim. VI) , habet, ut ei omnia innotescant. Hanc tamen lucem, a substantia eius, non [0941C] arbitror alienam.

CAP. XXXVIII. Quod aliter res, aliter opinio, aliter locutio vera vel falsa dicitur; et quare locutiones huiusmodi et modales appellantur.

Nunc iucundissimam rationis veritatisque cohaerentiam cum omni reverentia contemplemur, rationis et veritatis auxilium implorantes; nam sine eo, non modo apprehendi, sed nec investigari, fideliter queunt. Est ergo ratio, quidam mentis oculus. Et ut latius describatur: Ratio est quoddam instrumentum, quo mens omnes sensus suos exercet. Proprium eius est, investigare, et apprehendere veritatem. Huius virtutis contrarium, est imbecillitas et impotentia investigandi et assequendi verum. Error [0941D] autem contrarium est illius agitationis, investigantis verum, quam supra diximus rationem. Virtus haec in Deo simpliciter perfecta, in angelo perfecta pro natura, sed in homine aut omnino imperfecta est, aut ut multum; si tamen sit in aliquo perfecta pro tempore, aut collatione imperfectiorum.

Unde non rationem, sed appetitum rationis, quem philologia exprimit, vindicat sibi: siquidem nomina haec philologia, philosophia, et philocalia, philosophorum modestia temperavit. Ratio vero, nequaquam contrariorum susceptibilis est, eo quod divina ratio immutabilis substantia est. Angeli vero, vel hominis ratio, substantia non est.

CAP. XXXIX. De cohaerentia rationis et veritatis, et breviter quid utrumque. [0942A]

Veritas autem, lux mentis est, et materia rationis. Hanc Deus universaliter, angelus particulariter intuetur; homo autem, etiam perfectissimus, pro parte modice videt; sed quo perfectior, eo amplius appetit. Haec est soliditas certitudinis in qua rationis viget examen. Tolle lucem et soliditatem, frustrabuntur visus et tactus; sicut et in aliis sensibus, sono, vel odore, vel sapore subtracto. Simili modo, omnis sensus rationis frustrabitur, veritate subducta. Contrarium vero eius est veritas seu falsitas, aut inane: quod, sicut philosophia probat, in rebus nihil est.

Unde et quibusdam placuit, inane, littera mutata, dici quasi inune, scilicet quod [0942B] non est unum. Quod autem non est, nihil est. Est autem primaeva veritas in maiestate divina. Alia vero est, quae in divinitatis consistit imagine, id est in imitatione. Omnis enim res, tanto verius est quanto imaginem Dei fidelius exprimi: et quanto ab ea magis deficit, tanto falsius evanescit. Utique sic ut: Homo vanitati similis factus est, et dies eius sicut umbra praetereunt (Psal. CXLIII) . Non est autem umbra, nisi lux corporis aliquo praepediatur obstaculo, et quasdam inducit tenebras absentia lucis.

Ergo veritatis luce sublata, erroris tenebrae invalescunt; error vero fallit.

Unde et veritatis contrarium, a fallendo falsitas nominatur; quia: Qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat (Ioan XII) . Proprium quidem veritatis est, fovere [0942C] rationem, et illustrare, et solidare: sicut rationis, quaerere, assequi et amplecti veritatem. Nam et lux exterior, ut dictum est, visum fovet: res solida roborat tactum. Porro haec in Deo unum, quia ratio, et Verbum aeternum, de se dicit: Ego sum veritas (Ioan. XIV) : alieno enim non eget adminiculo, quia et se ratio illustrat, et veritas seipsam invenit. At in creaturis, aliud veritas, aliud ratio: nam veritas, imago quaedam Divinitatis est, quam in rebus ratio quaerit et invenit. Ratio, virtus, aut mentis agitatio est, quae

occupatur in perspicientia veri. Non est autem veritas susceptiva contrariorum, ob eamdem causam, quam de ratione superius exposuimus.

CAP. XL. Idem de eodem: et quod nec ratio, nec veritas contraria suscipit. [0942D]

Si huc Peripateticorum tendit intentio ut, omni vanitate reiecta, veritatem rerum agnoscat, et tota ratione veritatem Dei quaerat, veneretur et colat, non inutiliter laboratur. Alioquin opera perit et impensa. Sed quia multa sunt, quae praepediunt intelligentiam, utpote invincibilis ignorantia eorum, quae ratione expediri non possunt, sicut sunt sanctae Trinitatis arcana, et item fragilitas conditionis, vita brevis, utilium negligentia, occupatio inutilis, probabilium conflictus opinionum, culpa, quae lucem demeretur, et tandem numerositas et immensitas investigabilium: adeo obductum cor humanum, ut ad veri notitiam raro possit [0943A] accedere.

Sed in his octo, quae proposita sunt, nihil adeo, pro mea opinione, scientiam eorum quae expediunt, impedit, sicut culpa, quae separat inter nos et Deum, et fontem praecludit veritatis: quem tamen ratio sitire non cessat. Cor meum, inquit mens suorum conscia peccatorum, dereliquit me, et lumen oculorum meorum, et ipsum non est mecum (Psal. XXXVII) . Siquidem nisi ea, quae novit quis, ad divinum reflectat obsequium, non cum ipso, sed potius contra ipsum, facit scientia eius: multa enim scire non prodest, si unum desit, quod est super omnia necessarium, et se ex creaturarum intelligentia manifestat. Ait sanctus Salomon: Proposui in animo meo quaerere et investigare sapienter, de omnibus quae fiunt sub sole (Eccle. I) . Hanc occupationem [0943B] pessimam dedit Deus filiis hominum. Versati sunt in hac, philosophi gentium, qui, iuxta Apostolum,

veritatem Dei in mendacio tenuerunt, et merito suo, evanuerunt in cogitationibus suis (Rom. I) .

Pro eo enim quod gratias bonorum non retulerunt auctori, dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt (ibid.) . Est autem curiositas, inutilium superflua inquisitio, in qua non modo Peripatetici, sed fere totus occupatus est mundus. Quod vitium Lucanus notans, dum aestuantis Oceani incertas causas promeret, curiosos ad certitudinem inscrutabilis secreti invitat. Quaerite, inquit, quos agitat mundi labor. Dum autem mens circa multa, et non multum ad se pertinentia, amplius occupatur, evagatur longius a se, et plerumque obliviscitur [0943C] sui, quo quidem nullus error perniciosior est. Nam se nosse, sicut ait Apollo, fere summa sapientia est.

Quid autem prodest homini coelorum, aut elementorum nosse naturam, magnitudinis et multitudinis proportiones doctrinaliter quaerere, virtutum vitiorumque speculari conflictum, complexiones attendere rationum, et de omnibus probabiliter disputare, et sui ipsius esse ignarum? Nonne stultus reputabitur, qui aliena lustrat hospitia, et quo sibi in necessitate divertendum sit, obliviscitur? Nimis utique curiosus est, et sui negligens, qui aliena miratur, et propria non attendit. Qui vero ad usum vitae convertit extrinseca, ut eorum agnoscat et veneretur auctorem, suum [0943D] metiatur imperfectum, qui vix pauca comprehendere potest, et rebus transitoriis, cum quibus et ipse transit, non nisi praecario utitur et ad horam. Qui concupiscentias cohibet, reprimit, aut exstinguit; qui imaginem Dei, vitio corruptam, diligenti studio nititur reformare, qui virtutum, toto nisu, colit, et exercet officia, rectissime philosophatur. Sobria est illius investigatio, qui primo seipsum excutit, et quae inferiora sunt, diligenter examinat, et coaequalia sine negligentia intuetur, et superiora contemplatur cum veneratione, aut ausu temerario in ea, quae inscrutabilia sunt,

non irrumpat. Hic utique de se non superbit; variam mundi supellectilem, nisi quatenus necessarium aut licitum est, minime concupiscit; proximo impendit [0944A] charitatem: coelestibus, qui vultui Dei semper assistunt, reverentiam et amorem; et bonorum omnium gratiam et laudem refert divinae maiestati, quam utique nec plene nosse permittit immensitas sui; et, si nos non laboraremus infirmitate qua premimur, nec plene ignorare sinunt creaturae: quae omnes, quasi publica attestatione, Creatoris gloriam praeconantur.

Hinc est illud Salomonis in Proverbiis: Non erigas oculos tuos ad opes quas habere non potes, quia facient sibi pennas ut aquilae, et evolabunt in coelum (Prov. XXIII) . Ut autem ait Augustinus, in libro De ordine: Deus melius nesciendo scitur: quem si quis ignarus naturarum, et morum, rationumque cupiditatumve servus, et rebus pereuntibus inhians, aut forte caste vivens, et [0944B] disciplinarum nescius, ingenii viribus quaerendo, et disputando, invenire confidit, procul dubio tantum errabit, quantum errari plurimum potest. Alibi quoque: Ignorantia Dei, eius verissima sapientia est: et item: Non est parva scientia de Deo scire, quid non sit Deus, quia quid sit, omnino sciri non potest.

CAP. XLI. Ad quid Peripateticorum, et omnium recte philosophantium, tendat intentio; et de octo obstaculis intelligentiae.

Cum ergo sciri quaedam non possint prae eminentia dignitatis, quaedam prae multitudine et magnitudine quantitatis suae, quaedam propter inconstantiam et lubricitatem sui; cui potissimum insistendum sit, et quid maxime expediat, Ecclesiasticus [0944C] docet (Eccli. III) : Altiora, inquit, te ne

quaesieris, et fortiora te, ne scrutatus fueris. Ecce temeritatem eorum cohibet, qui Deificae Trinitatis arcana, et ea quorum visio in vita aeterna promittitur, irreverenti verbositate discutiunt.

Unde, etsi scientia videatur augeri, devotio certe minuitur. In supervacuis, inquit, rebus, noli scrutari multipliciter, et in pluribus eius operibus non eris curiosus. Multos enim supplantavit suspicio eorum, et in vanitate detinuit sensus eorum (ibid.) . Hic quoque illorum audaciam reprimit, qui sollicitantur de omnibus, et volunt de universis reddere rationem, cum constet auctoritate Salomonis in Ecclesiastico (Eccli. I) , quod nec minimae rei, quae sub coelo [0944D] est, nedum coelestium, aut supra coelestium, plenam possit homo reddere rationem. Porro in quibus oporteat philosophantis ingenium exerceri, filius Sirac docet: Quae praecepit Deus, cogita illa semper, et in pluribus operibus eius non eris curiosus (Eccli. III) . Quia enim de radice sensuum, qui frequenter falluntur, scientia manat, et decepta infirmitas, quid expediat parum novit, data est, per clementiam Dei, lex, quae utilium scientiam aperiret, et indicaret de Deo, quantum scire licet, aut quantum expedit quaerere. Illa enim, divinam potentiam in creatione, sapientiam in dispositione, bonitatem manifestat in conservatione rerum. Sed haec maxime eminent in hominis reparatione redempti. Voluntatem quoque Dei patenter exponit, [0945A] ut sciat quisque quid ipsum oporteat facere. Et quia tam sensus, quam ratio humana frequenter errat, ad intelligentiam veritatis, primum fundamentum locavit in fide. Hinc est illud Philonis, in libro Sapientiae (Sap. III) : Qui confidunt in Domino, intelligent veritatem, et fideles in dilectione acquiescunt illi.

CAP. XLII. Quid visibilia argumenta mundum vanitati subiectum esse convincunt; et quae

causa fuerit hic finiendi librum.

Sed haec hactenus. Iam enim flere magis vacat quam scribere, et visibili argumento doceor quod mundus totus subiacet vanitati. Exspectavimus enim pacem, et ecce turbatio et tempestas ingruens Tolosanis, Anglos et Gallos undique concitat, et reges, quos amicissimos vidimus, se insatiabiliter [0945B] persequuntur. Ad haec, mors domini Adriani summi pontificis, cum omnes Christianae religionis populos nationesque perturbaverit, Angliam nostram, unde fuerat oriundus, acerbiori dolore commovit, irrigavitque lacrymis profusioribus. Omnibus ille bonis flebilis occidit, sed nulli flebilior, quam mihi. Cum enim matrem haberet, et fratrem uterinum; me, quam illos, arctiori diligebat affectu. Fatebatur etiam publice et secreto, quod me prae omnibus mortalibus diligebat. Eam de me conceperat opinionem, ut quoties opportunitas aderat, conscientiam suam in conspectu meo effundere laetaretur. Et cum Romanus pontifex esset, me in propria mensa gaudebat habere convivam: [0945C] et eumdem scyphum et discum, sibi et mihi volebat et faciebat, me renitente, esse communem.

Ad preces meas illustri regi Anglorum, Henrico II, concessit et dedit Hiberniam iure haereditario possidendam, sicut litterae ipsius testantur in hodiernum diem. Nam omnes insulae, de iure antiquo, ex donatione Constantini, qui eam fundavit et dotavit, dicuntur ad Romanam Ecclesiam pertinere. Annulum quoque per me transmisit aureum, smaragdo optimo decoratum, quo fieret investitura iuris in gerenda Hibernia; idemque adhuc annulus in curali archivo publico custodiri iussus est. Si virtutes eius percurrere velim, in [0946A] magni voluminis librum, haec una excrescet materia. Omnium vero mentes magis exulcerat scissura Ecclesiae, quae, exigentibus culpis nostris, contigit, tanto Patre sublato. Expetivit eam Satanas, ut cribraret sicut triticum, et

undique, alterius Iudae proditoris ministerio, amaritudines et scandala spargit. Oriuntur bella plusquam civilia; sacerdotalia enim sunt et fraterna.

Nunc iudicium est mundi, et timendum ne partem stellarum secum involvat ambitiosi ruina proditoris. Vae autem illi, per quem hoc scandalum venit (Matth. XVIII) . Et plane melius erat, si natus non fuisset. Publici doloris expono causas: cum tamen aliunde familiarius dolore torqueat, tum non leviori, quod ad me spectat. Siquidem Pater meus, et dominus, imo et tuus, venerabilis Theobaldus, Cantuariensis [0946B] archiepiscopus in aegritudinem incidit: ut incertum sit, quid sperare, quid timere oporteat. Negotiis more solito superesse non potest, iniunxitque mihi provinciam duram, et importabile onus imposuit, omnium ecclesiasticorum sollicitudinem.

Anxiatur ergo undique in me spiritus meus, et cruciatus quos patior, non sufficio enarrare. Sed in his omnibus, unicum mihi consilium superest, Deum hominem, intemeratae Virginis Filium exorare: qui velut in navi dormiens, fidelium precibus excitandus est, ut procellam componat naufragantis Ecclesiae, et dominum meum, sicut sibi et nobis expedire praenovit, ab omni infirmitate mentis et corporis, clementer eripiat. Is, inquam, per quem [0946C] reges regnant, et principes dominantur (Prov. VIII) , universali Ecclesiae idoneum, et placitum sibi pastorem praeficiat, et reges et principes nostros ab omni adversitate defendat; eosque faciat, ad honorem et gloriam nominis sui, gregem sibi servare commissum. Lectorem quoque et auditorem, supplicatione pia convenio, quatenus apud Filium Virginis, qui via, veritas est, et vita, (Ioan. XIV) pro me, vano et misero, intercedant, ut errore, ignorantiae tenebris, et vanitatis amore depulso, cognitionis suae lumen infundat, faciatque me officiosum veritatis inquisitorem, amatorem pariter et cultorem.